

ԱՐԱՔՍ ՓԱՇԱՅԱՆ

**ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ
ԿՈՆՖԵՐԱՆՍ
ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆԸ.**

**ՆՊԱՏԱԿՆԵՐԸ,
ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ,
ԴԻՐՔՈՐՈՇՈՒՄԸ ԴԱՐԱԲԱՂՅԱՆ
ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ՆԿԱՏՄԱՍԲ**

ԳԻՐՔԸ ՀՐԱՏԱՐԿՎՈՒՄ Է
«ԱՐՄԵՆ ԵՎ ԲԵՐՍԱԲԷ ՃԵՐԵՃԵԱՆ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄԻ» (ԱՄՆ)
ՄԵԿԵՆԱՍՈՒԹՅԱՄԲ

THIS PUBLICATION WAS MADE POSSIBLE BY
"ARMEN AND BERSABE JEREJIAN FOUNDATION" INC. USA

*The author expresses her gratitude to the late President of the Foundation
Arsen Jerejian for the support in publication of this monograph*

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF ARMENIA
INSTITUTE OF ORIENTAL STUDIES

ARAKS PASHAYAN

ORGANIZATION OF THE ISLAMIC CONFERENCE
THE OBJECTIVES, ACTIVITY, POSITION
TOWARDS THE KARABAKH CONFLICT

*It is recommended for publication by the Scientific Council
of the Institute of Oriental Studies of National Academy of Sciences
of the Republic Armenia*

Y E R E V A N 2 0 0 3

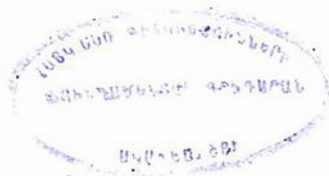

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ԱՐԱՔՍ ՓԱՇԱՅԱՆ

ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ԿՈՆՖԵՐԱՆՍ
ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆԸ.
ՆՊԱՏԱԿՆԵՐԸ, ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ,
ԴԻՐՔՈՐՈՇՈՒՄԸ ՂԱՐԱԲԱՂՅԱՆ
ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ՆԿԱՏՄԱՄԲ

A II
88/38

ԵՐԵՎԱՆ - 2003

ՀՐԱՏԱՐԱԿՎՈՒՄ Է ՀՀ ԳԱՎ ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ
ԳԻՏԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴԻ ՈՐՈՇՄԱՐՔ

ՀՏԴ 329
ԳՄԴ 66.6
Փ 220

Խմբագիր՝ Ն. Գ. Դովհաննիսյան
պատմական գիտությունների
դոկտոր, պրոֆեսոր

- Փ 220 Փաշայան Ա.
Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը. նպատակները, գործունեությունը, դիրքորոշումը դարաբաղյան հակամարտության նկատմամբ:— Եր.: «Զանգակ-97», 2003, 248 էջ:

Աշխատության մեջ քննարկվում են Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության ստեղծման պատմական նախադրյալները, հիմնական նպատակները, գործունեության սկզբունքները, կառուցվածքը, զաղափարական-քաղաքական հայեցակարգը, սոցիալ-տնտեսական և ֆինանսական գործունեության առանձնահատկությունները, ինչպես նաև՝ դիրքորոշումը մահմեդական աշխարհին առնչվող հիմնահարցերի նկատմամբ 1969-2002 թվականներն ընկած ժամանակահատվածում: Առաջին անգամ լուսաբանվում է Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության դիրքորոշումը դարաբաղյան հակամարտության նկատմամբ: Նախատեսվում է արևելագետների, միջազգայնագետների, դիվանագետների և ընթերցող լայն շրջանների համար:

Փ 0802000000 2003 թ.
0003(01)-2003

ԳՄԴ 66.6

ISBN 99930-2-684-0

© Փաշայան Ա.Ա., 2003 թ.

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ	7

ԳԼՈՒԽ ԱՌԱՅԻՆ

ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ԿՈՆՖԵՐԱՆՍ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԴՐՈՒՄԸ	17

1. Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության ստեղծման պատմական նախադրյալները.....17
2. Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության հիմնական նպատակները, գործունեության սկզբունքները, կառուցվածքը.....48

ԳԼՈՒԽ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ԿՈՆՖԵՐԱՆՍ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԵՎ ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ	75

1. Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության տնտեսական քաղաքականության բնորոշ առանձնահատկությունները.....75
2. Իսլամական զարգացման բանկ (ԻԶԲ).....86

ԳԼՈՒԽ ԵՐՐՈՐԴ

ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ԿՈՆՖԵՐԱՆՍ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ԳԱՂԱՓԱՐԱԿԱՆ-ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԸ	96

ԳԼՈՒԽ ՉՈՐՐՈՐԴ

ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ԿՈՆՖԵՐԱՆՍ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ԴԻՐՔՈՐՈՇՈՒՄԸ ՄԱՅՆԵՂԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԻՆ ԱՌՆՉԱՌԴ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐԻ ՆԿԱՏՄԱՍԲ.....	106

1. Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության դիրքորոշումը պաղեստինյան խնդրի և արաբ-իսրայելական հակամարտության նկատմամբ	106
2. Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության քաղաքականությունը աֆղանական թմջուկի նկատմամբ	131
3. Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության դիրքորոշումը մահմեդական փոքրամասնությունների նկատմամբ	146
4. Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության դիրքորոշումը միջիսլամական հակամարտությունների նկատմամբ	158
5. Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության դիրքորոշումը միջազգային մի շարք խնդիրների նկատմամբ	168

ԳԼՈՒԽ ՀԻՆՊԵՐՈՐԴ

ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ԿՈՆՖԵՐԱՆՍ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ԴԻՐՔՈՐՈՇՈՒՄԸ ՂԱՐԱԲԱՂՅԱՆ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ՆԿԱՏՄԱՍԲ	181
ՎԵՐՋԱԲԱՆ	220
ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐԻ ՑԱՆԿ	223
ԱՄՓՈՓՈՒՄ (անգլերեն)	233

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Իսլամական աշխարհ (կամ *մահմեդական աշխարհ*) արտահայտությունը 1970-ականներից ավելի ու ավելի հաճախ սկսեց հայտնվել արևելագիտական գրականության մեջ, որտեղ փորձ է արվում ուսումնասիրել իսլամի աշխարհը՝ որպես իրականում գոյություն ունեցող համակարգ՝ իրեն հատուկ օրինաչափություններով: Այն գործընթացները, որոնք տեղի են ունենում իսլամի ավանդական տարածման շրջաններում, թույլ են տալիս ենթադրել, որ իսլամադավան երկրներին¹ միավորում են կրոնական և պատմամշակութային ընդհանրությունները:

Ձգտելով ուրվագծել իսլամական աշխարհի սահմանները՝ մահմեդական հեղինակները նշում են, որ ամբողջ աշխարհի իսլամադավան բնակչությունը², որը ձևավորում է իսլամական ազգ՝ *ումմա*³ հասկացությունը, իր միասնության մեջ ներկայացնում է ողջ իսլամական աշխարհը: Հենց այսպես է ներկայացված իսլամի աշխարհը քարտեզներ-

¹Այն երկրները, որտեղ մահմեդականները բնակչության մեծամասնությունն են, պայմանականորեն կոչվում են իսլամական կամ մահմեդական երկրներ: Սակայն կան նաև մահմեդական փոքրամասնությամբ երկրներ (Ուզանդա, Գաբոն, Կամերուն), որոնք, որպես իսլամական երկրներ, անդամակցում են առանձին միջազգային իսլամական կազմակերպությունների, այդ թվում՝ Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությանը:

²Ներկայումս երկրագնդի բնակչության ավելի քան 1. 200մլն-ը մահմեդականներ են: Բնակչության աճի ամենաբարձր ցուցանիշներից մեկը մահմեդական աշխարհում է, առանձին երկրներում այն հասնում է տարեկան մինչև 3, 6 %-ի:

³Ումման հավատացյալների համայնքն է, որը կազմված է տարբեր ցեղերի և ազգությունների մահմեդականներից, որոնց միավորում է նույն կրոնը՝ իսլամը:

րում, որոնք թողարկում են իսլամական ամենատարբեր կազմակերպությունները⁴:

Իսլամական աշխարհի քաղաքական ինքնագիտակցության ձևավորման հարցում բացառիկ նշանակություն ունի *իսլամական միասնության* սկզբունքը: Բոլոր մահմեդականների միասնության գաղափարը՝ անկախ էքնիկ և սոցիալական պատկանելությունից, իսլամի ամենակարևոր սկզբունքներից մեկն է, որը պայմանավորում է իսլամական քաղաքական գործընթացների էությունը:

1960-70-ականներին միջազգային հարաբերություններում իսլամի ներգործությամբ լայն թափ ստացան իսլամական համերաշխությանը միտված շարժումները, ընդլայնվեց և ամրապնդվեց իսլամական պետությունների համագործակցությունը ոչ միայն երկկողմ հարաբերությունների շրջանակում, այլև բազմակողմ, տարածաշրջանային և այլ մակարդակներով՝ ներառյալ ոչ իսլամական պետություններում իսլամական փոքրամասնությունները: Միջազգային հարաբերություններում առկա ճգնաժամային իրավիճակը, հակասությունը երկու զլխավոր սոցիալ-քաղաքական համակարգերի միջև խթանեցին Արևելքում առանձին միջազգային կազմակերպությունների գործունեությունը, որոնք առաջադրում էին արդեն մշտական դարձած խնդիրների լուծման սեփական մոտեցումները, այդ թվում՝ կրոնական հենքի վրա, ինչպես նաև ձգտում էին ստանձնել իսլամական աշխարհի գաղափարական և քաղաքական ղեկավարումը:

Միջազգային իսլամական համագործակցության և համերաշխության գաղափարը ամրագրվեց 1969թ. Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության (ԻԿԿ) ստեղծմամբ, որի շրջանակներում նոր թափ ստա-

⁴ Г. Мидославский, Интеграционные процессы в мусульманском мире, М., 1991, с. 8.

ցավ իսլամական պետությունների համագործակցությունը քաղաքական, տնտեսական, գաղափարական, մշակութային, տեղեկատվական և կենսական այլ կարևոր բնագավառներում: Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը փորձեց համակարգել մահմեդական ժողովուրդների և պետությունների համընդհանուր հետաքրքրությունները:

Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության կառուցվածքի, հիմնական նպատակների, սկզբունքների, քաղաքական գործունեության, ինչպես նաև գաղափարական-քաղաքական հայեցակարգի ուսումնասիրությունն ունի ոչ միայն կարևոր գիտական, այլև՝ քաղաքական ու գործնական նշանակություն:

Իսլամական երկրների քաղաքականության մեջ իսլամի՝ կրոնի և գաղափարախոսության անմիջական ազդեցությունը գնալով ավելի լայն չափեր է ընդունում: Իսլամն իր կայուն դերն ունի պետական համակարգում, իսլամական պետությունների ներքին և արտաքին քաղաքական սկզբունքների ձևավորման մեջ: XXI դար իսլամը մուտք է գործում որպես մարդկային քաղաքակրթության ուղղություններից մեկը՝ որպես առանձին հայեցակարգ:

Իսլամի քաղաքականացումը վճռորոշ գործոն է միջազգային հարաբերություններում: Այդ են վկայում նաև 2001թ. սեպտեմբերի 11-ին ԱՄՆ-ում տեղի ունեցած աննախադեպ ահաբեկչական գործողությունները, որոնք մեկ անգամ ևս ապացուցեցին, որ իսլամը շարունակում է քաղաքական կարևոր նշանակություն ունենալ:

Ավնհայտ է դառնում նաև իսլամական միակ բարձրագույն քաղաքական մարմնի՝ Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության շրջանակներում միասնական իսլամական քաղաքականություն իրականացնելու իսլամական պետությունների հարաճուն ցանկությունը:

Իսլամական աշխարհի ամենախոշոր, կառավարական մակարդակով միակ կազմակերպությանը անդամակցելու իրավունքը վերապահվում է միայն իսլամական պետություններին: Ներկայումս Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությանը անդամակցում են շուրջ 60 պետություններ:

ԽՍՀՄ-ի փլուզումից հետո կազմակերպությանն անդամակցեցին նաև Ադրբեջանն ու կենտրոնականասիական բոլոր մահմեդական հանրապետությունները՝ Ղազախստանը, Ուզբեկստանը, Թուրքմենստանը, Ղրղզստանը և Տաջիկստանը: 1990-ականների սկզբին կազմակերպությանն անդամակցեց նաև Ալբանիան, Իկվ-ի հետ սկսեց համագործակցել Բոսնիայի և Հերցեգովինայի Հանրապետությունը. կազմակերպության աշխարհագրական սահմաններն ավելի ընդլայնվեցին:

Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության գործունեությամբ ամրապնդվեց դեռևս իսլամի տարածման սկզբնական շրջանում ձևավորված իսլամական ազգի՝ *ումմայի* գաղափարը, համաձայն որի՝ բոլոր մահմեդականներին միավորում է նույն կրոնը: Կազմակերպության գաղափարախոսությունը խարսխվեց իսլամական միասնության և եղբայրության գաղափարներով:

Իսլամական *ումմայի* սկզբունքը պաշտոնապես հայտարարվեց իսլամական պետությունների ղեկավարների Մեքքայի գագաթնաժողովում, 1981-ին, որտեղ սահմանվեցին նաև իսլամի երեքմսի փառքի և քաղաքակրթության ամրապնդման, ինչպես նաև աշխարհում ազդեցիկ և տիրապետող դիրքեր նվաճելու մահմեդական ժողովուրդների պարտավորությունները:

Ակնհայտ է, որ Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության ստեղծումը և գործունեությունը պայմանավորված է միջազգային հարաբե-

րություններում իսլամի քաղաքականացման հանգամանքով, որը նկատի է առնում իսլամի քաղաքական նշանակության և դերի մեծացումը քաղաքական գործընթացների մեջ:

Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը իր գործունեության բոլոր բնագավառներում պարտավորվում է առաջնորդվել իսլամի դրույթներով, քանի որ ինչպես հավատացած են մահմեդական աշխարհի գործիչները, իսլամը կարող է հանդես գալ իբրև իսլամական աշխարհի զարգացման հիմնական ուղղություն, մահմեդական երկրների և ժողովուրդների միջև սերտ համագործակցության, փոխըմբռնման և առաջընթացի կարևոր նախապայման: Մահմեդական շատ քաղաքագետների և տեսաբանների համոզմամբ՝ իսլամը կարող էր հանդես գալ որպես զարգացման այլընտրանքային ուղի՝ կապիտալիզմին և սոցիալիզմին:

Իսլամական համագործակցության շրջանակներում իսլամական բարձրագույն քաղաքական մարմինը աջակցում է մահմեդականներին առնչվող հիմնահարցերի և հակամարտությունների լուծմանը: Բացի այդ ԻԿԿ-ն անդամ բոլոր երկրներում իրականացնում է ֆինանսական, տնտեսական, մշակութային, սոցիալական տարբեր ծրագրեր, որոնք ներառում են նաև ոչ իսլամական պետություններում մահմեդական փոքրամասնությունները: Միջազգային իրավունքի շրջանակներում Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը ձգտում է ներկայանալ որպես իսլամական ազգերի կազմակերպություն:

Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության գործունեության մանրակրկիտ ուսումնասիրությամբ ավելի տեսանելի ու ընկալելի են դառնում իսլամական համագործակցության գաղափարական-քաղաքական սկզբունքներն ու մի շարք առանձնահատկությունները, բացահայտվում են իսլամական համագործակցության ուղիներն ու հեռանկարները:

Իր աշխարհագրական դիրքի պատճառով Յայաստանը ներգրավված է Արևելքի քաղաքական և տնտեսական հարաբերությունների ոլորտում: Այդ իսկ պատճառով Յայաստանը պետք է հաշվի առնի միջազգային հարաբերություններում իսլամական գործոնի ազդեցությունը և դրանից բխող հեռանկարային զարգացումները: Մերձավոր և Միջին Արևելքի իսլամական երկրներում տեղի ունեցող քաղաքական գործընթացները Յայաստանի համար կարևորվում են նաև այդ պետություններում մեծաքանակ հայկական համայնքների գոյության փաստով:

Հարկ է նշել, որ իսլամական բարձրագույն քաղաքական մարմինը, որպես կանոն անդրադառնում է դարաբաղյան հակամարտությանը, որը սույն աշխատության հիմնահարցերից մեկն է:

Ժամանակագրական առումով աշխատությունն ընդգրկում է 1969-2002 թվականները՝ 1969թ. կազմակերպության կազմավորումից մինչև մեր օրերն ընկած շրջանը:

Անհնար է մի աշխատության շրջանակներում ամբողջությամբ քննարկել կազմակերպությանը վերաբերող բոլոր խնդիրները, ինչպես նաև՝ մահմեդականներին առնչվող բոլոր հակամարտությունները, որոնց ԻԿԿ-ն անդրադարձել է: Ուստի սահմանափակվել ենք միայն այն հիմնահարցերի լուսաբանմամբ, որոնք կազմակերպության համար հանգուցային նշանակություն են ունեցել կամ որոնց միջոցով հնարավոր է բացահայտել կազմակերպության գաղափարական-քաղաքական հայեցակարգի և գործունեության առանձնահատկությունները:

Աշխատությունը գրելիս մեծապես օգտվել ենք հայերեն, ռուսերեն, անգլերեն, արաբերեն լեզուներով աղբյուրներից և ուսումնասիրություններից:

Ուսումնասիրության համար սկզբնաղբյուրներ են ծառայել Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության Ռաբաթի 1969թ., Լահորի 1974թ., Մեքքայի 1981թ., Կասաբլանկայի 1994թ, Թեհրանի 1997թ. և այլ գագաթնաժողովների, ինչպես նաև՝ իսլամական պետությունների արտաքին գործերի նախարարների ամենամյա կոնֆերանսների որոշումները, բանաձևերն ու հայտարարությունները⁵:

Գոյություն ունեցող սկզբնաղբյուրների մեջ կարևորվում են նաև Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության կանոնադրությունը⁶, օժանդակ մարմինների և կից կառույցների մասին գոյություն ունեցող նյութերը, ինչպես նաև՝ ԻԿԿ շրջանակներում տեղի ունեցած հանդիպումներում անդամ պետությունների առանձին քաղաքական գործիչների հայտարարությունները:

Մյուս կարևոր աղբյուրը արաբական զանազան պարբերականներն են, հատկապես՝ Եգիպտոսի, Լիբանանի, Սիրիայի, Սաուդյան Արաբիայի, որոնցից հարկ է նշել «ալ-Ահրամը», «ամ-Նահարը», «ալ-Ամուարը», «աս-Սաֆիրը», «ալ-Բասսը», «աշ-Շարկ ալ-Աուսատը» և այլն, ուր տեղ են գտել ԻԿԿ հայտարարություններն ու որոշումները՝ համապատասխան մեկնաբանություններով:

Աշխատանքի մեջ օգտագործվել են Հայաստանի Հանրապետության արտաքին գործերի նախարարության նյութերը: Դրանք ղարաբաղյան հակամարտության վերաբերյալ Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության որոշումներն ու հայտարարություններն են, ինչպես նաև՝ ՀՀ իշխանությունների և դիվանագետների թղթակցությունները, որոնք վե-

⁵ Organization of Islamic Conference <http://www.oic-un.org>

⁶ Charter of the Islamic Conference, The Islamic Summit Conference. Sixth Issue. Revised Edition, November, 1981, Kuwait News Agency, pp. 55-62.

րաբերում են ԻԿԿ շրջանակներում ղարաբաղյան հակամարտության քննարկումներին:

Մեր առջև ծառացած խնդիրների լուծմանը նպաստել են մասնավորապես խորհրդային հետազոտողների արժեքավոր աշխատությունները, Մերձավոր և Միջին Արևելքի պատմության և արտաքին քաղաքական հարցերի վերաբերյալ տպագրված նրանց մենագրությունները, ժողովածուներն ու պարբերականները:

Հարկ է նշել, որ հայ արևելագիտությունը լավագույնս ուսումնասիրել է միջազգային հարաբերություններում իսլամի քաղաքականացման դրսևորումները՝ այդ համատեքստում առաջին անգամ քննարկելով իսլամի գլոբալ ռազմավարությունն ու Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության գործունեությունը, որի վկայությունն են արաբագետ Ն. Հ. Հովհաննիսյանի ուսումնասիրությունները⁷:

Խորհրդային հեղինակների հրատարակությունների շարքում հարկ է հիշատակել Գ. Միլոսլավսկու, Տ. Միլոսլավսկայայի, Ա. Իոնովայի, Ի. Իվանովայի, Լ. Վակովայի, Ա. Վասիլևի, Ա. Իզմատենկոյի, Ն. Ժդանովի, Ե. Դորոշենկոյի, Ս. Ֆիլիպովայի, Ռ. Շարիպովայի, Պ. Միշենկոյի, Ա. Մաքսիմովի, Է. Նաջիպի, Վ. Սիչևի, Լ. Բորիսովի ուսումնասիրությունները⁸, որոնք առնչվում են Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության

⁷ Оганесян Н., Активизация ислама: характер, специфика и последствия. В кн.: Ислам в политической жизни стран современного Ближнего и Среднего Востока, Ер., 1986; его же; Глобальная стратегия ислама: основополагающие принципы и конечные цели, "Вестник общесвенных наук", Ер., 1989, No. 1.

⁸ Милославский Г., Интеграционные процессы в мусульманском мире, М., 1992; его же; Содержание понятия "исламский фактор" в современных международных отношениях. В кн.: "Исламский фактор" в современных международных отношениях в Азии, М., 1987; Милославская Т., Милославский Г., Некоторые вопросы теории и практики финансово-экономической деятельности ОИК. В кн.: Ислам: проблемы идеологии, права, политики и экономики, М., 1985; их же; Концепция "исламского единства" и интеграционные процессы в "мусульманском мире". В кн.: Ислам и проблемы национализма в странах Ближнего и Среднего Востока, М., 1986; Ионова А., Ислам и международное экономическое сотрудничество, "Азия и Африка сегодня", 1983, No. 3;

ստեղծմանը, նրա կառուցվածքին, սկզբունքներին, նպատակներին և գործունեության զանազան կողմերին:

Արաբական մահմեդական հասարակական-քաղաքական մտքի զարգացումները քննարկելիս մեծապես օգտվել ենք Ջամալ ադ-Դին ալ-Աֆղանիի, Մուհամմեդ Աբդուլի, Աբդ առ-Ռահման ալ-Բազդադի, Մուհամմեդ Իկբալի, Աբուլ Ալա Մաուդուդիի⁹, ինչպես նաև՝ արևելագետներ Ա. Պետրուշևսկու, Ջ. Լևինի, Մ. Ստեփանյանցի, Ռ. Շարիպովայի, Ա. Յուրանիի, Յ. Գիբբի, Է. Ռոզենտալի¹⁰ և այլոց ուսումնասիրություններից:

Օգտվելով առիթից՝ հեղինակը շնորհակալություն է հայտնում Արևելագիտության ինստիտուտի իր գործընկերներին աջակցության և մարդկային ջերմ վերաբերմունքի համար, մասնավորապես՝ նրա տնօրեն, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր արաբագետ Նիկոլայ

Иванова И., Турецко-арабские отношения и их место в системе международных связей на Ближнем Востоке (1945-1983), М., 1985; Валькова Л., Саудовская Аравия в международных отношениях, М., 1979, ее же; Саудовская Аравия: нефть, ислам, политика, М., 1987; Васильев А., История Саудовской Аравии, М., 1982; Жданов Н., Игнатенко А., Ислам на пороге XXI века, М., 1985; Жданов Н., Исламская концепция миропорядка, М., 1991; Филипова М., Оценка американскими учеными "исламского фактора" в международных отношениях. В кн.: "Исламский фактор" в международных отношениях в Азии, М., 1987; Мищенко П., Проблема урегулирования ближневосточного конфликта в деятельности ОИК, "Зарубежный мир", вып. II, К., 1986; Максимов А., Милославская Т., Исламские банки в странах Ближнего и Среднего Востока. В кн.: Ислам в странах Ближнего и Среднего Востока, М., 1982; Наджин Э., XII сессия ОИК (Нигер, 1982). В кн.: Современный ислам: проблемы политики и экономики, вып. II, М., 1983; Сычев В., Новые тенденции в деятельности Организации Исламской Конференции (ОИК). В кн.: Современный ислам: проблемы политики и экономики, вып. III, М., 1982; Борисов Л., Организация Исламской Конференции: политические аспекты деятельности, "Народы Азии и Африки", No 4, М., 1983.

⁹ Islam in Transition (Muslim Perspectives). Edited by J. Donohue and L. Esposito, Oxford University Press, 1982; Iqbal M., The Reconstruction of Political Thought in Islam, Lahore, 1951; Mawdudi A., Towards Understanding Islam, L., 1980.

¹⁰ Петрушевский И., Ислам в Иране, Л., 1966; Левин Э., Развитие арабской общественной мысли, М., 1984; Степанянц М., Мусульманские концепции в философии и политике XIX-XX вв., М., 1982; Шарипова Р., Движение исламской солидарности. Основные теоретические концепции. В кн.: "Исламский фактор" в международных отношениях в Азии, М., 1987; Hourani A., Arabic Thought in the Liberal Age. 1978-1939, Oxford University Press, L.-N.Y., 1970; Gibb H., Islam, L., 1978; Rosenthal E., Political Thought in Medieval Islam, Cambridge, 1962.

Հովհաննիսյանին՝ աշխատանքը ղեկավարելու համար, արաբական երկրների բաժնի վարիչ, պատմական գիտությունների թեկնածու, արաբագետ Շահեն Կարամանուկյանին՝ արժեքավոր խորհուրդների և դիտողությունների համար:

Հեղինակը հատուկ շնորհակալություն է հայտնում «Արմեն և Բերսաբե ճերեճեան» հիմնադրամին, նրա հանգուցյալ նախագահ Արսեն Զերեյանին՝ սույն գրքի հրատարակությանը օժանդակելու համար:

A II
88/38

ԳԼՈՒԽ ԱՌԱՋԻՆ

ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ԿՈՆՖԵՐԱՆՍ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱՆԴՐՈՒՄԸ

1. Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության ստեղծման պատմական նախադրյալները

Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության ստեղծման հիմքում ընկած են իսլամական միասնության և համերաշխության գաղափարները, որոնք XIX դարի վերջին և XX դարի սկզբին Ասիայի և Աֆրիկայի իսլամադավան ժողովուրդների՝ անկախության համար մղված պայքարի կարևոր գործոն էին: Զնայած իսլամը զրկված էր քաղաքական գործառություններից, որը կենտրոնացած էր գաղութային իշխանությունների ձեռքում, այն զգալի ազդեցություն ուներ հասարակական-քաղաքական գործընթացների վրա, ինչը պայմանավորված էր իսլամի հոգևոր-ավանդական և սոցիալական նշանակության կարևորությամբ: Իսլամը խոր հիմքեր ունի իսլամական հասարակության կյանքում և զգալի ներգործություն անհատի ինքնագիտակցության վրա, իսկ հասարակության բարոյական, սոցիալական և կենցաղային կողմերը պայմանավորում են իսլամի սուրբ գիրքը՝ *Ղուրանը* և *Շարիաթը*¹¹:

¹¹ Շարիաթը մահմեդականների իրավական նորմերի, նրանց կրոնական, կենցաղային և սոցիալական կյանքի, վարքագծի սկզբունքների և կանոնների ամբողջությունն է: Շարիաթին հետևել նշանակում է ճշմարիտ և աստվածաձու կյանք վարել:

Իսլամական համերաշխության և միասնության գաղափարական հիմքը ընդունված է համարել *պանիսլամիզմի* տեսությունը, որի ելակետը աշխարհի բոլոր մահմեդականների միասնության գաղափարն է *խալիֆայության*¹² շրջանակներում, որտեղ պետք է առաջնորդվեն շափաթի օրենքներով:

Պանիսլամիզմը, որ փորձում էր հակադրել իսլամական աշխարհը ոչ իսլամականին, որպես քաղաքական ուսմունք՝ մի ծայրով ուղղված էր Արևմուտքի գաղութատիրության տնտեսական և քաղաքական շահագործման դեմ:

Պանիսլամիզմը՝ որպես քաղաքական վարդապետություն, ասպարեզ իջավ Օսմանյան կայսրությունում 1860-ականների սկզբներին՝ մամուլի միջոցով: Պանիսլամիզմի, ինչպես նաև օսմանիզմի հիմնական նպատակը Օսմանյան կայսրության և սուլթանի՝ որպես մահմեդական ժողովուրդների հոգևոր և քաղաքական առաջնորդի, իշխանության ամրապնդումն էր ոչ միայն թյուրքալեզու ժողովուրդների, այլև համամահմեդական մի կայսրության շրջանակներում¹³:

XIX դարի վերջին տասնամյակներին պանիսլամիզմի շարժման ամենաջերմեռանդ ներկայացուցիչներից մեկը Մուհամմեդ Ջամալ ադ-Դին ալ-Աֆղանին (1839-1897թթ.) էր: Նա այն պահպանողական քարոզիչներից էր, ովքեր Օսմանյան կայսրությունը դիտում էին որպես վերջին հույս համամահմեդական միասնության համար¹⁴:

¹² Խալիֆայությունը VII դարում իսլամ ընդունած արաբների նվաճողական արշավանքների հետևանքով ձևավորված արաբ մահմեդական թեոկրատ պետությունն է: Պետության առաջնորդը խալիֆան (արաբերեն՝ փոխանորդ), մարմնավորում էր ինչպես քաղաքական (էմիրաթ), այնպես էլ հոգևոր (իմամաթ) իշխանությունը: Մահմեդական իրավունքի մեջ խալիֆայությունը համարվում է կատարյալ վարչա-քաղաքական կառույց, որը միավորում է իսլամական ազգին՝ ումմային:

¹³ Ե. Նաջարյան, Արաբական ազգային-մշակութային զարթոնքը, Եր., 1988, էջ 194, 197:

¹⁴ The Islamic World. From Classical to Modern Times, Princeton-New Jersey, 1989, p.755.

XIX դարի 60-ականներին ալ-Աֆղանին առաջ է քաշում մահմեդական ժողովուրդների կրոնաքաղաքական միության գաղափարը խալիֆայության մեջ: Իսլամադավան ժողովուրդների միավորման սկզբնական ծրագրով թուրքական սուլթանի համաձայնությամբ և շնդկաստանի մահմեդականների ֆինանսական աջակցությամբ նախատեսվում էր ստեղծել Աֆղանստանի, Բելուջիստանի, Քաշգարի, Յարքանդի, Բուխարայի և Կոկանդի քաղաքական միությունը¹⁵:

Ըստ ալ-Աֆղանիի միայն իսլամը կարող էր միավորել մահմեդականներին և ուղղորդել նրա պայքարը արևմտյան գաղութատիրության դեմ: Ավելին, նա հակված էր ազգայինին հակադրել կրոնականը. «Մահմեդականները չգիտեն մի այլ իսկական ազգություն, բացի իրենց կրոնից»¹⁶:

Պանիսլամիզմի տեսաբանի կարծիքով ազգայնականությունը չի կարող առաջնորդել իսլամական համայնքին. «Մահմեդական հավատացյալներին չեն հետաքրքրում ո՛չ իրենց եթնիկ արմատները, և ո՛չ էլ այն ազգը, որի մի մասն են, որովհետև նրանք հավատարիմ են իրենց հավատքին. նրանք հրաժարվել են սահմանափակ կապից հոգուտ հաճախարհային կապի՝ հավատքի կապի»¹⁷:

Փարիզում ալ-Աֆղանին իր աշակերտ Մուհամմեդ Աբդոյի (1849-1905)¹⁸ հետ հիմնում է «ալ-Ուրվաթ ալ-Ուսկա» («Սերտագույն կապ»)

¹⁵ М. Степанянц, Мусульманские концепции в философии и политике XIX-XX вв, М., 1982, с. 119.

¹⁶ Մեջբերումը՝ Յ. Левин, Развитие основных течений общественно-политической мысли в Сирии и Египте, М., 1972, с. 110.

¹⁷ Sayyid Jamal al-Din al-Afghani, Islamic Solidarity, Islam in Transition, Oxford University Press, 1982, p. 21.

¹⁸ Մահմեդական տեսաբան, հասարակական, մշակութային, հոգևոր գործիչ, 1889-ից Եգիպտոսի մուֆտի:

գաղտնի ընկերությունը և 1884թ. ընթացքում հրատարակում նույնա-
նուն թերթը, որը պանիսլամական ուղղվածություն ուներ:

Ալ-Աֆղանին առաջադրում էր իսլամական աշխարհի կրոնաքաղա-
քական, տնտեսական և մշակութային սերտ համագործակցության գա-
ղափարներ՝ իսլամական միասնության գրավականը համարելով *ուժ-
մայի* համերաշխությունը, որի անդամները պետք է համագործակցեն՝
հանուն ընդհանուր բարեկեցության, քանի որ միայն այդ ձևով էր հնա-
րավոր պայքարել գաղութատիրության դեմ:

Մինևույն ժամանակ պանիսլամիզմի գաղափարախոսը, համոզված
լինելով, որ մահմեդականների միասնությունը պետք է խարսխվի կրո-
նական հենքի վրա, չէր ժխտում ազգային կապերի անհրաժեշտությու-
նը: Նրա կարծիքով հայրենասիրությունը և ազգայնականությունը
պետք է միայն նպաստեն համաշխարհային իսլամական համայնքի ծ-
լավորմանը¹⁹: Ալ-Աֆղանին հավատում էր, որ ազգային կապերը կան-
հետանան, երբ վերանան դրանց ծնող պաճառները, և այդ ժամանակ
կմնա իսլամը, որը համերաշխության բարձրագույն ձևն է, վերազգային
համերաշխությունը:

Լիբանանցի պատմաբան Հասան Սաաբի կարծիքով՝ պանիսլամիզ-
մի քաղաքական հայրը սուլթան Աբդուլ Համիդն էր, իսկ հոգևոր և գա-
ղափարական հայրը՝ ալ-Աֆղանին²⁰:

Առաջին աշխարհամարտից հետո իսլամադավան երկրներում տե-
ղի ունեցան զգալի փոփոխություններ, որոնք նախադրյալներ ստեղ-
ծեցին պանիսլամիզմի հակադիր տեսությունների, մասնավորապես՝
ազգայնականության ընդլայնման համար, որն անկախության հա-

¹⁹ A. Hourani, *Arabic Thought In The Liberal Age. 1798-1939*, Oxford University Press, L.-N.Y., 1970, p. 117.

²⁰ Saab Hassan, *The Arab Federalists of the Ottoman Empire*, Djambatan, Amsterdam, 1958, p. 187.

մար մղվող ազգային-ազատագրական պայքարում կարևոր գաղափարական գործոն էր:

1920-ականներին պանիսլամիզմի շարժման մեջ ճգնաժամային պահեր նկատվեցին, որը կապված էր թուրքիայում ազգայնական շարժման և քեմալական հեղափոխության հետ: 1924թ. մարտի 3-ին թուրքիայում ընդունվեց խալիֆայության վերացման և Օսմանյան դինաստիան թուրքիայից արտաքսելու մասին օրենքները, իսկ ապրիլին՝ երկրի սահմանադրությունը: Թուրքիայի Յանրապետությունը դարձավ Մերձավոր և Միջին Արևելքում առաջին աշխարհիկ, ազգային պետություններից մեկը²¹:

Թուրքիայի պետական գաղափարախոսության մեջ մեկընդմիջտ ամրագրվեցին ազգայնականության (կամ թյուրքիզմի) և լաիցիզմի սկզբունքները: Կրոնը անջատվեց պետությունից, փակվեցին կրոնական դպրոցները, կազմալուծվեց շեյխ ուլ-իսլամի և վակֆերի նախարարության ինստիտուտը, իսլամն այլևս պետական կրոն և գաղափարախոսություն չէր:

Խալիֆայության վերացումը անակնկալ էր և դժգոհության ալիք առաջացրեց պանիսլամիզմի կողմնակիցների և արմատական մահմեդականության շրջանում: Ինչպես արդեն նշել ենք, Օսմանյան կայսրությունը խորհրդանշում էր թեոկրատ մահմեդական պետության՝ խալիֆայության, գաղափարը, իսկ թուրք սուլթանը համարվում էր սուլենիների խալիֆան, համայն մահմեդականների հոգևոր առաջնորդը:

1924թ. մարտի 16-ին անգլիական «Փայոնիր» ամսագրում հրապարակվեց Յնդկաստանի խալիֆայական կազմակերպության և հնդկա-

²¹ Քեմալական թուրքիայի մասին մանրամասն տե՛ս՝ Ս. Բաղդասարյան, Թուրքիայի քաղաքական համակարգը 1920-1930-ական թթ., Եր., 2001:

կան աստվածաբանական ընկերության նամակը Թուրքիայի Ազգային ժողովին և Քենալ Աթաթյուրքին, ուր ափսոսանք էր հայտնվում իսլամի ամենակարևոր ինստիտուտներից մեկի՝ խալիֆայության վերացման կապակցությամբ և առաջարկվում էր հնարավորության դեպքում պահպանել այն՝ վերակառուցելով դեմոկրատական հիմքի վրա²²:

Ոգեշնչվելով նման տրամադրություններով՝ վտարանդիության մեջ գտնվող Օսմանյան կայսրության վերջին, գահընկեց արված սուլթան Աբդուլ Մեջիդը 1924թ. հանդես եկավ խալիֆայությունը վերականգնելու կոչով, որին արձագանքեցին Եգիպտոսի աստվածաբանները: Սկսեցին առաջ քաշվել խալիֆայի թեկնածուներ²³:

Օսմանյան կայսրության փլուզումը կյանքի կոչեց իսլամադավան ժողովուրդներին միավորելու և խալիֆայականության գաղափարներ առաջադրող նոր կենտրոններ, որոնք առաջացան Արաբական Արևելքում: Այս հանգամանքները պայմանավորված էին քաղաքական այն գործընթացների հետ, որոնք զարգանում էին այդ երկրամասում:

1926թ. մարտին Կահիրեում հրավիրված կոնգրեսում, որին մասնակցեցին մահմեդական 11 երկրներից ժամանած 30 պատվիրակներ, ողջ աշխարհի մահմեդականներին կոչ արվեց՝ նպաստել նոր խալիֆայության կազմավորմանը: Նույն թվականի հունիսին՝ Մեքքայում Համաշխարհային իսլամական կոնգրեսի²⁴ առաջին հանդիպման ժամանակ պայմանավորվածությունը ձեռք բերվեց՝ շարունակելու նման նախաձեռնությունները²⁵:

²² Л. Климович, Мусульманам дают халифа, М., 1932, с. 1932, с. 62.

²³ Նույն տեղում, էջ 63:

²⁴ Այս մասին տե՛ս ստորև:

²⁵ Н. Жданов, А. Ипатеико, Ислам на пороге XXI века, М., 1989, с. 188.

Առանձնահատուկ ուշադրության է արժանի Երուսաղեմի մեծ մուֆտի²⁶ Ամին ալ-Յուսեյնի ջանքերը Համաշխարհային իսլամական երկրորդ կոնգրես հրավիրելու հարցում, ուր քննարկվելու էին նաև պանիսլամիզմի և իսլամական սրբավայրերի հետ կապված խնդիրներ: Կոնգրեսի հիմնահարցը լինելու էր խալիֆայության վերականգնումը, անցկացվելու էին խալիֆայի ընտրություններ: Ենթադրվում էր, որ Երուսաղեմը կարող էր դառնալ նորաստեղծ խալիֆայության կենտրոնը²⁷:

Երուսաղեմի կոնգրեսում խալիֆայի ընտրությունների՝ մասնավորապես Աբդուլ Մեջիդի թեկնածության առաջադրման հարցը, խիստ բացասական արձագանքների արժանացավ թուրքական մամուլում: Թուրքիան հայտարարեց, որ Անգլիան և Ֆրանսիան, օգտագործելով խալիֆայության գաղափարը, ձգտում են թուլացնել իրենց ենթակա երկրներում ազգային շարժումները՝ դժվարություններ ստեղծելով Թուրքիայի համար: «Խալիֆայությունը խալիֆաների ձեռքին արյունալի տապար է, գրում էր թուրքական մամուլը: Այդ տապարը, որը հիմա վաճառքի է հանվել, ընկնելով արտասահմանցիների ձեռքը՝ նրանց վիթխարի փառայություններ կմատուցի»²⁸:

Երուսաղեմի կոնգրեսի հրավիրումից առաջ թուրքական իշխանությունները Անգլիային հասկացնել տվեցին, որ Թուրքիան զգուշանում է խալիֆայության վերականգնումից, որը կարող է խթանել միապետական և կղերական շարժումները²⁹:

²⁶ Մուֆտին իսլամական համայնքի հոգևոր առաջնորդն է, կղերական աստիճանակարգի բարձրագույն ներկայացուցիչը, որը կրոնական իրավական հարցերի վերաբերյալ կարող է որոշումներ ընդունել:

²⁷ Մեջբերումը՝ Մ. Климович, նշվ. աշխ. մեջ, էջ 86-88:

²⁸ Նույն տեղում, էջ 87:

²⁹ Նույն տեղում, էջ 90:

Երուսաղեմի կոնգրեսը տեղի ունեցավ 1931թ. դեկտեմբերին, սակայն այն ամենևին էլ համամահմեդական բնույթ չկրեց, իսկ խալիֆայի ընտրության հարցը հանդիպման օրակարգից հանվեց³⁰:

Պանիսլամական շարժման ձախողումը ակնհայտ դարձրեց, որ խալիֆայության մեջ մահմեդական ժողովուրդներին միավորելու գաղափարներն իրական հիմքեր չունեն: 1930-ականներին առաջ քաշվեցին պանիսլամիզմի այլընտրանքային տեսություններ, մասնավորապես՝ մահմեդական ազգայնականությունը, որի նշանավոր տեսաբան, փիլիսոփա, հնդիկ Մուհամմեդ Իկբալը (1873-1938) առաջադրեց իսլամական միասնության գաղափարը ազգերի լիզայի շրջանակում: «Քաղաքական մտքի վերակառուցումը» գրքում, ուր ամփոփված են նրա դասախոսությունները, նշվում է, որ համաշխարհային իսլամական կառավարման համակարգը, որը գործուն և անեղծ էր արաբ մահմեդական պետության ժամանակ, գործնականում ձախողվել էր³¹: Իկբալի կարծիքով՝ իսլամական քաղաքական միությունը ապագայի խնդիր է. «Իսլամի քաղաքական իրական, գործուն միությունը ստեղծելու համար մահմեդական երկրները առաջին հերթին պետք է անկախանան և, ապա, ի մի գալով, միավորվեն խալիֆայի հովանու ներքո: Արդյո՞ք սա հնարավոր է այս պահին,- գրում է Իկբալը: Եթե ոչ այսօր, ուրեմն պետք է սպասել»³²:

Իսլամական միասնության հարցում լավատեսությունը չկորցրած տեսաբանի կարծիքով՝ մահմեդական երկրները պետք հզորանան, քանի որ միջազգային իրականության մեջ գնահատվում է միայն ուժը: Իկ-

³⁰ Նույն տեղում: Կոնգրեսին չմասնակցեցին Թուրքիայի, Պարսկաստանի, Ալբանիայի, Աֆղանստանի, Մոլդովիայի՝ Ջեզգի, Իրաքի և Եգիպտոսի ներկայացուցիչները:

³¹ Iqbal Mohammad, *The Reconstruction of Religious Thought in Islam*, Lahore, 1951, p. 158

³² Նույն տեղում, էջ 159:

բալն ունի հարցի լուծման իր տարբերակը. «Ինձ թվում է, որ աստված մեզ այն ճշմարտությանն է բերում, որ իսլամը ո'չ ազգայնականություն է և ո'չ էլ իմպերիալիզմ, այլ՝ ազգերի լիզա, որն ընդունում է արհեստական սահմաններն ու ռասայական տարբերությունները միայն՝ հաղորդակցությունը հեշտացնելու համար...»³³:

Մ. Իկբալի և իր համախոհների կարծիքով՝ նմանօրինակ լիզան լինելու էր յուրատեսակ քաղաքական դաշինք՝ Արևմուտքի դեմ պայքարելու համար: Իսկ ազգայնականությունը մերժելի է, քանի որ այն գործիք է, որն օգտագործում է արևմտյան գաղութատիրությունը, ինչպես Իկբալն է նշում՝ «իսլամի կրոնական միասնությունը մասնատելու համար»³⁴:

Իսկ Իկբալի ժամանակակից, պակիստանցի մահմեդական տեսաբան Աբուլ Ալա Մաուդուդին երբեք չկորցրեց հույսը մահմեդական միասնության հարցում: «Իսլամի նպատակը, -նշում է Մաուդուդին, համաշխարհային պետության ստեղծումն է, որտեղ ռասայական շղթաները և ազգային նախապաշարումները կփլուզվեն, և ամբողջ մարդկությունը կմիաձուլվի մշակութային և քաղաքական մի համակարգում՝ հավասար իրավունքներով և հնարավորություններով, որտեղ թշնամական մրցակցությունը տեղի կտա մարդկանց միջև բարեկամական հարաբերությունների, այնպես, որ նրանք կարողանան փոխադարձաբար օգնել իրար և մեկը մյուսի համար նյութական և հոգևոր բարեկեցություն ստեղծել»³⁵:

Երկրորդ աշխարհամարտից հետո՝ հատկապես՝ 1950-60-ականներին, երբ Մերձավոր Արևելքի արաբական երկրները ազատագրվեցին գաղութային լծից և հռչակեցին իրենց անկախությունն ու ինքնիշխա-

³³ Նույն տեղում:

³⁴ Islam and Politics, John L. Esposito, Syracuse University Press, N.-York, 1984, p. 232.

³⁵ Abu-I Ala Mawdudi, Nationalism and Islam, Islam in Transition, Oxford, 1982, p. 94.

նությունը, ազգայնականությունը դարձավ իշխող ուղղություն արաբական քաղաքական աշխարհայացքում: Այն ձևավորվեց երկու՝ իսլամական և աշխարհիկ հիմքերի վրա³⁶: Պանարաբիզմի տեսաբանները տարբեր կերպ են ընկալում իսլամի և ազգայնականության փոխհարաբերությունները:

Աշխարհիկ հիմքի վրա ձևավորված արաբական ազգայնականության կարծիքով՝ արաբներին միավորում է ընդհանուր լեզուն, պատմությունը, մշակույթը, ժառանգությունը, ինչպես նաև՝ արաբական ոգին և ինքնագիտակցությունը՝ *ուրուբան*: Իսկ մահմեդականությունը դիտարկվում է իբրև մշակութային արժեքների միասնություն, որն օրգանապես միավորվում է ազգային իդեալների հետ: Ըստ այդմ՝ իսլամը արաբական ազգայնականության ոգու արտացոլումն է, նրա բաղադրիչ մասը:

Մինչդեռ իսլամական հիմքի վրա ձևավորված արաբական ազգայնականության համար իսլամն առաջին հերթին կրոնական հավատք է, ազգային և կրոնական բարոյականության հիմքը: Հանդես գալով ինքնիշխան և աշխարհիկ պետական կազմավորման մեջ արաբների միասնության և ինտեգրացման գաղափարներով՝ արաբական ազգայնականության իսլամական ուղու կողմնակիցները այդ ինտեգրացումը մի էտապ են համարում մահմեդականացված արաբական հասարակության ձևավորման ճանապարհին, որը կարող է դառնալ համաշխարհային իսլամական համայնքի կորիզը: Նրանց կարծիքով՝ արաբական ազգայնականությունը անբաժան է իսլամից և ենթակա է նրան: Այս համատեքստում վերջիններս ընդգծում են աստծո կողմից արաբների ընտրյալ լինելու և մահմեդականների մեջ առանձնահատուկ տեղ գրավելու նրանց առաքելությունը: Իրաքցի գիտնական Յուսեֆ Ազ ադ-Դիմի կարծիքով՝

³⁶ З. Левин, Развитие арабской общественной мысли, М., 1984, с. 55.

արաբական միտքը և քաղաքակրթությունը զարգացել է միայն իսլամի շնորհիվ³⁷:

Ուշագրավ է նաև պանարաբիզմի գաղափարախոսների տեսակետը պանիսլամիզմի մասին: Աբդ առ-Ռահման Բազզազը նշում է, որ չնայած բարեպաշտ մահմեդականների ցանկությանը՝ անհնար է հիմնել մի ընդգրկուն քաղաքական կազմակերպություն, որին բոլոր մահմեդականները հպատակվեն, քանի որ կան դրան խոչընդոտող մի շարք պատճառներ՝ աշխարհագրական, քաղաքական, սոցիալական և այլն: «Եթե նրանք (*պանիսլամիզմի կողմնակիցները-Ա. Փ.*) հասկանային իրերն ինչպես որ է և զնահատեին իրականությունը ինչպես հարկն է, եթե նրանք չտրվեին միայն զգացմունքներին, ապա կհասկանային, որ իրենց պահանջն անտեղի է...»³⁸:

Ինքնիշխան մահմեդական պետությունների ստեղծումից ի վեր քննարկվում էր այն հարցը, թե արդյոք ազգի (*nation*) սկզբունքը չի հակասում իսլամական համայնքի միասնության գաղափարին: Աշխարհիկ և ազգային գաղափարախոսություններին տուրք չտվող մահմեդական տեսաբանների կարծիքով՝ ազգ-պետության (*nation-state*) գաղափարը հակասում է իսլամի սկզբունքներին և համահունչ է եվրոպական չափանիշներին, ուստի անընդունելի է³⁹:

Թեև անկախ պետությունների ծնավորման շրջանում իսլամը՝ որպես քաղաքական գործոն, հետ մղվեց՝ հոգուտ ազգային, սակայն երբեք

³⁷ З. Левин, Умма и арабский национализм. В кн.: Социально-политические представления в исламе, М., 1987, с. 113.

³⁸ Abd al-Rahman al-Bazzaz, Islam and Arab Nationalism, Islam in Transition, Oxford University Press, 1982, p. 88.

³⁹ Այս մասին մանրամասն տե՛ս՝ James P. Piscatori, Islam in a World of Nation-State, Cambridge, 1986.

չդադարեց կարևոր դեր խաղալ իսլամադավան երկրների կրոնական, մշակութային և հասարակական կյանքը համախմբելու հարցում:

Անկախ պետությունների ստեղծումից հետո պանիսլամիզմի գաղափարները պահպանեցին իրենց նշանակությունը առաջին հերթին իբրև իսլամական պետությունների միջև համերաշխության և համագործակցության տեսություն, որի նպատակը իսլամական *ուլմայի* շահերի և հետաքրքրությունների պաշտպանությունն էր, միջազգային ասպարեզում ինքնուրույն և ամուր դիրքեր գրավելը: Նոր ժամանակների պանիսլամիզմը ձգտում էր իրականացնել իր գաղափարները՝ օգտագործելով իսլամական երկրների կրոնական, քաղաքական, տնտեսական հնարավորություններն ու ռեսուրսները:

Իսլամական քաղաքական, սոցիալական և տնտեսական հայեցակարգերը, իսլամական աստվածաբանական և տեսական հարցերը ժամանակակից աշխարհում հիմնավորելու, ինչպես նաև իսլամի «մաքրությունը» պաշտպանելու նպատակով ստեղծվեցին միջազգային իսլամական ոչ կառավարական կազմակերպություններ: Առանձնացնենք դրանցից մի քանիսը:

Միջազգային առաջին իսլամական կազմակերպությունը ընդունված է համարել Համաշխարհային իսլամական կոնգրեսը (ՀԻԿ)⁴⁰, որի ստեղծումը սերտորեն կապված էր գաղութատիրության շրջանում պանիսլամիզմի գաղափարախոսության հետ: Չնայած ՀԻԿ-ը հիմնվեց 1926-ին, սակայն ակտիվորեն սկսեց գործել միայն 1949թ. Կարաչիի կոնֆերան-

⁴⁰ ՀԻԿ-ի գործունեությունը ղեկավարում է բարձրագույն խորհուրդը, որ հրավիրվում է տարին մեկ անգամ. Մեքքայի մեծ ուխտագնացությունից հետո: ՀԻԿ-ի նստավայրը Պալիստանի Կարաչի քաղաքում է:

սից հետո: 1962թ. ստեղծվեցին Իսլամական աշխարհի լիգան (ԻԱԼ)⁴¹ և Իսլամի հարցերով բարձրագույն խորհուրդը (ԻՀԲԽ)⁴²:

Նման կազմակերպությունները ստեղծում և հովանավորում էր հիմնականում Սաուդյան Արաբիան, որտեղ իսլամն ավելի ակտիվ դերակատարություն ունի քաղաքական և սոցիալական կյանքում, քան որևէ այլ արաբական երկրում: Այն քաղաքական արժեքների վրա կարող է ազդեցություն գործել որպես կրոն, գաղափարախոսություն և մշակութային ինքնագիտակցության խորհրդանշ⁴³:

1940-ական 50-ականներին արաբական երկրներում ընթանում էին քաղաքական կարևոր գործընթացներ: Ընդլայնվում էին ազգային-ազատագրական շարժումները, ամրապնդվում էին ազգայնական գաղափարախոսություններն ու քաղաքական աշխարհիկ տեսությունները, տեսանելի էր դառնում ԱՄՆ-ի և Արևմուտքի կողմից քաջալերվող քաղաքական և ռազմական դաշինքներին չմիանալու նրանց հստակ դիրքորոշումը: Միևնույն ժամանակ 1945թ. հիմնված Արաբական պետությունների լիգայի (ԱՊԼ) շրջանակներում ընդլայնվում էր արաբական համագործակցությունը, խրաբուսվում էին արաբական միասնության գաղափարները, մշակվում էին Իսրայելի և իր դաշնակիցների դեմ տարվող քաղաքականության և այս հարցում միասնական արաբական դիրքորոշում որդեգրելու սկզբունքները:

⁴¹ ԻԱԼ-ի բարձրագույն ղեկավար մարմինը հիմնադիր խորհուրդն է, ուր ընդգրկված են մահմեդական շուրջ 60 աստվածաբաններ ու գիտնականներ: Հիմնադիր խորհուրդը ղեկավարվում է գլխավոր քարտուղարը: ԻԱԼ նստավայրը Մեքքայում է: ԻԱԼ-ի մասին մանրամասն տես՝ М. Шарипова, Панисламизм сегодня. Идеология и практика Лиги исламского мира, М., 1983, նաև՝ ۲۶۳ ص، ۱۹۹۶، السعودية، ألعالمیه، الموسوعة العربية

⁴² ԻՀԲԽ-ն ունի մշտական գործող և մասնագիտացված հանձնաժողովներ, այն աստվածաբանական տեսական հարցերը կոորդինացնող մարմին է: Նստավայրը Կահիրեում է:

⁴³ Farouk A. Sankari, Islam and Politics in Saudi Arabia, Islamic Resurgence in the Arab World. Edited by Ali E. Hillal Dessouki, N.-Y., 1982, p. 178.

Այս զարգացումներին զուգահեռ՝ տարածաշրջանում առանձին միապետությունների, մասնավորապես՝ Սաուդյան Արաբիայի արտաքին քաղաքականության մեջ գնալով ավելի ակնհայտ էր դառնում իսլամական միասնությանն ուղղված քաղաքականության միտումը, որը կապված էր մի շարք հանգամանքների հետ: Որպես իսլամի հայրենիք՝ Սաուդյան Արաբիան համարձակորեն հանդես էր գալիս իսլամական արժեքների պահպանման և իսլամական աշխարհին հուզող խնդիրները համակարգելու հավակնությամբ: Սաուդյան Արաբիային, որը թե՛ արաբական և թե՛ իսլամական ինքնության կրող էր, մտահոգում էր արաբական աշխարհում իր ոչ առաջնային դերը: Հայտնի է, որ 1950-ականների երկրորդ կեսից արաբական շրջանակներում մեծ հեղինակություն էր վայելում Եգիպտոսի առաջնորդ Պամալ Աբդ ա-Նասերը, որի կողմից ոգեշնչվող արաբական ազգայնական գաղափարախոսությունը՝ նասերականությունը, մեծ տարածում ուներ արաբական երկրներում: Այս հանգամանքները հակոտնյա էին Սաուդյան Արաբիայի պահպանողական վարչակարգի ծգտումներին, որը զգալի հեղինակություն և կշիռ ուներ իսլամական աշխարհում: Չմոռանաք նշել նաև այն փաստը, որ նավթային հսկայական պաշարներ ունեցող Սաուդյան Արաբիան, որը ոչ պակաս դերակատարություն ուներ ԱՊԼ-ում, հայտնվել էր ԱՄՆ-ի կենսական հետաքրքրությունների և քաղաքական գործընկերության ոլորտում: ԱՄՆ-ը, ինչպես նաև Անգլիան, որոնք Սաուդյան Արաբիան դիտում էին որպես կարևոր հենակետ տարածաշրջանում համամահմեդական ուժերը արաբական միասնության և ազգայնականության դեմ ուղղորդելու և կոմունիզմի թափանցումը տարածաշրջան կանխելու համար, Ֆեյսալ թագավորին առաջարկեցին կազմավորել իսլամական երկրների մի դաշինք, որին վերջինս համաձայնեց:

1965թ. ապրիլին Սաուդյան թագավորը Մեքքայում հրավիրեց համաշխարհային իսլամական համաժողով, որը նախագահեց Սաուդյան Արաբիայի մեծ մուֆտի շեյխ Մուհամմեդ բին Իբրահիմը: Իր ելույթում Ֆեյսալ թագավորը կոչ արեց հրավիրել իսլամական պետությունների բարձր մակարդակի հանդիպում՝ լուծելու համամահմեդական խնդիրները, որը մասնակիցները հավանության արժանացրին⁴⁴:

Մեքքայի հանդիպումից հետո Սաուդյան թագավորը ԱՄՆ-ի և Անգլիայի հովանավորությամբ ձեռնամուխ եղավ իսլամական դաշինք ստեղծելու քարոզչությանը՝ այցելելով աֆրիկյան և ասիական մի շարք երկրներ: Ինչպես իրավացիորեն նշում է արևելագետ Լ. Վալկովան, առաջ քաշելով իսլամական դաշինք ստեղծելու գաղափարը, «...Ֆեյսալ թագավորը հույս ուներ նաև այն հակադրել ԱՊԼ-ին, ուր իշխող դիրք ուներ Եգիպտոսը՝ անձամբ Նասերը»⁴⁵:

1965թ. դեկտեմբերին Իրանում Ֆեյսալն առաջին անգամ պաշտոնապես առաջարկեց շահին՝ հրավիրել իսլամական պետությունների դեկլարների կոնֆերանս, որին վերջինս դրականորեն արձագանքեց: Սակայն ոչ մեկի համար գաղտնիք չէր, որ վահիհաբական Արաբիայի և շիական Իրանի միջև հակասություններ կային, որոնք ընդհանուր առմամբ կապված էին մահմեդական աշխարհում սաուդական ազդեցության տարածման և այլ հարցերի հետ:

Ֆեյսալի առաջարկը համոզիչ չէր թվում և պատահական չէ, որ լիբանանյան «ալ-Ախբար» թերթը, խստագույնս դատապարտելով իսլամա-

⁴⁴ Новейшая история арабских стран (1917-1966), М., 1968, с. 240.

⁴⁵ Л. Валькова, Саудовская Аравия в международных отношениях, М., 1979, с. 165.

կան միասնությանն ուղղված Ֆեյսալի ջանքերը, գրում էր, որ իսլամը սոսկ քողարկում է իսլամական դաշինքի գաղափարը⁴⁶:

1966թ. հունվարի 31-ին Ֆեյսալը, պաշտոնական այցով գտնվելով Ամմանում, հայտարարեց, որ իրենք պատրաստվում են ստեղծել մի հանձնախումբ, որը կնախապատրաստի իսլամական երկրների բարձր մակարդակի վեհաժողովի հրավիրման հետ կապված հարցերը: Ֆեյսալը վստահեցնում էր, որ այն չէր լինելու դաշինք կամ խմբավորում, այլ՝ մշտական գործող մի մարմին, որը գործնականում նշանակում էր ստեղծել մահմեդական երկրների իսլամական քաղաքականությունը համակարգող մի կառույց⁴⁷:

Սակայն Սաուդյան Արաբիայի առաջարկությունը սկզբից ևեթ հանդիպեց սուր քննադատության նախևառաջ արաբական երկրների կողմից, որոնք կտրականապես մերժեցին Արևմուտքից հովանավորվող նախաձեռնությունները: Եգիպտոսի նախագահ Գամալ Աբդ ալ-Նասերը 1966թ. փետրվարի 22-ին՝ Կահիրեի համալսարանի միտինգում, որը նվիրված էր Միասնության օրվա (Եգիպտոսի և Սիրիայի միավորման) ութերորդ տարելիցին, հայտարարեց. «Մենք այստեղ՝ ԱՄՆ-ում (*Արաբական Միացյալ Չանրապետությունում-Ա. Փ.*), դեմ ենք, որպեսզի կրոնն օգտագործվի իմպերիալիզմի և հետադիմության նպատակներին ծառայելու համար: Մենք դեմ ենք Իսլամական դաշինքին և Իսլամական կոնֆերանսին, ինչպես նախկինում դեմ էինք Բաղդադի պակտին, Եյզենհաուերի դոկտրինային և մնացած բոլոր հետադիմական իմպերիալիստական մանյովրներին...Մենք հայտարարում ենք, որ ճշմարիտ իսլամական համերաշխությունը մահմեդական բոլոր ժողովուրդների հա-

⁴⁶ ١٩٦٦/١/٢٣ «الخبار»

⁴⁷ Л. Васькова, *նշվ. աշխ. մեջ*, էջ 165, 166:

մերաշխությունն է, որոնք պայքարում են իմպերիալիզմի դեմ, և ոչ թե հետադիմական կառավարությունների համերաշխությունը, որոնք իմպերիալիզմի գործակալներն են, որ կեղծում են իսլամը հետադիմության հետաքրքրությունների համար՝ ծգտելով շրջել պատմության անիվը և խանգարել առաջընթացի ուղուն...Արաբական երկրների ժողովրդական զանգվածները շուտով կհասկանան, որ Իսլամական դաշինքի ստեղծման կողմնակիցները օգտագործում են կրոնը որպես զենք, որն ուղղված է արաբական երկրներին ազդեցության ոլորտը զցելու համար: Ժողովրդական զանգվածները ջախջախիչ հարված կտան Իսլամական դաշինքին, որին սպասվում է այն նույն ճակատագիրը, ինչ՝ Բաղդադի պակտին»⁴⁸:

Մերժելով ԱՄՆ-ի և Անգլիայի հովանավորությամբ դաշինքներ ստեղծելու գաղափարը՝ Նասերը համոզված էր, որ իսլամական միասնության գաղափարը արտաքին ուժերի նախաձեռնության արդյունք է: Թեև նա դեմ էր միջազգային հարաբերություններում իսլամի դերակատարությանը, սակայն համոզված էր, որ իսլամը քաղաքական վիթխարի հնարավորություններ ունի: Չնոռանալով նշել, որ 1960-ականներին Եգիպտոսի և Սաուդյան Արաբիայի միջև զգալի հակասություններ առաջացան, որոնք իրենց հերթին խոչընդոտում էին երկու երկրների միջև լիակատար փոխըմբռնմանը⁴⁹:

Եգիպտոսի օրինակին հետևելով՝ իսլամական դաշինքի դեմ արտահայտվեցին նաև արաբական մյուս երկրները: Ալժիրի արտագործնախա-

⁴⁸ Նույն տեղում, էջ 167:

⁴⁹ Սաուդյան Արաբիայի և Եգիպտոսի միջև հակասությունը հիմնականում առնչվում էր 1962թ. սեպտեմբերի ենթակա հեղափոխությանը: Սաուդյան Արաբիան պաշտպանում էր միապետականներին, իսկ Եգիպտոսը՝ ենթնում հանրապետություն ստեղծելու կողմնակից էր: Ենթնական խնդրի շուրջ առաջացած հարցը միջազգային նշանակություն ստացավ և վկայում էր արաբական աշխարհում առկա հակասությունների մասին:

րար Աբդ ալ-Ազիզ Բուտեֆլիկան Զորդանանում Ֆեյսալի հայտարարությունից անմիջապես հետո արձանագրեց, որ Ալժիրը չի միանա քաղաքական և ռազմական միությունների, եթե դրանք ինչ-որ ուժերի ազդեցության ոլորտում են: Եմենի Արաբական Զանրապետության հանրապետական խորհուրդը միաձայն մերժեց մասնակցել իսլամական պետությունների բարձր մակարդակի կոնֆերանսին: Իրաքի նախագահ Աբդ աս-Սալամ Արեֆը խստորեն դատապարտեց իսլամական դաշինքի գաղափարը, քանի որ նրան վիճակվելու էր Բաղդադի պակտի ճակատագիրը: Պաշտոնական Սիրիան հայտարարեց, որ չի աջակցում իսլամական դաշինքին, քանի որ այն ներկայացնում է ռեակցիոն և ինպերիալիստական պետությունների հետաքրքրությունները: Նշվեց, որ Սիրիան չի ուղարկի իր ներկայացուցիչներին իսլամական երկրների բարձր մակարդակի կոնֆերանսին: Քուվեյթի էմիր Ահմադ ալ-Ջաբերը հայտարարեց, որ իր երկիրը դեմ է դաշինքներին: Նման տեսակետ արտահայտեց նաև Սուդանի վարչապետ Մուհամմեդ Ահմադ Մահջուբը: Նա նշեց, որ եթե անգամ իսլամական դաշինք ստեղծվու նպատակով կոնֆերանս հրավիրվի, Սուդանը չի մասնակցի: Լիբանանի վարչապետ Աբդալլահ Յաֆին, հարազատ մնալով Լիբանանի արտաքին քաղաքականության սկզբունքներին, հայտարարեց, որ Լիբանանը երբեք չի միանա ո՛չ իսլամական, ո՛չ էլ քրիստոնեական դաշինքի⁵⁰:

Իսլամական դաշինքի ստեղծմանը դեմ արտահայտվեցին Ասիայի և Աֆրիկայի առանձին երկրներ, ինչպես նաև՝ արաբական և միջազգային մի շարք կազմակերպություններ⁵¹:

⁵⁰ Л. Валькова, Саудовская Аравия, 624. աշխ. մեջ. էջ 167, 168:

⁵¹ Նույն տեղում, էջ 168:

Իսլամական դաշինքի հարցում Ֆեյսալին աջակցեցին Իրանը, Յորդանանը, որոշ աղբյուրների համաձայն՝ նաև՝ Պակիստանը, Մարոկկոն և Սոմալի⁵²։ Ուստի կողմերը հաջողության հասնել չկարողացան։

1967թ. հունիսին արաբ-իսրայելական պատերազմը փոխեց դեպքերի հետագա ընթացքն ու Մերձավոր Արևելքում ուժերի հավասարակշռությունը։ Պատերազմում արաբները պարտվեցին։ Եգիպտոսը, Սիրիան, Յորդանանը կորցրին ավելի քան 60 հզ. կմ² տարածք։ Իսրայելը գրավեց նաև Արևելյան Երուսաղեմը, որտեղ իսլամական սրբավայրեր կան։ Արևելյան Երուսաղեմի բռնագավթումը մահմեդականները դիտարկեցին իբրև իսլամական սրբավայրերի պղծում «անհավատների» կողմից։

Սաուդյան Արաբիան ժամանակավորապես դադարեցրեց իր քարոզչությունը։ Արաբական երկրների ուշադրությունը սևեռվեց Իսրայելի ագրեսիվ քաղաքականության դեմ պայքարին և այս հարցում արաբական երկրների համախմբմանը։

1967թ. օգոստոս-սեպտեմբերին Սուդանի մայրաքաղաք Խարթումում գումարվեց ԱՊԼ ահդամ պետությունների ղեկավարների չորրորդ հանդիպումը, որի ընթացքում որոշվեց, որ նավթարդյունաբերող արաբական երկրներ Սաուդյան Արաբիան, Զուվեյթը, Լիբիան ֆինանսական օգնություն հատկացնեն Եգիպտոսին և Յորդանանին։ Իսրայելի նկատմամբ որդեգրվեց երեք հայտնի «ոչերից» կազմված բանաձև⁵³։

⁵² E. Ihsanoglu, Turkey in the Organization of the Islamic Conference. An Overview, Recent Developments, Edited by K.H. Karpat, Medison, 1996, p. 77. Խորհրդային արևելագետներից շատերի ուսումնասիրություններում նշվում է, որ Պակիստանը պաշտոնապես համաձայնել է մասնակցել իսլամական դաշինքին, պայմանով, եթե դրան միանան արաբական բոլոր երկրները, այդ թվում՝ Արաբական Միացյալ Չամրապետությունը։ St'ev' Л. Валькова, Саудовская Аравия в международных отношениях, М., 1979, с. 169.

⁵³ Խարթումում հռչակվեց Իսրայելի նկատմամբ հայտնի բանաձևը՝ «ոչ խաղաղություն, ոչ ուղղակի բանակցություններ, ոչ ճանաչում»։

Խարթումի, ապա ղեկտեմբերին Ռաբաթի բարձր մակարդակի հինգերորդ հանդիպման արդյունքները դրական նշանակություն ունեցան Իսրայելի ագրեսիայի նկատմամբ արաբական միասնական դիրքորոշում որդեգրելու հարցում⁵⁴:

1967թ. իսրայելական ագրեսիան վերակենդանացրեց մահմեդական պետությունների համախմբմանն ուղղված ծրագրերը, սակայն նոր հիմքի վրա, որին խթանեցին նաև այդ շրջանում իսլամական վերածննդի շարժումները: Արաբական հողերի բռնագավթումը դատապարտեցին բոլոր մահմեդական երկրները: Նրանցից չատերի կարծիքով՝ Թեյ-Ավի-վի ագրեսիան վտանգավոր նախադեպ էր⁵⁵:

1967թ. արաբների պարտությունը մահմեդականների մեջ ինքնաքննադատության դրսևորումներ ի հայտ բերեց: 1967թ. պատերազմից հետո պաղեստինյան հիմնահարցը վերաճեց իսլամականի, իսկ Երուսաղեմի կորուստը մահմեդականների մեջ առաջացրեց ճգնաժամ: ««Երուսաղեմի ազատագրումը» դարձավ ոչ միայն տարածաշրջանային քաղաքական խնդիր, այլ նաև համաշխարհային (իսլամական) կրոնաքաղաքական կարգախոս և հիմնահարց»⁵⁶:

Իրավիճակն ավելի պայթուցավտանգ դարձավ, երբ 1969թ. օգոստոսի 21-ին Երուսաղեմում անհայտ անձինք հրկիզեցին իսլամի երեք գլխավոր սրբատեղիներից մեկի՝ ալ-Ակսա մզկիթի մի հատվածը, որի համար մահմեդականները մեղադրեցին իսրայելցիներին⁵⁷:

⁵⁴ Շ.Կարամանուկյան, Արաբական պետությունների լիգայի դերը արաբական երկրների հակաիսրայելական պայքարում, Եր., 1988, էջ 162:

⁵⁵ А. Васильев, История Саудовской Аравии, М., 1982, с. 445.

⁵⁶ John L. Esposito, Islam. The Straight Path, Oxford University Press, 1988, p. 165.

⁵⁷ ١٩٩٤/٩/١١ «التحدي»

Իսլամական համերաշխության և միասնության կոչերը նորից կյանքի կոչվեցին: Արևելյան Երուսաղեմի ազատագրման հարցում հետևողականությամբ աչքի ընկնող Սաուդյան Արաբիան ալ-Ակսայի հրկիզմից հետո արաբներին *ջիհադի*⁵⁸ կոչ արեց մահմեդական սրբատեղիները «անհավատներից» ազատագրելու համար, որը, սակայն, մի շարք հանգամանքների պատճառով լայն արձագանք չգտավ:

Երուսաղեմի ազատագրության հարցում Սաուդյան Արաբիան կարող էր անվերապահորեն ակնկալել Հորդանանի աջակցությունը: Արևելյան Երուսաղեմը Հորդանանի համար հատուկ նշանակություն ուներ, քանի որ 1948-1967թթ. եղել էր հորդանանյան թագավորության կազմում, և Հուսեյն թագավորն ամեն կերպ փորձում էր այն հետ վերադարձնել: Ստեղծված պայմաններում Հորդանանի թագավորը կոչ արեց հրավիրել արաբական երկրների բարձր մակարդակի զագաթնաժողով՝ քննարկելու ստեղծված իրավիճակը: Մինչդեռ Սաուդյան թագավորը առկա իրադրությունը նպաստավոր համարեց իսլամական երկրների բարձր մակարդակի հանդիպում անցկացնելու համար: Ֆեյսալ թագավորը պնդում էր, որ 1967թ. օգոստոսին Խարթումի կոնֆերանսում մերժավոր արևելյան հակամարտության խաղաղ լուծումներ գտելու մասին որոշումներն ուժի մեջ են: Նա ամեն կերպ փորձում էր խնդրի քննարկումը տեղափոխել իսլամական շրջանակներ, որտեղ ավելի մեծ հեղինակություն ուներ:

1969թ. օգոստոսի 25-ին ալ-Ակսա մզկիթի հրկիզումից չորս օր անց Կահիրեում հավաքված արաբական 14 երկրների արտգործնախարարները համաձայնեցին իսլամական երկրների բարձր մակարդակի զա-

⁵⁸ Իսլամում ջիհադ ասելով նկատի է առնվում բոլոր հնարավորությունների և ջանքերի գործադրումը հանուն աստծո:

գաթնաժողով հրավիրելու Ֆեյսալի կոչին⁵⁹։ Հանդիպման ընթացքում վերջինս առաջարկեց ստեղծել ոչ թե իսլամական դաշինք, այլ՝ իսլամական չափանիշներով միջազգային կազմակերպություն՝ փաստարկելով, որ իսլամական աշխարհը կապող թելերն ավելի հզոր են, քան դաշինքներն ու պայմանագրերը։

Անսպասելիորեն փոխված հանգամանքներում Գամալ Աբդ ալ-Նասերը և այլ ընդդիմախոս գործիչներ պաշտոնապես իրենց աջակցությունը հայտնեցին իսլամական երկրների բարձր մակարդակի գազաթնաժողով հրավիրելու Ֆեյսալի առաջարկին, որտեղ քննարկվելու էին երուսաղեմը արաբներին վերադարձնելու և այլ բնույթի հարցեր։

Սաուդյան Արաբիայի և Մարոկկոյի արտգործնախարարները հանդիպեցին Ջիդդայում՝ 1969թ. սեպտեմբերի առաջին շաբաթվա ընթացքում՝ քննարկելու գազաթնաժողովի հրավիրման հետ կապված հարցերը։ Ստեղծվեց նախապատրաստական հանձնաժողով, ուր ընդգրկվեցին Իրանի, Պակիստանի, Սաուդյան Արաբիայի, Սոմալիի, Մալայզիայի, Մարոկկոյի և Նիգերի ներկայացուցիչները⁶⁰։ Հանձնաժողովը պետք է նախապատրաստեր հանդիպման հետ կապված հարցերը։ Սահմանվեց գազաթնաժողովին բոլոր իսլամական պետությունների պարտադիր ներկայությունը։

Ի վերջո 1969թ. սեպտեմբերի 22-25-ը Ռաբաթում տեղի ունեցավ իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության հիմնադիր համագումարը, որին հրավիրյալ 35 պետություններից մասնակցեցին 25-ը՝ Սաուդյան Արաբիան, Եգիպտոսը, Հորդանանը, Լիբիան, Մարոկկոն, Թունիսը, Ալժիր-

⁵⁹ سوريا ودوره المهيم، دمشق، ١٩٩٧، ص ٥

⁶⁰ The Islamic Summit Conference. Sixth Issue. Revised Edition, November, 1981. Kuwait News Agency, p. 8.

րը, Լիբանանը, Քուվեյթը, Մալայզիան, Աֆղանստանը, Չադը, Գվինեան, Իրանը, Նիգերը, Պակիստանը, Ինդոնեզիան, Մալի, Մավրիտանիան, Սենեգալը, Սոմալի, Սուդանը, Թուրքիան, Յուսուսային Եմենը և Չարավային Եմենը⁶¹։ Մասնակից պետություններից միայն տասն էին ներկայացել պետության ղեկավարի մակարդակով։

Նախապատրաստական հանձնաժողովը նախօրոք կազմել էր գազաքննաժողովի օրակարգը, ուր գլխավոր տեղը զբաղեցնում էին ալ-Ակսա մզկիթի և Երուսաղեմի հարցերը։

Հանդիպումը տեղի ունեցավ իսլամական պետությունների միջև խիստ լարված պայմաններում։ Տարածայնություններ առաջացան Եգիպտոսի և Սաուդյան Արաբիայի միջև։ Նասերը չմասնակցեց գազաքննաժողովին։ Եգիպտական պատվիրակությունը, որը ղեկավարում էր Ազգային ժողովի նախագահ Անվար Սադաթը, առաջ քաշեց այն տեսակետը, որ Երուսաղեմի խնդիրը արաբ-իսրայելական հակամարտության մի մասն է, հետևաբար այն պետք է լուծվի ոչ թե իսլամական աշխարհի, այլ միայն արաբական երկրների ջանքերով։

Հանդիպման լարված իրադրությունը պայմանավորված էր նաև դրան նախորդած իրադարձություններով։ 1969թ. սեպտեմբերի 1-ին Լիբիայում տապալվել էր միապետությունը, իսկ սեպտեմբերի 7-ին հեղաշրջման անհաջող փորձ էր կատարվել Սաուդյան Արաբիայում, որի մասնակիցները ձերբակալվել էին։

Հակասությունների ոչ պակաս տեղիք տվեց գազաքննաժողովին Հնդկաստանի հրավերը, որն առաջացրեց այս երկրի հետ հակասություններ ունեցող Պակիստանի դժգոհությունը։ Չնայած Հնդկաստանում 60 մլն մահմեդական բնակչության գոյության փաստին՝ Պակիստանի

⁶¹ Նույն տեղում, էջ 12։

նախագահ Յահյա Խանը պնդում էր, որ հանդիպմանը պետք էր հրավիրել ոչ թե Հնդկաստանի իշխանություններին, այլ՝ մահմեդական համայնքին: Հնդկաստանի պատվիրակությանը խորհուրդ տրվեց հակասություններից խուսափելու համար հեռանալ դահլիճից:

Մասնակից պետություններից Իրանը և Թուրքիան ընդհանրապես խուսափեցին Իսրայելի դեմ կտրուկ որակումներից և այդ երկրի հետ դիվանագիտական կապերի խզումից⁶²: Իրանի շահը, իր ելույթում պաշտպանելով իսլամական համերաշխության գաղափարը, չանդրադարձավ ո'չ արաբա-իսրայելական հակամարտությանը, ո'չ Երուսաղեմի, և ո'չ էլ ալ-Ակսա մզկիթի հրկիզմանը, որն այդքան լայն արձագանք էր գտել իսլամական աշխարհում:

«Ալ-Բաաս» թերթը, վկայակոչելով «ան-Նահարի» մի հրապարակում, նշում էր, որ մի քանի պետություններ սպառնացին կասեցնել իրենց մասնակցությունը գազաթնաժողովին, եթե օրակարգով նախատեսված ալ-Ակսայից և Երուսաղեմի իսլամական սրբավայրերից բացի այլ հարցեր քննարկվեն⁶³:

Այս համատեքստում առանձնապես ուշագրավ է Արևմուտքի ռազմաքաղաքական կարևոր դաշնակցի՝ Թուրքիայի, մասնակցության հարցը: Իսլամական պետությունների բարձր մակարդակի հանդիպման հրավերը երկընտրանքի առաջ էր կանգնեցրել երկրի իշխանություններին: Իսլամական աշխարհի հետ սերտ համագործակցությունը հակասում էր աշխարհիկ պետության սկզբունքներին, որն ամրագրել էր իր իսկ հիմնադիրը՝ Քեմալ Աթաթյուրքը: Սակայն հանդիպմանը չմասնակցելը բացասաբար կանդրադառնար ինչպես արաբական երկրների, այնպես էլ

⁶² Նույն տեղում:

⁶³ 1969/9/23 «أبجث»

իսլամական աշխարհի հետ թուրքիայի հարաբերությունների վրա, ինչը որոշակիորեն կմեկուսացներ նրան մերձավորարևելյան տարածաշրջանում: Մասնավորապես Սաուդյան Արաբիայի և Հորդանանի քաղաքական շրջանակները թուրքիային հասկացնել տվեցին, որ մասնակցությունը Ռաբաթի հանդիպմանը զգալի նշանակություն կունենա արաբական աշխարհի համար⁶⁴: Թուրքիայի վարչապետի կարծիքով՝ ռաբաթյան հանդիպումը իր բնույթով քաղաքական էր, այլ ոչ թե՝ կրոնական, ուր թուրքիան ըննարկելու էր միայն ալ-Ակսա մզկիթի և երուսաղեմի հարցերը:

Հանդիպմանը թուրքիան Իրանի հետ ղեկավարեց այն երկրների խումբը, որոնք թույլ չտվեցին, որ իսլամական պետությունները ներգրավվեն արաբա-իսրայելական հակամարտության ըննարկումների մեջ:

Հանդիպմանը ներկա չէին մի շարք երկրներ: Սիրիայի և Մարոկկոյի միջև դիվանագիտական հարաբերությունների բացակայության պատճառով Սիրիան չմասնակցեց: Իրաքը չներկայացավ, քանի որ Պաղեստինի ազատագրական կազմակերպության (ՊԱԿ) նախագահ Յասեր Արաֆաթը պաշտոնապես չէր հրավիրել, այլ ժամանել էր իբրև Հորդանանի Հուսեյն թագավորի հյուր⁶⁵:

Հանդիպումը նախագահեց Մարոկկոյի Հասան II թագավորը, որն իր ելույթում մահմեդական ժողովուրդներին միավորման կոչ արեց: Նա նշեց, որ կգործադրի բոլոր ջանքերը, որպեսզի հանդիպումն ընթանա բարեկամության և եղբայրության մթնոլորտում⁶⁶:

⁶⁴ И. Иванова, Туренко-арабские отношения и их место в системе международных связей на Ближнем Востоке (1945-1983), М., 1985, с. 124

⁶⁵ Л. Валькова, *ԶՎ. աշխ. մեջ*, էջ 172.

⁶⁶ ١٩٩٩/٩/٢٣ «البعث»

Ելույթ ունեցավ նաև հանդիպման հիմնական կազմակերպիչը՝ Ֆեյսալը: Նա նշեց, որ Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության ստեղծումը արտացոլում է «իսլամական աշխարհում առկա ինտեգրացման միտումները»⁶⁷:

Ռաբաթի գագաթնաժողովին իսլամական երկրների առաջնորդները հայտարարեցին, որ իսլամական աշխարհին միավորում է *ումմալի* գաղափարը, և չնայած ներքին հակասություններին՝ որոնք թվում էին անվերջանալի, իսլամական պետություններին հաջողվեց «ընդհանուր լեզու» գտնել: Հանդիպման ամենակարևոր ձեռքբերումներից էր հռչակագրի ընդունումը, ինչպես նաև՝ պայմանավորվածությունը՝ «...սերտ համագործակցելու և փոխադարձաբար օգնելու միմյանց տնտեսական, գիտական, մշակութային և հոգևոր բնագավառներում՝ ներշնչվելով իսլամի անմահ ուսմունքով»⁶⁸: Իսլամական պետությունները պարտավորվեցին իրենց մեջ ծագող հակամարտությունները լուծել խաղաղ ճանապարհով՝ նպաստելով միջազգային խաղաղության և անվտանգության ամրապնդմանը:

Ռաբաթի հռչակագրում ներկայացված էր իսլամական պետությունների դիրքորոշումը մերձավորարևելյան ճգնաժամի և Երուսաղեմի հարցի վերաբերյալ: Մերժվեց պաղեստինյան հարցի ցանկացած որոշում, որը չի ճանաչի Երուսաղեմի՝ մինչև 1967թ. հունիսի կարգավիճակը⁶⁹: Իսրայելից պահանջվեց դուրս գալ արաբական գրավյալ տարածքներից: Աջակցություն հայտնվեց պաղեստինյան ժողովրդի ազգային-ազատագրական պայքարին: ԽՍՀՄ-ին, Մեծ Բրիտանիային, Ֆրանսիային և ԱՄՆ-ին կոչ արվեց քայլեր ձեռնարկել՝ լուծելու մերձավոր

⁶⁷ Մեջբերումը՝ Ислам. проблемы идеологии, права политики и экономики, М., 1985, с. 64.

⁶⁸ The Rabat Declaration, The Islamic Summit Conference, նշվ. ժողովածուի մեջ, էջ 38:

⁶⁹ Նույն տեղում:

րարեկյան ճգնաժամը⁷⁰: Ռաբաթի հանդիպումը, սակայն, ձեռնպահ մնաց իսլամական պետություններում ՊԱԿ-ի ներկայացուցչություններ բացելու մասին որոշում ընդունելուց:

Չռչակագրում նշված էր, որ ընդհանուր հավատքը հզոր գործոն է մահմեդական ժողովուրդների փոխըմբռնման, միավորման, ինչպես նաև իսլամի հոգևոր, բարոյական, սոցիալ-տնտեսական արժեքները պաշտպանելու հարցում⁷¹:

(Ռաբաթում որոշվեց, որ բացի իսլամական պետությունների ղեկավարների բարձր մակարդակի հանդիպումից՝ անհրաժեշտ է ժամանակ առ ժամանակ հրավիրել նաև արտաքին գործերի նախարարների կոնֆերանս, որը կհետևի գազաթնաժողովների ընթացքում ընդունված որոշումների իրագործմանը:

Ռաբաթի հանդիպումը մեկ անգամ ևս փաստեց, որ իսլամական աշխարհը մասնատված էր: Այս հանգամանքը բացասական ազդեցություն ունեցավ իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության ողջ գործունեության ընթացքում, սակայն չխանգարեց, որ կազմակերպությունը կայանա և ապացուցի իր կենսունակությունը:

Ռաբաթում ընդունված հռչակագրում հստակ դրույթ չկար իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության ստեղծման, ինչպես նաև նրա հետագա գործունեության մասին: Իսկ կազմակերպության կանոնադրությունը (որը միջազգային պրակտիկայում ընդունվում է հիմնադիր համագումարի ընթացքում) վավերացվեց միայն երեք տարի անց՝ 1972թ. իսլամական պետությունների արտաքին գործերի նախարարների հանդիպման ժամանակ:

⁷⁰ Նույն տեղում, էջ 12:

⁷¹ Նույն տեղում, էջ 39:

Այս հանգամանքները թույլ են տալիս ենթադրել, որ Ռաբաթի հանդիպումը հրավիրվել էր հապճեպ՝ հոգուտ նախաձեռնողների անսպասելիորեն փոխված իրավիճակի, իսկ նախապատրաստական հանձնաժողովը չէր հասցրել այդ կապակցությամբ որևէ փաստաթղթի նախագիծ մշակել:

Հարկ է փաստել, որ մասնագիտական և տեղեկատու գրականության մեջ Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության ստեղծման տարեթվերը հաճախ իրարամերժ են: Մի դեպքում հիմք է ընդունվում Ռաբաթի հանդիպման տարեթիվը՝ 1969 թվականը, մեկ այլ դեպքում՝ ԻԿԿ-ի կանոնադրության ընդունման տարեթիվը՝ 1972-ը: Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության պաշտոնական հրատարակություններում և ինտերնետային տարբերակներում ԻԿԿ-ի ստեղծման տարեթիվը նշվում է 1969-ը:

Մեր հանգամանք՝ Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության պատմությունը սկսվում է Ռաբաթի հանդիպումից, որը դարձավ կազմակերպության ստեղծման անկյունաքարը:

Իսլամական պետությունների արտաքին գործերի նախարարների առաջին հանդիպումը տեղի ունեցավ Սաուդյան Արաբիայի Ջիդդա քաղաքում 1970թ. մարտին՝ Ֆեյսալ թագավորի անմիջական հովանավորությամբ, որին մասնակցեցին իսլամական քսաներկու պետություններ: Կոնֆերանսում ելույթ ունենալով՝ Սաուդյան Արաբիայի թագավորը մասնավորապես ասաց. «Մեր հայրենիքը յուրաքանչյուր մահմեդականի հայրենիքն է...Մենք առաջին հերթին պետք է ձգտենք հասնելու իսլամական ազգի միասնությանը և համագործակցությանը՝ հանուն ընդհանուր նպատակի՝ իսրայելական ագրեսիայի վերացման...Թող այս գործում օգնի մեզ ալլահը, թող ամրապնդի մեր հավատքը, հնարավոր

րություն տա մեզ պաշտպանելու մեր պատիվը, սրբատեղին (Երուսաղեմը-Ա.Փ)»⁷²:

Ջիդդայի հանդիպումը գործնական քայլեր չարեց իսլամական աշխարհին հուզող խնդիրները համակարգելու ուղղությամբ: Դրական արձագանք գտավ գործող քարտուղարություն հիմնելու և իսլամական պետությունների միջև համագործակցություն սկզբնավորելու Պակիստանի առաջարկը: Որոշվեց, որ գլխավոր քարտուղարության նստավայրը ժամանակավորապես պետք է գտնվի Ջիդդայում «մինչև Երուսաղեմի ազատագրումը»: Սաուդյան Արաբիան գլխավոր քարտուղարության գրասենյակին տրամադրեց թագավորական պալատի նախկին շենքը Ջիդդայում:

Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության գլխավոր քարտուղարի պաշտոնում ընտրվեց Մալազիայի նախկին վարչապետ Թանքու Աբդ առ-Ռահմանը երկու տարի ժամկետով: Կոնֆերանսը որոշեց՝ գումարել իսլամական պետությունների արտաքին գործերի նախարարների ամենամյա հանդիպումներ⁷³:

Ուրաբի հանդիպումից երեք տարի անց՝ 1972թ. մարտին, իսլամական պետությունների արտգործնախարարների Ջիդդայի հանդիպմանը ընդունվեց Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության կանոնադրությունը: Ընդունվեցին նաև մի շարք կարևոր որոշումներ, որոնցից են՝ ստեղծել Իսրայելի դեմ ջիհադի ֆոնդ, վճռականորեն դատապարտել ԱՄՆ-ին՝ Իսրայելին սատարելու համար, ողջունել Սիրիային և Լիբանանին՝ պաղեստինցի պարտիզաններին օգնելու համար:

⁷² Մեքքերումը՝ Р. Пашаева, Роль Саудовской Аравии в создании Всемирной исламской организации солидарности мусульманских стран. В кн.: Характерные черты социально-политического развития арабских стран в 1950-1970-е годы, Ер., 1980, с. 163.

⁷³ The First Foreign Ministers' Conference-Jedda (1970), The Islamic Summit Conference, նշվ. ժողովածուի մեջ, էջ 13:

Կոնֆերանսի ընթացքում Ֆեյսալ թագավորը ևս մեկ անգամ մահմեդականներին միասնության կոչ արեց: Նշելով, որ թշնամուն հաջողվել է արաբական երկրների կառավարություններին մեկը մյուսի դեմ տրամադրել, նա մասնավորապես ասաց. «...Անհրաժեշտ է վերացնել այդ տարածայնությունները, հասնել փոխգործողությունների, համագործակցության՝ հիմնվելով մեր հավատքի, մեր շարիաթի, մեր հայրենիքի, մեր ազգի վրա»⁷⁴:

Այսպիսով, 1970-ականներին միջազգային ասպարեզում ի հայտ եկավ կրոնա-քաղաքական մի կազմակերպություն, որին միավորում էին ոչ թե աշխարհաքաղաքական կամ տնտեսական գործոնները, այլ կրոնը՝ իսլամը, իսկ կազմակերպությանը անդամակցելու իրավունքը վերապահվեց միայն իսլամական պետություններին: Այս առումով տեղին է մեջբերել արաբագետ Ն. Յովհաննիսյանի այն տեսակետը, որ համազգային դերը ստանձնել հավակնող բոլոր ինստիտուտներից ամենաշահավետ վիճակում հայտնվեց իսլամը. «Բավարարելով գործնականում հասարակության բոլոր սոցիալական խմբերի և դասակարգերի կրոնապաշտամունքային պահանջները՝ իսլամի համար դժվար չէ ստեղծել միակ վերդասակարգային ինստիտուտի, ուժի, երևութականություն, որը կարող է միավորել հասարակությանը բոլորի համար ընդունելի սկզբունքներով: Նման երևութականության ստեղծմանը նպաստել է և այն հանգամանքը, որ իսլամը մահմեդական երկրների մեծ մասում հռչակված է եղել որպես պետական կրոն, իսկ որոշ երկրներում հնարավորություն է ստացել՝ ներգործել հասարակական-քաղաքական գործընթացների վրա»⁷⁵:

⁷⁴ Մեջբերումը՝ Ր. Папаева, նշվ. աշխ. մեջ, էջ 163:

⁷⁵ Н. Оганесян, Активизация ислама: характер, специфика и последствия. В кн.: Ислам в политической жизни стран современного Ближнего и Среднего Востока, Ер., 1986, с. 39.

Ձգտելով հիմնավորել իսլամական համերաշխության շարժման պատճառները՝ արևելագետ Ե. Պրիմակովը նկատում է, որ գաղութատիրության անկումից հետո (1940-1970-ականներ) իսլամական երկրները հայտնվեցին համաշխարհային կապիտալիզմի տնտեսական համակարգում: Այն ստեղծեց մի իրադրություն, որի մեջ պետք է փնտրել իսլամական շարժումների պատճառները: Արևմտյան քաղաքականության ազդեցությունը հակասություն ծնեց «վեստերնիզացիայի» և իսլամական ավանդականության միջև, որի հիմքերը թուլացել էին⁷⁶:

Իրավամբ պետք է ասել, որ «երրորդ աշխարհը» աստիճանաբար հիասթափվում էր արևմտյան արժեքներից: Այս միտումը բնորոշ էր նախկինում գաղութացված և կախյալ երկրներին:

Իսլամական պետությունների ակտիվ մասնակցությունը իսլամական քաղաքական շարժումներին ամերիկացի ուսումնասիրողների կարծիքով մի քանի հիմնավորում ունի: Իսլամական երկրները հաստատում էին, որ իրենք պատկանում են իսլամական աշխարհին և ցույց էին տալիս քաղաքական, տնտեսական, մշակութային ինքնուրույն կյանք վարելու իրենց ընդհանուր ծգտումը: Բացի այդ կազմակերպությանը անդամակցելը մասնակից պետություններին հնարավորություն էր տալու լուծել ինչպես տնտեսական, այնպես էլ արտաքին և ներքին քաղաքականության խնդիրները: Ամերիկացի հետազոտողները նշում են, որ արաբական և ոչ արաբական պահպանողական վարչակարգերի միավորումը Ֆեյսալ թագավորին իրական հնարավորություն տվեց օգտագործել «իսլամական Անտանտը»՝ ի հակակշիռ արաբական արմատական պետությունների⁷⁷:

⁷⁶ Е. Примаков, Восток после краха колониальной системы, М., 1982, с. 72-74.

⁷⁷ М. Филиппова, Оценка американскими учеными "исламского фактора" в международных отношениях. В кн: "Исламский фактор" в международных отношениях в Азии, М., 1987, с. 14-29.

2.Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության հիմնական
նպատակները, գործունեության սկզբունքները, կառուցվածքը

Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության գործունեությունը իրատեսորեն գնահատելու համար անհրաժեշտ է ուսումնասիրել կազմակերպության հիմնական նպատակները և սկզբունքները, որոնք ամրագրված են կազմակերպության կանոնադրությամբ:

Իսլամական բարձրագույն քաղաքական մարմնի հիմնական նպատակներն են՝ աջակցել անդամ պետությունների միջև իսլամական համերաշխության ամրապնդմանը, անդամ պետությունների միջև ամրագրել համագործակցությունը տնտեսական, սոցիալական, մշակութային, գիտական և կենսական այլ բնագավառներում և խորհրդակցություններ անցկացնել անդամ պետությունների միջև միջազգային կազմակերպություններում, ջանքեր գործադրել՝ վերացնելու ռասայական սեգրեգացիան, խտրականությունը և արմատախիլ անել գաղութատիրությունն իր բոլոր ձևերով, անհրաժեշտ միջոցառումներ ձեռք առնել՝ աջակցելու արդարության վրա հիմնված միջազգային խաղաղությանն ու անվտանգությանը, համադրել սրբավայրերի պահպանությանն ուղղված բոլոր միջոցառումները, ինչպես նաև աջակցել Պաղեստինի ժողովրդի պայքարին և օգնել նրանց՝ վերականգնելու իրենց իրավունքները և ազատագրելու գրավյալ տարածքները, ուժեղացնել իսլամական բոլոր ժողովուրդների պայքարը արժանապատվության, անկախության և ազգային իրավունքների պահպանման համար, նպաստավոր մթնոլորտ ստեղծել անդամ պետությունների և այլ երկրների միջև

համագործակցության և փոխըմբռնման համար (ԻԿԿ-ի կանոնադրության հոդված 1-ին)⁷⁸:

ԻԿԿ անդամ պետությունները վերը նշված նպատակներն իրագործելու համար, համաձայն կանոնադրության, պետք է առաջնորդվեն հետևյալ սկզբունքներով՝ անդամ պետությունների միջև պահպանել լիակատար հավասարություն, հարգել ազգերի ազատ ինքնորոշման և անդամ պետությունների ներքին գործերին չմիջամտելու իրավունքը, հարգել յուրաքանչյուր անդամ պետության ինքնիշխանությունը, անկախությունը և տարածքային ամբողջականությունը, ամեն մի հակամարտություն, որ կարող է ծագել, կարգավորել խաղաղ ճանապարհով, ինչպիսիք են՝ բանակցությունները, միջնորդությունները, հաշտեցումները կամ միջնորդ դատարանի որոշումը, ձեռնպահ մնալ անդամ պետության տարածքային ամբողջականության, ազգային միասնության կամ քաղաքական անկախության նկատմամբ սպառնալիքի և ուժի գործադրումից (հոդված 2)⁷⁹:

ԻԿԿ-ն հավաստում է, որ աջակցում է միջազգային խաղաղությանն ու անվտանգությանը, պայքարում է ռասայական խտրականության և գաղութատիրության դեմ, իսկ հակամարտությունների լուծումը պատկերացնում է խաղաղ ճանապարհով, ինչպիսիք են՝ բանակցությունները, միջնորդությունները և այլն: Բացի այդ ԻԿԿ-ն հարգում է անդամ պետությունների ինքնիշխանությունը, տարածքային ամբողջականությունը, ինքնորոշման սկզբունքը:

⁷⁸ Charter of the Islamic Conference, The Islamic Summit Conference, նշվ. ժողովածուի մեջ, էջ 56:

⁷⁹ Նույն տեղում:

Կրոնա-քաղաքական բնույթ ունեցող Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունն իր գործունեության մեջ կարևորում է մի շարք խիստ առաձնահատուկ խնդիրներ, որոնք օտար են միջազգային այլ կազմակերպություններին և առնչվում են միայն *ուժմային*՝ իսլամական ազգին: Դրանք են՝ իսլամական պետությունների միջև քաղաքական, սոցիալական, տնտեսական, մշակութային և կենսական այլ կարևոր բնագավառներում սերտ համագործակցությունը, իսլամական սրբավայրերի պաշտպանությունը, պաղեստինցի ժողովրդի իրավունքներին տեր կանգնելը: Այս հանգամանքները թույլ են տալիս եզրակացնել, որ միջազգային իրավունքի շրջանակներում ԻԿԿ-ն ներկայանում է որպես իսլամական ազգերի կազմակերպություն, որի հովանու ներքո իսլամական պետություններն ու ժողովուրդները պարտավորված են ծառայելու իսլամական *ուժմայի* խնդիրներին:

ԻԿԿ-ն ունի երեք գլխավոր մարմիններ՝ պետությունների և կառավարությունների ղեկավարների գագաթնաժողով, արտաքին գործերի նախարարների կոնֆերանս և գլխավոր քարտուղարություն (հոդված 3):

Պետությունների և կառավարությունների ղեկավարների գագաթնաժողովը կազմակերպության բարձրագույն մարմինն է և իր հանդիպումները գումարում է, երբ իսլամական ազգի շահերը դա են պահանջում՝ քննարկելու մահմեդական աշխարհին մտահոգող կենսական խնդիրները և համապատասխանաբար համակարգելու կազմակերպության քաղաքականությունը: Գագաթնաժողովի որոշումներն ընդունվում են կոնսենսուսով (հոդված 4):

Որպես կանոն՝ գագաթնաժողովից առաջ տեղի է ունենում արտաքին գործերի նախարարների նախապատրաստական կոնֆերանսը, որտեղ կազմվում է գագաթնաժողովի օրակարգը:

Եթե մահմեդական շրջանակներում առաջանում է որևէ հրատապ հարցի քննարկման անհրաժեշտությունը, ապա հրավիրվում է արտահերթ գագաթնաժողով:

Արտաքին գործերի նախարարների կոնֆերանսն իրավունք ունի հանդես գալ գագաթնաժողով հրավիրելու առաջարկությամբ, որը պետք է արժանանա անդամ պետությունների 2/3-ի հավանությանը:

Եիշտ է, 1972թ. ընդունված կանոնադրության մեջ նշված չէ, թե ինչ ժամանակահատվածում կարելի է հրավիրել գագաթնաժողով, սակայն 1981թ. Սաուդյան Արաբիայում անդամ պետությունների ղեկավարների հանդիպման ժամանակ որոշվել է ԻԿԿ գագաթնաժողովը երեք տարի մեկ անցկացնելու մասին, չնայած այդ կարգը հաճախ խախտվում է:

Գագաթնաժողովը տեղի է ունենում անդամ որևէ երկրում և հենց այդ երկիրն էլ մինչև հաջորդ գագաթնաժողովի գումարվելը համարվում է ԻԿԿ նախագահող երկիրը:

Գագաթնաժողովը համակարգում է անդամ երկրների որդեգրած քաղաքականությունը՝ համադրելով այն իսլամական երկրների շահերին:

ԻԿԿ կանոնադրության համաձայն արտաքին գործերի նախարարների կոնֆերանսը կազմակերպության քաղաքական մարմինն է, որը գումարվում է յուրաքանչյուր տարի անդամ պետություններից որևէ մեկում: Այն քննարկում է ԻԿԿ ընդհանուր քաղաքականության իրագործման միջոցները:

Արտաքին գործերի նախարարների արտահերթ նստաշրջան կարող է հրավիրվել անդամ որևէ պետության կամ գլխավոր քարտուղարության պահանջով, եթե արժանանա անդամ երկրների 2/3-ի հավանությանը: ԻԿԿ կանոնադրության 5-րդ հոդվածով սահմանված է հարցերի այն շրջանակը, որն արտգործնախարարների կոնֆերանսի իրավասության

մեջ է: Դրանք են՝ ընդհանուր քաղաքականության կենսագործման միջոցների մշակում, նախորդ նստաշրջաններում ընդունված որոշումների իրագործման բնագավառում ձեռք բերված առաջադիմության քննարկում, փոխադարձ հետաքրքրություն ներկայացնող բանաձևերի ընդունում կանոնադրության նպատակների և սկզբունքների համապատասխան, ֆինանսական հանձնաժողովի ներկայացրած տարեկան զեկույցի քննարկում և գլխավոր քարտուղարության բյուջեի հաստատում⁸⁰:

Արտաքին գործերի նախարարների կոնֆերանսը սահմանում է գալիք կոնֆերանսի օրը, քննարկում ցանկացած խնդիր, որ մտահոգում է որևէ անդամ պետության կամ պետություններից մի քանիսին՝ նպատակ ունենալով այդ կապակցությամբ համապատասխան միջոցառումներ ձեռնարկել: Կոնֆերանսի որոշումներն ու հանձնարարականներն ընդունվում են ձայների 2/3-ի համաձայնությամբ: Կոնֆերանսում քվորումը ապահովում է անդամների 2/3-ի մասնակցությունը:

Կոնֆերանսը սահմանում է հիմնական ընթացակարգը, որին հետևում է ինչպես արտգործնախարարների կոնֆերանսը, այնպես էլ՝ պետությունների ղեկավարների գագաթնաժողովը⁸¹:

Արտգործնախարարների կոնֆերանսը իրավասու է հայտարարել որևէ երկրի անդամակցությունը մասնակից պետությունների 2/3-ի համաձայնության դեպքում: Արտգործնախարարների կոնֆերանսը նշանակում է ԻԿԿ գլխավոր քարտուղարին և նրա օգնականներին (հոդված 5)⁸²:

Բացի արտաքին գործերի նախարարների կոնֆերանսից՝ Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը սկսել է գումարել նաև նախա-

⁸⁰ Նույն տեղում, էջ 58:

⁸¹ Նույն տեղում:

⁸² Նույն տեղում, էջ 57-58:

րարների մակարդակով այլ կոնֆերանսներ, որոնք ներառում են տրանսպորտի, կապի, տեղեկատվության, մշակույթի, սպորտի, արդյունաբերության, գյուղատնտեսության, էներգետիկայի և այլ ոլորտները: Նախարարների մակարդակով կոնֆերանսների գումարումը մեծապես խթանում է անդամ պետությունների միջև տարբեր բնագավառներում համագործակցության ամրապնդմանը:

1980թ. Իսլամաբադում իսլամական պետությունների արտաքին գործերի նախարարների կոնֆերանսի որոշմամբ ստեղծվել է մշտական գործող նախարարական հանձնախումբ, որը ներկայացնում են անդամ պետությունների 11 նախարարներ և ԻԿԿ գլխավոր քարտուղարը: Հանձնախմբի շրջանակներում գործող «հինգի խումբը», որի մեջ ընդգրկված են Թուրքիան, Սաուդյան Արաբիան, Ջամբիան, Քուվեյթը և Պակիստանը, զբաղվում է ԻԿԿ անդամ պետությունների անվտանգության հարցերով: Քուվեյթի դեմ Իրաքի ագրեսիայի կապակցությամբ 1990թ. հունվարին Իսլամաբադում հրավիրված նրանց հանդիպմանը ԻԿԿ գլխավոր քարտուղար Համիդ ալ-Ղաբիթը կոչ արեց ամրապնդել Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության ինստիտուտները և պրագմատիկ մոտեցում ցույց տալ անվտանգության խնդիրներին:

Հանձնախմբի խնդիրն է՝ քննարկել անդամ պետություններից որևէ մեկին առնչվող արտակարգ իրավիճակը կամ ճգնաժամը, ինչպես նաև կարգավորել անդամ պետությունների միջև գոյություն ունեցող վեճերն ու հակամարտությունները: Հանձնախումբը կոչված է կատարել իսլամական պետությունների արտաքին գործերի նախարարների կոնֆերանսի հանձնարարականները⁸³:

⁸³ Н. Жданов, Исламская конференция мироопорядка, М., 1991, с. 41.

Հանձնախմբի գործունեության վերաբերյալ միջազգային իրավունքի մասնագետ Ն. Ժդանովը իրավացիորեն նշում է. «Ճիշտ է, հանձնախմբի գործառնությունները միայն որոշ առումով են հիշեցնում ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի գործունեությունը, սակայն մնան մշտական գործող մարմնի ստեղծման փաստը ևս մեկ քայլ է ՄԱԿ-ի գործող մեխանիզմների օրինակով իսլամական երկրների միջև համագործակցության կազմակերպչական համակարգ ձևավորելու ճանապարհին»⁸⁴:

Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության գործադիր մարմինը գլխավոր քարտուղարությունն է, որի հիմնադրման մասին որոշումն ընդունվել է 1972-ին: Ինչպես արդեն նշել ենք, գլխավոր քարտուղարության նստավայր գրասենյակը գտնվում է Ջիդդայում՝ «մինչև Երուսաղեմի ազատագրումը»:

Գլխավոր քարտուղարին, ինչպես նաև գլխավոր քարտուղարի չորս օգնականներին նշանակում է արտաքին գործերի նախարարների կոնֆերանսը՝ գլխավոր քարտուղարի երաշխավորությամբ՝ ծայների 2/3-ի համաձայնության դեպքում:

Գլխավոր քարտուղարի օգնականներին երաշխավորելիս գլխավոր քարտուղարը պետք է հաշվի առնի նրանց ունակությունը, ազնվությունը և նվիրվածությունը:

Իրենց պարտականությունները կատարելիս գլխավոր քարտուղարը, նրա օգնականները կամ գլխավոր քարտուղարության աշխատակազմը չպետք է հրահանգներ ստանան որևէ կառավարության կամ իշխանության կողմից, բացի ԻԿԿ-ից: Նրանք պետք է խուսափեն ցանկացած գործողությունից, որը կարող է վնասակար լինել իրենց դիրքորոշմանը: Անդամ պետությունները նույնպես պետք է հաշվի առնեն այս

⁸⁴ Նույն տեղում:

հանգամանքները և չպետք է որևէ ձևով ազդեն այդ գործընթացների վրա իրենց պարտականությունները կատարելիս:

Գլխավոր քարտուղարությունը պետք է ապահովի կապը անդամ պետությունների հետ և նպաստի ընդհանուր կարևորություն ներկայացնող խորհրդակցությունների անցկացմանը, կարծիքների փոխանակմանը և տեղեկատվության տարածմանը:

Գլխավոր քարտուղարությունը պետք է հետևի իսլամական պետությունների հանդիպումների ընթացքում ընդունված որոշումների և հանձնարարականների իրագործմանը և այդ մասին ղեկուցի ԻԿԿ բարձր մակարդակի հանդիպումներում: Բացի այդ գլխավոր քարտուղարությունը անդամ պետություններին պետք է ապահովի աշխատանքային փաստաթղթերով՝ ներառյալ ԻԿԿ որոշումներն ու հանձնարարականները:

Գլխավոր քարտուղարությունը պետք է նախապատրաստի կոնֆերանսների վարչական և կազմակերպչական հարցերը՝ սերտորեն համագործակցելով հյուրընկալող երկրի հետ (հոդված 6)⁸⁵: Գլխավոր քարտուղարությունը իրականացնում է կանոնադրությամբ նախատեսված բոլոր դրույթներն ու կանոնները:

Համաձայն կանոնադրության՝ գլխավոր քարտուղարն ընտրվում է երկու տարի ժամկետով և կարող է վերընտրվել ևս երկու տարով, որը պետք է հաստատվի արտաքին գործերի նախարարների կոնֆերանսում: Սակայն 1991-ին Դաքարի գագաթնաժողովում որոշվել է, որ գլխավոր քարտուղարը կարող է ընտրվել մեկ անգամ՝ չորս տարի ժամկետով: Գլխավոր քարտուղարի օգնականները ևս ընտրվում են չորս տարի ժամկետով:

⁸⁵ Նույն տեղում, էջ 59:

Գլխավոր քարտուղարի օգնականների թիվը չորսն է՝ 1.գլխավոր քարտուղարի օգնական քաղաքական հարցերով, 2.գլխավոր քարտուղարի օգնական Երուսաղեմի, Պաղեստինի և իսլամական փոքրամասնությունների հարցերով, 3.գլխավոր քարտուղարի օգնական մշակույթի, սոցիալական և Իսլամական համերաշխության հիմնադրամի հարցերով, 4.գլխավոր քարտուղարի օգնական տնտեսական, վարչական և ֆինանսական հարցերով⁸⁶:

Գլխավոր քարտուղարությունը, որտեղ աշխատում են շուրջ 200 աշխատակիցներ, ունի վարչություններ, բաժիններ ու ենթաբաժիններ: Քարտուղարությունը գործում է ներքին կանոնադրության դրույթների համաձայն, որը վավերացվել է 1980թ. իսլամական պետությունների արտաքին գործերի նախարարների Կուլալա-Լուսպուրի հանդիպման ընթացքում:

Ինչպես արդեն նշեցինք, Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության առաջին գլխավոր քարտուղարը եղել է Մալայզիայի ներկայացուցիչ Թանքու Աբդ առ-Ռահման Բուտրա ալ-Չաջը, որը պաշտոնավարել է 1970-1973թթ.: Որպես ԻԿԿ գլխավոր քարտուղար՝ պաշտոնավարել են նաև Եգիպտոսի (Հասան աթ-Թուհամի, 1974-1975), Սենեգալի (Ամադո Քարիմ Գայե, 1975-1979), Թունիսի (Հաբիբ Շատտի, 1979-1984), Պակիստանի (Սեյիդ Շարիֆ Ուդդին Փիրզադա, 1985-1988), Նիգերի (Համիդ ալ-Ղաբիթ, 1989-1996), Մարոկկոյի (Ազ ադ-Դին ալ-Էրակի, 1997-2001) ներկայացուցիչները: ԻԿԿ ներկայիս գլխավոր քարտուղարը Աբդ ալ-Ուահիդ Բելքազիզն է՝ Մարոկկոյից, սկսել է պաշտոնավարել 2001-ից:

⁸⁶ The Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic world. V. 2, Oxford, 1995, John L. Esposito-Editors in Chief, p. 263.

Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության կանոնադրությամբ ստեղծվել է Ֆինանսական մշտական հանձնաժողովը, որը ձևավորվում է անդամ պետությունների լիազորած ներկայացուցիչներից: Հանձնաժողովը գլխավոր քարտուղարի հետ համատեղ նախապատրաստում և վերահսկում է գլխավոր քարտուղարության բյուջեն այն հրահանգների համաձայն, որոնք ընդունվում են արտաքին գործերի նախարարների հանդիպման ընթացքում (հոդված 7)⁸⁷:

Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության անձեռնմխելիության և առանձնաշնորհներին վերաբերող հիմնական դրույթների մասին հիշատակված է ինչպես ԻԿԿ կանոնադրության⁸⁸, այնպես էլ հատուկ համաձայնագրում, որն ընդունվել է 1976-ին Ստամբուլում իսլամական պետությունների արտաքին գործերի նախարարների հանդիպման ընթացքում, համաձայն որի՝ Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը իրավաբանական անձ է: Կազմակերպությունն իր գործառնությունները կատարելու և նպատակներն իրագործելու համար անդամ պետություններում իրավունք ունի օգտվելու համապատասխան իրավունակություններից, արտոնություններից և անձեռնմխելիություններից⁸⁹:

Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության կանոնադրությամբ ամրագրված է նաև կազմակերպությանը անդամակցելու սկզբունքը: ԻԿԿ-ին անդամակցելու կարգը անդամ պետությունների շրջանում լուրջ քննարկումների առարկա է դարձել: ԻԿԿ հիմնական փաստաթղթում նշված չէ, թե ինչ պայմաններ են հարկավոր կազմակերպությանն ան-

⁸⁷ Կազմակերպության վարչական բյուջեն մոտավորապես 10 մլն ԱՄՆ դոլար է: Սաուդյան Արաբիան մուծում է բյուջեի 10%-ը: Իսլամական կոնֆերանսում հանգուցային պաշտոնները զբաղեցնում են հիմնականում Սաուդյան Արաբիայի քաղաքացիները:

⁸⁸ Անձեռնմխելիության և առանձնաշնորհների մասին հոդվածը ԻԿԿ կանոնադրության մեջ ավելացվել է հետագայում:

⁸⁹ Н. Жданов, *նշվ. աշխ. մեջ, էջ 43*:

դամակցելու համար՝ չհաշված իսլամական պետության պարագան: Սակայն հստակ չէ, թե որն է իսլամական պետության չափանիշը:

Մարոկկացի իրավաբան Մուհամմեդ Ահմադ ալ-Մուրշիդի կարծիքով՝ ԻԿԿ անդամ կարող է դառնալ ցանկացած պետություն, որտեղ մահմեդականները բնակչության ոչ պակաս 50%-ն են⁹⁰: Սակայն ներկայումս Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության անդամ պետություններից մի քանիսում մահմեդական բնակչությունը նույնիսկ փոքրամասնություն է՝ Ուգանդա (6%), Գաբոն (7,7%), Մալավի (10%), Կամերուն (20-25%) և այլն:

Միևնույն ժամանակ ԻԿԿ անդամ պետություններից շատերն՝ իրենց սահմանադրության համաձայն, աշխարհիկ են, սակայն անդամակցում են կրոնա-քաղաքական բնույթ ունեցող կազմակերպության⁹¹:

ԻԿԿ կանոնադրության անդամակցությանը վերաբերող հոդվածում նշված է, որ ցանկացած մահմեդական պետություն անդամակցության իրավունք ունի, եթե ներկայացնի կազմակերպության կանոնադրությունը ընդունելու ցանկության և պատրաստակամության մասին մի դիմում: Դիմումը պետք է ներկայացվի գլխավոր քարտուղարությանը, որը պետք է քննարկվի և հաստատվի արտաքին գործերի նախարարների հանդիպման ընթացքում (հոդված 8):

ԻԿԿ պաշտոնական փաստաթղթում նշված է, որ կազմակերպությանը կարող են անդամակցել այն պետությունները, որոնք մասնակցել են

⁹⁰ Ближний Восток и международное право, М., 1992, с. 170. Մուհամմեդ Ահմադ ալ-Մուրշիդը 1984թ. Ուաթթուն արաբերենով իրատարակել է «Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպություն» մենագրությունը:

⁹¹ Այս հանգամանքը թույլ է տալիս մեկ անգամ ևս հաստատել գոյություն ունեցող այն տեսակետը, որ ԻԿԿ անդամ պետություններից շատերը միջազգային իսլամական կազմակերպությանն անդամակցում են որոշակի սկզբունքներից ելնելով: Տնտեսապես թույլ երկրները ֆինանսական զգալի աջակցություն են ստանում, իսկ առանձին պետություններ կազմակերպության քաղաքական հովանավորություն են ակնկալում:

Ռաբաթի (1969թ.) զագաթնաժողովին, Կարաչիի (1970թ.) և Ջիդդայի (1972թ.) արտգործնախարարների հանդիպումներին, ինչպես նաև՝ բոլոր այն պետությունները, որոնք կընդունեն ԻԿԿ կանոնադրությունը (հոդված 8):

Սակայն այս փաստը չի նշանակում, որ ԻԿԿ-ին կարող են անդամակցել ոչ պետական, թեկուզ իսլամական կառույցները: Բացառություն արվել է միայն Պաղեստինի ազատագրության կազմակերպությանը 1974-ին:

Կանոնադրությունը թույլ է տալիս ցանկացած անդամ պետության հրաժարվել կազմակերպության անդամակցությունից՝ այդ մասին գրավոր տեղեկացնելով զխավոր քարտուղարին, որին պետք է իրազեկ դառնան նաև անդամ բոլոր երկրները:

Կազմակերպությունից դուրս եկող պետությունը պետք է իրականացնի իր պարտավորությունները մինչև ֆինանսական տարվա ավարտը, կատարի անդամավճարը, որից հետո այդ երկրի դիմումը կընդունվի (հոդված 10):

Կազմակերպության հիմնադրումից սկսած՝ անդամ երկրների թիվը զգալիորեն աճել է: 1970-ականներին ԻԿԿ-ին անդամակցում էին ընդամենը երեք տասնյակ պետություններ: Ներկայումս ԻԿԿ-ին անդամակցում են՝ Սաուդյան Արաբիան 1969-ից, Յորդանանը 1969-ից, Աֆղանստանը 1969-ից, Թունիսը 1969-ից, Սենեգալը 1969-ից, Սուդանը 1969-ից, Գվինեան 1969-ից, Թուրքիան 1969-ից, Քուվեյթը 1969-ից, Լիբանանը 1969-ից, Բանգլադեշը 1969-ից, Լիբիան 1969-ից, Պաղեստինը 1969-ից, Իրանը 1969-ից, Չադը 1969-ից, Պակիստանը 1969-ից, Մալին 1969-ից, Սոմալին 1969-ից, Մալայզիան 1969-ից, Եգիպտոսը 1969-ից, Մարոկկոն 1969-ից, Մավրիտանիան 1969-ից, Նիգերը 1969-ից, Ալժիրը

1969-ից, Եմենը 1969-ից, Ինդոնեզիան 1969-ից, Կատարը 1972-ից, Օմանը 1972-ից, Սիրիան 1972-ից, Արաբական Միացյալ Էմիրությունները 1972-ից, Բահրեյնը 1972-ից, Բուրկինա Ֆասոն 1974-ից, Կամերունը 1974-ից, Ուգանդան 1974-ից, Գվինեա-Բիսսաուն 1974-ից, Գաբոնը 1974-ից, Գամբիան 1974-ից, Իրաքը 1975-ից, Կոմորոսը 1976-ից, Մալդիվները 1976-ից, Ջիբուտին 1978-ից, Բենինը 1983-ից, Բրունեյ Դարուսսալամը 1984-ից, Նիգերիան 1986-ից, Ադրբեջանը 1992-ից, Ալբանիան 1992-ից, Տաջիկիստանը 1992-ից, Թուրքմենստանը 1992-ից, Դրոզստանը 1992-ից, Մոզամբիկը 1994-ից, Ղազախստանը 1995-ից, Ուզբեկստանը 1996-ից, Սուրինամը 1996-ից, Տոգոն 1997-ից, Գայանան 1998-ից:

Հարկ է փաստել, որ կազմակերպությանը՝ բացի անդամ պետություններից թույլատրվում է նաև դիտորդների մասնակցություն: Նման կարգավիճակ ստացել են Մակեդոնիայի, Բոսնիայի և Հերցեգովինայի, ինչպես նաև՝ Կենտրոնական Աֆրիկայի, Կոտ Դե՝ Էվուարի Հանրապետություններն ու Թաիլանդի Թագավորությունը:

ԻԿԿ որոշ անդամներ մինչև կազմակերպությանն անդամակցելը դիտորդի կարգավիճակ են ունեցել, ինչպես օրինակ՝ Նիգերիան, ՊԱԿ-ը և այլն: Դիտորդի կարգավիճակ ունեն նաև առանձին մահմեդական համայնքներ՝ Կիպրոսի թուրքական, Ֆիլիպինների Մորո մահմեդական համայնքները: Նշենք, որ Կիպրոսի թուրքական համայնքը հավակնում է դառնալ ԻԿԿ լիարժեք անդամ:

Որպես կանոն՝ ԻԿԿ աշխատանքներին մասնակցում են նաև միջազգային և տարածաշրջանային կազմակերպություններ, ինչպես օրինակ՝ ՄԱԿ-ը, Արաբական պետությունների լիգան, Չմիացող երկրների շար-

Ժուճը, Աֆրիկյան միասնության կազմակերպությունը, Տնտեսական համագործակցության կազմակերպությունը և այլն:

Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության աշխատանքների մեջ ներգրավված են նաև միջազգային իսլամական հաստատություններ, ինչպես օրինակ՝ Իսլամական աշխարհի լիգան, Համաշխարհային իսլամական կոնգրեսը, Իսլամական երիտասարդների միջազգային ասամբլեան, Իսլամական համալսարանների լիգան, Միջազգային իսլամական բարեգործական ֆոնդը, Եվրոպայի իսլամական խորհուրդը և այլն:

Կարելի է ասել, որ նման կազմակերպությունները ո՛չ անդամի և ո՛չ էլ դիտորդի կարգավիճակ ունեն: Նրանք ներկայանում են ԻԿԿ հրավերի դեպքում: Ամեն տարի միջազգային և տարածաշրջանային կազմակերպությունների մասնակիցների թիվը ավելանում է:

Վերադառնալով ԻԿԿ կանոնադրությանը՝ նշենք, որ այն թույլ է տալիս ուղղումներ կատարել կանոնադրության տեքստի մեջ, եթե հավանության արժանանա և վավերացվի անդամ պետությունների 2/3-ի կողմից (հոդված 11):

Ցանկացած վիճաբանություն, որը կարող է առաջանալ կանոնադրության որևէ հոդվածի մեկնաբանման և իրագործման դեպքում, պետք է կարգավորվի խաղաղ ճանապարհով, բացառապես՝ խորհրդակցությունների, բանակցությունների և հաշտեցման միջոցով (հոդված 12):

Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության պաշտոնական լեզուներն են արաբերենը, անգլերենը և ֆրանսերենը (հոդված 13):

ԻԿԿ պաշտոնական փաստաթղթերում հիշատակվում է նաև արդարության միջազգային իսլամական դատարանը, որի մասին կանոնադ-

րության մեջ հիշատակում չկա: Այն կազմակերպության դատական մարմինն է:

Դատարանի ստեղծման որոշումն ընդունվել է 1981թ. Մեքքայի գագաթնաժողովում, ուր հանձնարարվել է անդամ պետությունների մասնագետներին՝ մշակել արդարության միջազգային իսլամական դատարանի կանոնադրությունը, իսկ գլխավոր քարտուղարությանը՝ համակարգել այդ աշխատանքները:

Մեքքայի գագաթնաժողովում ունեցած ելույթում Զուվեյթի էմիր շեյխ Ջաբեր ալ-Ահմադ ա-Սաբահը, խոսելով մահմեդական աշխարհում իսլամական օրենսդրությանն ուղղված միտումների մասին, արդարության միջազգային իսլամական դատարանի ստեղծումը համարեց «կարևոր քայլ դեպի միասնության մեր փայփայած երազանքը»⁹²:

Դատարանը իրավասու է քննարկելու այն բոլոր խնդիրները, որոնք կարող են առաջանալ անդամ պետությունների միջև: Այն կարող է լուծել ԻԿԿ կանոնադրության մեկնաբանությունների ընթացքում առաջ եկած տարակարծությունները: Գագաթնաժողովի, արտաքին գործերի նախարարների կոնֆերանսի կամ ԻԿԿ որևէ մարմնի կողմից համապատասխան հայցի ներկայացման դեպքում դատարանը իրավասու է իրավական խորհուրդներ տալ⁹³:

Դատարանը կազմված է յոթ անդամներից, որոնց նշանակում է իսլամական պետությունների արտաքին գործերի նախարարների կոնֆերանսը անդամ պետությունների կողմից առաջադրված թեկնածուների հիման վրա: Դատարանը պետք է ունենա անկախ բյուջե, որի ծախսերը պետք է հոգան անդամ պետությունները:

⁹² His Highness the Amir of Kuwait's Speech, The Islamic Summit Conference, ԳԶՎ. Ժողովածուի մեջ, էջ 36:

⁹³ The Middle East and North Africa 1983-1984, London, 1984, p. 305.

Դատարանի պաշտոնական լեզուներն են արաբերենը, անգլերենը և ֆրանսերենը: Նստավայրը Բուվեյթում է:

Չարկ է փաստել, որ Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը բնականոն զարգացման ընթացքի մեջ է: Այդ է վկայում այն փաստը, որ 1999թ. ԻԿԿ շրջանակներում ստեղծվեց ևս մի կառույց՝ իսլամական պառլամենտների կազմակերպությունը (ԻՊԿ), որն առաջնորդվելու է իսլամական շոուրայի սկզբունքով⁹⁴:

Շոուրայի մասին հիշատակված է 1981թ. Մեքքայի գագաթնաժողովի հռչակագրում. «Մենք վերահաստատում ենք մեր ցանկությունը մահմեդականների մեջ ամրապնդելու շոուրայի պրակտիկան, կարգավորելու այս սկզբունքը կյանքի բոլոր ուղիներում, որպեսզի լավ արարքները աջակցություն գտնեն, իսկ վատերը արմատախիլ արվեն»⁹⁵:

Իսլամական պառլամենտների կազմակերպության հիմնադիր համագումարը տեղի ունեցավ 1999թ. հունիսի 17-ին Թեհրանում⁹⁶: Չանդիպմանն ունեցած իր ելույթում Իրանի Իսլամական Չանրապետության նախագահ Մոհամեդ Խաթամին նշեց, որ Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության և Իսլամական պառլամենտների կազմակերպության միջև համագործակցությունը խիստ հեռանկարային է և կնպաստի գործադիր քաղաքականության իրականացմանը: Այն կօգտագործի իսլամական *ուլմայի* հնարավորությունները՝ բարելավելու իսլամական աշխարհի քաղաքական, տնտեսական, մշակութային իրավիճակը, կերաշ-

⁹⁴ Իսլամում շոուրան խորհրդակցության սկզբունքն է: Իսլամական գերագույն խորհրդակցական մարմինը՝ մաջլիս աշ-շոուրայի, գործունեության հիմքում ընկած է շոուրայի սկզբունքը, որն ամրագրված է Ղուրանով (42:36):

⁹⁵ The Islamic Summit Conference, նշվ. ժողովածուի մեջ, էջ 51:

⁹⁶ 1999թ. Իրանը ԻԿԿ նախագահող երկրորդն էր:

խավորի մահմեդականների բարգավաճումը, բարեկեցությունը, գերակայող ազդեցությունը⁹⁷:

ԻԿԿ գլխավոր քարտուղար Ազ ադ-Դիմ Լարաքին իր ելույթում նման կազմակերպության ստեղծումը մեծ նշանակություն ունեցող իրադարձություն համարեց, որ կոչված է ամրապնդելու իսլամական համերաշխությունը և պաշտպանելու իսլամական պետությունների առանցքային շահերը⁹⁸:

Կազմակերպության բարձրագույն մարմիններն են ԻԿԿ անդամ պետությունների պառլամենտների *խոսնակների գազաթնաժողովը*, որ պետք է հրավիրվի երկու տարին մեկ անգամ, *խորհուրդը*, *գործադիր կոմիտեն* և *քարտուղարությունը*, որի նստավայր գրասենյակը Թեհրանում է⁹⁹:

Ինչպես նշված է կանոնադրության մեջ, ԻՊԿ-ն հարգում է ԻԿԿ հիմնական սկզբունքներն ու նպատակները, որոնցից են իսլամական համերաշխության և համագործակցության ամրապնդումը: ԻՊԿ-ն հարգում է անդամ պետությունների ինքնիշխանությունը և տարածքային ամբողջականությունը, իսկ հակամարտությունների կարգավորումը պատկերացնում է խաղաղ ճանապարհով: ԻՊԿ հիմնական նպատակներից է անդամ պետությունների միջև միջխորհրդարանական փորձի փոխանակումը, փոխադարձ հետաքրքրություն ներկայացնող հարցերի քննարկումը¹⁰⁰:

⁹⁷ Report of the Founding Conference of the Parliamentary Union of the OIC Members, Tehran, 15-17 June, 1999, p. 3.

⁹⁸ Նույն տեղում:

⁹⁹ Draft Statute of the Islamic Conference Parliamentary Union, Tehran, 17 June, 1999, p. 1-3.

¹⁰⁰ А. Пашаян, Новые тенденции в межисламских отношениях. В кн.: Вопросы арабистики, в. 3, Ер., 2000, с. 38.

Առաջնորդվելով «իսլամի ազնիվ սկզբունքներով»՝ ԻՊԿ-ն համագործակցելու է ինչպես խորհրդարանական, այնպես էլ կառավարական և ոչ կառավարական կազմակերպությունների հետ՝ պաշտպանելու մարդու իրավունքներն ու իսլամական արժեքները:

***

Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության կառուցվածքի մասին խոսելիս անհրաժեշտ է անդրադառնալ նաև նրա շրջանակներում գործող հաստատություններին, որոնք ստորադասվում են հետևյալ հիմնական խմբերի՝ *հատուկ հանձնաժողովներ, օժանդակ մարմիններ, մասնագիտացված մարմիններ, առընթեր հաստատություններ*:

Հարկ է նշել, որ հաստատությունների հիմնական նպատակն է՝ կյանքի կոչել Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության՝ տարբեր բնագավառներում ընդունած որոշումները: Առանց նման հաստատությունների՝ իսլամական բարձրագույն քաղաքական մարմնին հազիվ թե հաջողվեր համագործակցություն ձևավորել անդամ պետությունների միջև, իրականացնել իր իսկ որդեգրած սկզբունքները:

ԻԿԿ հաստատությունները տեղակայված են անդամ պետություններում, մասնավորապես՝ Սաուդյան Արաբիայում, Մարոկկոյում, Թուրքիայում, Պակիստանում, Բանգլադեշում, Լիբիայում: Սակայն նրանց ճնշող մեծամասնությունը գործում է Սաուդյան Արաբիայում, որը ներդնում է կազմակերպության հիմնական ֆինանսական միջոցները: ԻԿԿ հաստատությունները գոյատևում են անդամ պետությունների ներդրումների հաշվին:

Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության *հատուկ հանձնաժողովներն* են՝ ալ-Կուդսի հաձնաժողովը, Տեղեկատվության և մշակութա-

յին հարցերի մշտական հանձնաժողովը (COMIACH), Տնտեսական և առևտրական համագործակցության մշտական հանձնաժողովը (COMCEC), Գիտական և տեխնոլոգիական համագործակցության մշտական հանձնաժողովը (COMSTech), Իսլամական խաղաղության հանձնաժողովը, Տնտեսական, մշակութային և սոցիալական հարցերի իսլամական հանձնաժողովը, Մշտական ֆինանսական հանձնաժողովը, Ֆինանսական վերահսկողության մարմինը, Սահելի ժողովրդի հետ իսլամական համերաշխության հանձնաժողովը և այլն¹⁰¹: Հատուկ հանձնաժողովները կարող են լուծարվել, երբ ավարտեն և կարգավորեն իրենց առջև դրված խնդիրները:

Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության *օժանդակ մարմինները* են՝ Վիճակագրական, տնտեսական, սոցիալական հետազոտությունների և իսլամական երկրների համար կադրերի պատրաստման կենտրոնը (SESRTCIC), Տեխնոլոգիայի իսլամական ինստիտուտը (IIT), Առևտրի զարգացման իսլամական կենտրոնը (ICDT), Գիտության, տեխնոլոգիայի և զարգացման իսլամական հիմնադրամը (IFSTAD), Իսլամական իրավագիտության ակադեմիան, Իսլամական համերաշխության հիմնադրամի գործադիր վարչությունը և նրա *Վակֆերը*¹⁰², Երուսաղեմի հիմնադրամը և նրա *Վակֆերը*, Իսլամական պատմության, արվեստի և մշակույթի հետազոտական կենտրոնը (IRCICA), Իսլամական ժառանգության պահպանության միջազգային հանձնաժողովը (ICPICH), Նիզեթի իսլամական համալսարանը, Ուզանդայի իսլամական համալսարանը:

¹⁰¹ IRCICA Newsletter, No. 37, Istanbul, 1995, p. 23.

¹⁰² Վակֆը մահմեդական համայնքին, պետությանը կամ որևէ անհատին պատկանող ունեցվածք է: Վակֆը կարող է օգտագործվել կրոնական կամ բարեգործական նպատակների համար: Վակֆ կարող են լինել դպրոցը, մզկիթը, հողը, անշարժ գույքը և այլն:

ըն, Մալայզիայի իսլամական համալսարանը, Բանգլադեշի իսլամական համալսարանը¹⁰³:

ԻԿԿ *մասնագիտացված մարմիններն* են՝ Իսլամական զարգացման բանկը (IDB), Կրթության, գիտության և մշակույթի իսլամական կազմակերպությունը (ISESCO), Միջազգային իսլամական նորությունների գործակալությունը (IINA), Իսլամական պետությունների ռադիոհաղորդումների կազմակերպությունը (ISBO)¹⁰⁴:

Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության *առընթեր հաստատություններն* են՝ Առևտրի և արդյունաբերության իսլամական պալատը, Իսլամական մայրաքաղաքների և քաղաքների կազմակերպությունը, Իսլամական համերաշխության խաղերի սպորտային ֆեդերացիան, Միջազգային մահիկի իսլամական հանձնախումբը, Իսլամական նավատերերի ընկերությունը, Արաբա-մահմեդական միջազգային դպրոցների աշխարհի ֆեդերացիան, Իսլամական բանկերի միջազգային ընկերությունը¹⁰⁵:

Ստորև հարկ ենք համարում ավելի հանգամանորեն լուսաբանել վերոնշյալ հաստատություններից մի քանիսի գործունեությունը, որը, կարծում ենք, հնարավորություն կտա հստակ պատկերացում կազմել իսլամական ռազմավարության առանձին խնդիրների և այդ հաստատությունների շնորհիվ իսլամական պետությունների միջև ստեղծված համագործակցության մասին:

Առանձնացնենք *Իսլամական կրթության, գիտության և մշակույթի կազմակերպությունը*: Այն իր նշանակությամբ խիստ կարևոր մարմին է և զգալի ներդրում ունի անդամ երկրների միջև կրթության, գիտության

¹⁰⁴ IRCICA Newsletter, նույն տեղում:

¹⁰⁵ Նույն տեղում:

բնագավառում փորձի փոխանակման, իսլամական մշակույթի, գիտության զարգացման, հրատարակչական գործի կազմակերպման մեջ: Կազմակերպության նպատակն է՝ իսլամական արժեքների շրջանակներում աջակցել կրթության, գիտության և մշակույթի զարգացմանը, նպաստել ողջ աշխարհի մահմեդականների համախմբմանը և համագործակցությանը, հատկապես՝ կրթության, գիտության, մշակույթի ոլորտում: Կարևորվում է նմանօրինակ նպատակներ հետապնդող ԻԿԿ այլ կառույցների հետ համագործակցությունը, որ կարող է նպաստել իսլամական համերաշխության ամրապնդմանը, կրթության և գիտության զարգացմանը: Կառույցի կարևոր խնդիրներից է՝ իսլամական մշակույթը օտար ազդեցություններից զերծ պահելուն միտված աշխատանքների իրականացումը, ոչ իսլամական երկրներում մահմեդական փոքրամասնությունների իսլամական ինքնագիտակցության պահպանումը և այլն: Այս ծրագրերն իրականացնելու համար կազմակերպությունը պարտավորվում է իսլամական այլ կազմակերպությունների հետ համատեղ նպաստել իսլամական մշակույթի, Ղուրանի լեզվի ուսուցմանը և տարածմանը, աջակցել իսլամագիտական և արաբագիտական ուղղվածությամբ համալսարաններին, կրթօջախներին և այլ ուսումնական կենտրոններին դասագրքերի, գրականության, մեթոդաբանական հարցերում, օգնել անդամ պետություններում կրթական, գիտական ծրագրերի իրականացմանը:

Կարևորվում է անհատ հետազոտողների, կազմակերպությունների, կենտրոնների խրախուսումը, աջակցությունը իսլամական երկրներին և իսլամական փոքրամասնություններին՝ հիմնելու իսլամագիտական հետազոտության ամբիոններ և բաժանմունքներ, մշակույթի, արվեստի և քաղաքակրթության առաջընթացը իրականացնել իսլամական մտածո-

ղությունից և արժեքներից չօտարվելով, Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության շրջանակներում իսլամական համագործակցության նպատակով կազմակերպել սեմինարներ, գիտական կոնֆերանսներ, քննարկումներ և այլն: Նմանատիպ միջոցառումները նպատակ ունեն ամրապնդելու համագործակցությունը անդամ պետությունների միջև կրթության, մշակույթի, գիտության հետազոտության բնագավառում, նպաստել, որպեսզի իսլամական մշակույթը դառնա կրթական ուսումնական ծրագրերի առանցքը բոլոր մակարդակներում, աջակցել մարդկային քաղաքակրթության մեջ մեծ ներդրում ունեցող իսլամական մշակույթի հետագա զարգացմանը և պաշտպանել ու իսլամական մտքի անկախությունը մշակութային այլևայլ ազդեցություններից և աղճատումներից¹⁰⁶: *Իսլամական կրթության, գիտության և մշակույթի կազմակերպությունը* ունի իր պարբերական հրատարակությունները¹⁰⁷:

Կարևոր առաքելություն ունի նաև *Իսլամական պատմության, արվեստի և մշակույթի հետազոտական կենտրոնը*, որ հիմնվել է 1976թ. իսլամական պետությունների արտաքին գործերի նախարարների VII կոնֆերանսի որոշմամբ, սակայն սկսել է գործել միայն 1980-ից: Նստավայրը Ստամբուլում է:

Կենտրոնի նպատակն է՝ աջակցել իսլամական մշակույթի, պատմության և արվեստի ուսումնասիրությանն ու զարգացմանը: Նրա նախաձեռնությամբ կազմակերպվում են սիմպոզիումներ, սեմինարներ, կոնֆերանսներ, դասախոսություններ, գրքերի և արվեստի գործերի ցուցահանդեսներ, համերգներ, որին մասնակցում են ԻԿԿ անդամ պետությունների գիտնականներ, մշակույթի գործիչներ, հետազոտողներ:

¹⁰⁶ UNESCO <http://www.unesco.org.ma>

¹⁰⁷ دليل الدوريات الصادرة في الدول الأعضاء في منظمة المؤتمر الإسلامي، الرباط، ١٩٩١

Կենտրոնը նպաստավոր պայմաններ է ստեղծում իսլամական պետությունների միջև համագործակցության կազմակերպման համար, հրատարակում են իսլամական մշակույթին և քաղաքակրթությանը նվիրված գրքեր, մատենաշարեր, ժողովածուներ, պարբերականներ, նաև՝ տեղեկագրեր, բրոշյուրներ, քարտեզներ և այլն:

Զգալի աշխատանք է տարվում իսլամական մշակույթի մասնագիտացված գրադարաններ հիմնելու, այս բնագավառում արված աշխատանքներն ի մի բերելու, հետազոտական ծրագրեր մշակելու, իսլամական արվեստի, գիտության բնագավառում արված հետազոտությունները կանոնակարգելու ուղղությամբ:

Կենտրոնն ունի չորս հիմնական բաժիններ՝ հետազոտությունների և հրատարակությունների, մատենագիտության և ձեռագրերի, գրադարանների և արխիվների, վարչական և ֆինանսական: Միայն 1986-1995թթ. հրատարակվել են մի քանի տասնյակից ավելի գրքեր, կազմակերպվել երկու տասնյակից ավել միջազգային սիմպոզիումներ, սեմինարներ, դասախոսություններ, 90-ից ավել ցուցահանդեսներ, որը նույն ընթացքով իրականացվել է նաև 1995-2000թթ.:

Կենտրոնը համագործակցում է միջազգային և տարածաշրջանային տարբեր կազմակերպությունների հետ: Առանձնապես ուշադրության է արժանի 1996թ. հունիսի 8-ին ՄԱԿ-ի կրթության, գիտության և մշակույթին կազմակերպության՝ ՅՈՒՆԵՍԿՈ-ի, և կենտրոնի միջև ստորագրված հուշագիրը, որ նպատակ ունի կազմակերպությունների միջև հաստատել համագործակցություն համատեղ հետաքրքրություն ներկայացնող բնագավառներում¹⁰⁸:

¹⁰⁸ Activity of IRCICA 1980-1999, IRCICA Newsletter, No. 37, Istanbul, 1995, pp. 25-53.

Բարեգործական մեծածավալ աշխատանք է ծավալվում 1974-ին հիմնադրված *Իսլամական համերաշխության հիմնադրամի* կողմից, որի նպատակն է՝ դրամական միջոցներ հայթաթել՝ իսլամական համայնքի կարիքների, իսլամական խնդիրների և իսլամական մշակույթի, արժեքների և համալսարանների ամրապնդումն ապահովելու համար: Հիմնադրամի դրամական միջոցները լայնորեն օգտագործվել են մեկենասության և օժանդակության համար: Այս հիմնադրամի օգնությամբ են ստեղծվել Մալայզիայի, Նիգերի, Ուգանդայի և Բանգլադեշի իսլամական համալսարանները: Այն օժանդակել է իսլամի վերաբերյալ հրատարակություններին ինչպես մահմեդական, այնպես էլ՝ եվրոպական երկրներում¹⁰⁹:

Համաիսլամական հետաքրքրություն ներկայացնող հարցերը, իսլամական համերաշխության քաղաքական, տնտեսական և սոցիալական հիմքերը լուսաբանելու և իսլամական քարոզչություն իրականացնելու հարցում մեծ տեղ է հատկացրել տեղեկատվությանը¹¹⁰: Այդ նպատակով 1975-ից գործում է *Իսլամական երկրների ռադիոհաղորդումների գործակալությունը*: Հաղորդումների մի զգալի մաս նվիրված է իսլամին, իսլամական աստվածաբանությանը, իրավագիտությանը, Պաղեստինին և իսլամական աշխարհին հուզող այլ հիմնահարցերի լուսաբանմանը: ԻԿԿ-ն մեծ աշխատանք է տանում իսլամը քարոզելու և արժեվորելու ուղղությամբ:

Նմանօրինակ նպատակներ է հետապնդում նաև *Միջազգային իսլամական նորությունների գործակալությունը*, որի ստեղծման մասին որո-

¹⁰⁹ The Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic world, v. 2, Oxford 1995. John L. Esposito-Editors in Chief, pp. 263, 265.

¹¹⁰ Այս մասին մանրամասն տե՛ս՝ Жапанов Н., Исламская концепция миропорядка, М., 1991, с. 149-169.

շումը հաստատվել է 1972-ին իսլամական պետությունների արտաքին գործերի նախարարների III հանդիպմանը, որի ընթացքում ընդունվել է նաև կազմակերպության կանոնադրությունը: Այս փաստը ցույց է տալիս, որ նորաստեղծ իսլամական բարձրագույն քաղաքական մարմինը մեծ տեղ է հատկացնում իսլամական քարոզչությանը՝ կարևորելով իսլամական տեղեկատվական միջոցների գոյությունը:

Նորությունների գործակալության հիմնական նպատակն է՝ զարգացնել և պահպանել իսլամական մշակույթը, ամրապնդել կապերը համայն աշխարհի մահմեդականների միջև, ստեղծել փոխհամաձայնության մթնոլորտ: Գործակալությունն ունի լուրերի և հաղորդումների ամենօրյա ծրագրեր արաբերեն, անգլերեն, ֆրանսերեն լեզուներով, որոնց խնդիրն է տեղեկություն հաղորդել իսլամական փոքրամասնությունների վիճակի, կրոնական, մարդասիրական և տարաբնույթ ծրագրերի մասին, ներկայացնել մահմեդականների վիճակի և իսլամական աշխարհում առկա կրոնական, սոցիալական և այլ հիմնահարցեր լուսաբանող հոգևոր գործիչների տեսակետները: Հաղորդումները հեռարձակվում են Կատարի նորությունների գործակալության միջոցով, որ հեռարձակվում է արաբական աշխարհի, Եվրոպայի և Ամերիկայի 700 ալիքներով՝ արաբերենով, անգլերենով, պորտուգալերենով: Ուշադրության են արժանի գործակալության կողմից հրատարակվող նորությունների տեղեկագրքերը, նաև՝ տարեգրքերը, որոնք հարուստ տեղեկատվություն են պարունակում իսլամական աշխարհի զարգացումների մասին և տարածվում են ամբողջ աշխարհով մեկ, ներառյալ՝ իսլամագիտական, տեղեկատվական, ուսումնական, մշակութային կենտրոնները: Նորությունների գործակալությունն աշխարհի տարբեր երկրներում ունի սեփական թղթակիցներ, որոնց գործունեության

նպատակներից մեկն է՝ քննարկել իսլամական համագործակցության ընթացքն ու հեռանկարը¹¹¹:

Իսլամական համագործակցության մեջ ուրույն տեղ է զբաղեցնում մի կազմակերպություն, որի նպատակը ոչ թե տնտեսական կամ կրթական բնագավառներում համագործակցելն է, այլ՝ մահմեդական քաղաքների միջև բարեկամություն և համագործակցություն հաստատելը: Դա 1980թ. հիմնված *Իսլամական մայրաքաղաքների և քաղաքների կազմակերպությունն է*, որին անդամակցում են իսլամական պետությունների շուրջ 139 մայրաքաղաքներ ու բազմաթիվ մահմեդական քաղաքներ:

Կազմակերպության նպատակն է՝ եղբայրության և բարեկամության շուրջ համախմբել իսլամական մայրաքաղաքներն ու քաղաքները, պահպանել նրանց ինքնությունն ու պատմական ժառանգությունը, աջակցել մայրաքաղաքների ու քաղաքների սոցիալ-տնտեսական, մշակութային բարգավաճմանը, ծառայությունների ոլորտի, անվտանգության համակարգի բարելավմանը, ամրապնդել համագործակցությունը, իրականացնել ներդրումային ծրագրեր:

Հիշյալ նպատակներին հետամուտ լինելու համար կազմակերպվում են իսլամական մայրաքաղաքներին և քաղաքներին նվիրված գիտական կոնֆերանսներ, միջազգային ցուցահանդեսներ, հրատարակվում են ճարտարապետական հետազոտություններ, մայրաքաղաքների և քաղաքների մասին գրքեր, ամսագրեր, հովանավորվում են այս ուղղությամբ կատարվող ուսումնասիրությունները, կազմակերպվում փոխադարձ այցելություններ և այլն¹¹²:

¹¹¹ The International Islamic News Agency <http://www.islamicnews.org>

¹¹² The Organization of Islamic Capitals and Cities <http://www.oicc.org>

***

Եղած փաստերի վերլուծությունը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը օժտված է լայն իրավասություններով և միտված է զարգացնել և խորացնել իսլամական պետությունների միջև համագործակցությունը տարբեր բնագավառներում: Այդ ամենին նպաստում է այն հանգամանքը, որ կազմակերպությունն ունի կուռ կառուցվածք՝ գլխավոր մարմիններ, գործադիր իշխանություն, մի քանի տասնյակից ավել կից և օժանդակ կառույցներ, որոնք սփռված են աշխարհով մեկ և մեծապես նպաստում են անդամ պետությունների միջև համագործակցության զարգացմանը: Ստեղծված համակարգի շնորհիվ՝ Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը կարողանում է գաղափարական-քարոզչական ակտիվ աշխատանք ծավալել՝ նպաստել իսլամի միջազգային դիրքերի ամրապնդմանը, իսլամական մշակույթի և ուսմունքի տարածմանը, իսլամական կրթական համակարգի զարգացմանը, իսլամական քարոզչությանը:

Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության քաղաքական մարմինները քննարկում են իսլամական աշխարհի իրադրությունը միջազգային քաղաքական զարգացումների համատեքստում: Բարձր մակարդակի հանդիպումները հնարավորություն են տալիս իսլամական աշխարհի ղեկավարներին՝ պարբերականորեն քննարկել իսլամական աշխարհում ընթացող գործընթացները: Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը սահմանում է իսլամական պետությունների ինչպես ընդհանուր ռազմավարությունը, այնպես էլ դիրքորոշումը առանձին հարցերի վերաբերյալ:

ԳԼՈՒԽ ԵՐԿՐՈՐԴ

**ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ԿՈՆՖԵՐԱՆՍ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ
ԵՎ ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ**

1. Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության տնտեսական քաղաքականության բնորոշ առանձնահատկությունները

Հայտնի է, որ իսլամը ներառում է *ումմայի* տնտեսական կենսակերպին վերաբերող դրույթներ: Դեռևս միջնադարում հենվելով Ղուրանի և *հադիսների*¹¹³ վրա՝ իսլամական իրավագիտական դասական դպրոցների՝ *մազհաբների*, կողմից մշակվեց իսլամի սոցիալ-տնտեսական հայեցակարգը¹¹⁴:

XX դարում մահմեդական երկրների միջև իսլամական սկզբունքներով ամրագրված տնտեսական համագործակցություն¹¹⁵ իրականացնե-

¹¹³ Հադիսները Մուհամմեդի և նրա համախոհների արարքների և արտահայտությունների պատմություններն են, որոնք գրված են իսնադի (աղբյուրագիտական շղթա) հիման վրա: Գոյություն ունեն հադիսների վեց հիմնական ժողովածուներ:

¹¹⁴ Այս մասին տես՝ ۱۹۹۶, ج. ۱, دراسات اقتصادية إسلامية, ج. ۱.

¹¹⁵ Իսլամական տնտեսական հայեցակարգն ընդունում է ինչպես մասնավոր, այնպես՝ էլ հասարակական սեփականությունը: Ըստ այդ հայեցակարգի՝ տնտեսական գործունեության հիմքում ընկած է ոչ թե կապիտալը, այլ՝ աշխատանքը: Սեփականության չափազանց կուտակումները քննադատելի են, իսկ վաշխառությունը՝ մերժելի: Նյութական բարիքներ և հարստություն ստեղծելը արադարացվում է միայն ազնիվ աշխատանքի ճանապարհով:

լու գաղափարները գնալով ավելի իրատեսական դարձան: 1950-ականների վերջին և 1960-ականների սկզբին իսլամական համալսարանական շրջանակներում քննարկվում էր, թե արդյոք իսլամի տնտեսական սկզբունքները կարող են համապատասխանել տնտեսության մեջ կապիտալիզմի և սոցիալիզմի գործելակերպին:

Մահմեդական տեսաբանները իսլամական տնտեսական համակարգի գլխավոր դերը համարում էին սոցիալական արդարության վերականգնումը (որը կապահովի հավասար բաշխում), մարդկանց հոգևոր և նյութական կարիքների բավարարումը, արդյունաբերության առավելագույն ընդլայնումը, տնտեսական աճի ապահովումը, համընդհանուր աղքատության վերացումը¹¹⁶:

Եգիպտացի տեսաբան Աբդ ալ-Յամիդ ալ-Ղազալիի կարծիքով՝ ցանկացած տնտեսական համակարգի նպատակը պետք է լինի հասարակության հիմնական շերտերի նյութական վիճակի բարելավումը: «Իսլամական համակարգը, -գրում է նա,-եթե ճշգրիտ կառուցվի, մարդկանց կապահովի կենսական բարձր մակարդակ»¹¹⁷:

1970թ. մարտին Յամաշխարհային իսլամական կոնգրեսի ընդունած հուշագրում նշված էր, որ իսլամական պետությունների ճնշող մեծամասնությունը դեռևս չի հասել տնտեսական ինքնուրույնության, ուստի իսլամական երկրների արտաքին գործերի նախարարները պետք է լրջորեն գնահատեն նեոգաղութացման սպառնալիքը իրենց պետությունների նկատմամբ: Հուշագրում առաջարկվում էր տնտե-

Այս մասին տե՛ս՝ А. Ионова, О современной мусульманской трактовке проблем собственности, капитала и труда. В кн.: Социально-политические представления в исламе, М., 1987, с. 81-98.

¹¹⁶ Современная экономическая доктрина ислама, М., 1983, с. 8.

¹¹⁷ Մեջբերումը А. Накаш, Доктрина "исламской экономики" в изложении теологов Высшего совета по делам ислама. В кн.: Ислам: проблемы идеологии, права политики и экономики. М., 1985, с. 248.

սուբյան բնագավառում ստեղծել միջպետական համագործակցության կազմակերպություն: Բացի այդ քննարկման առարկա էին դարձել համընդհանուր իսլամական շուկայի, սեփական վալյուտային գոտիների և վերջապես, իսլամական տիպի բանկերի ստեղծման հնարավորությունները¹¹⁸: Սակայն Ջիդդայում 1970թ. մարտին իսլամական երկրների արտաքին գործերի նախարարների առաջին հանդիպման ընթացքում անդամ պետությունների միջև տարաձայնությունների պատճառով ո'չ տնտեսական և ո'չ էլ քաղաքական բնագավառում որևէ լուրջ որոշում չընդունվեց:

Մինչև 1970-ական թվականները մահմեդական երկրների միջև տնտեսական համագործակցության կոչերը տարտամ բնույթ էին կրում և հեռու էին գործնական լինելուց: 1970-ականների առաջին կեսին առաջ եկան նպաստավոր պայմաններ, որպեսզի իսլամական երկրները կարողանան ընդլայնել և խորացնել ֆինանսատնտեսական և առևտրական կապերը:

1970-ականների սկզբին նավթային գների աճը հանգեցրեց համաշխարհային շուկայում նավթարդյունահանող մահմեդական երկրների կապիտալի դերի մեծացմանը: 1978թ. արտերկրում Օպեկի անդամ երկրների ներդրումները կազմում էին 178 մլրդ դոլար, որի 90%-ը բաժին էր ընկնում Իրանին, Քուվեյթին, Արաբական Միացյալ Եմիրություններին, Սաուդյան Արաբիային:

Ֆինանսական արագընթաց և աննախադեպ հաջողությունները նպաստեցին, որ Ծոցի երկրները, մասնավորապես՝ Սաուդյան Արաբիան, համակարգեն իսլամական պետությունների միջև տնտեսական համագործակցության քաղաքականությունը: Ստեղծված հանգամանք-

¹¹⁸ Նույն տեղում, էջ 32:

ները նպաստեցին, որ իսլամական համերաշխության շրջանակներում առաջ քաշված իսլամական տնտեսական համագործակցության և ինտեգրացման կոչերը ավելի տեսանելի դառնան: Իսլամական երկրների տնտեսական համագործակցությունը կարող էր օգնել «երրորդ աշխարհի» երկրներին՝ «...պայքարել նեոգաղութացման դեմ, հասնել տնտեսական անկախության, հաղթահարել սոցիալ-տնտեսական հետամնացությունը»¹¹⁹:

Ակներև է, որ տնտեսական գործունեությունը իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության ամենակարևոր ուղղություններից մեկն է, որն ամրագրված է կազմակերպության կանոնադրությամբ:

Տնտեսական համագործակցությանն ուղղված առաջին համակարգված մոտեցումը իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը իրականացրեց 1974թ. Լահորի գազաթնաժողովում, որի՝ զարգացման և միջազգային տնտեսական հարաբերությունների վերաբերյալ ընդունած բանաձևում նշված էր, որ իսլամական աշխարհից անհրաժեշտ է արմատախիլ անել աղքատությունը, հիվանդությունները, հետամնացությունը, վերջ դնել զարգացած երկրների կողմից զարգացող երկրների շահագործմանը, ապահովել վերջիններիս ինքնիշխանությունը իրենց ազգային ռեսուրսների նկատմամբ, մեղմացնել տնտեսական դժվարությունները, որոնք առաջ էին եկել հումքի և արտադրանքի գների աճի պատճառով, իսլամական երկրների միջև զարկ տալ տնտեսական համագործակցությանը և համերաշխությանը՝ հիմնելու նոր, արդար և հավասար միջազգային տնտեսական հարաբերություններ¹²⁰:

¹¹⁹ А. Максимов, Т. Милославская, Исламские банки в странах Ближнего и Среднего Востока. В кн.: Ислам в странах Ближнего и Среднего Востока, М., 1982, с. 31.

¹²⁰ The Islamic Summit Conference, նշվ. ժողովածուի մեջ, էջ 16, 17:

Իսլամական համերաշխության շրջանակներում առաջ քաշված *խլամական միջազգային տնտեսական կարգ ու կանոնի* հայեցակարգը մշակելու և կյանքի կոչելու նպատակով իսլամական բարձրագույն քաղաքական մարմնի շրջանակներում ստեղծվեցին, ինչպես արդեն նշել ենք, բազմաթիվ տնտեսական կառույցներ, որոնց գործունեությունը խարսխված էր իսլամական սկզբունքների վրա և ուղղորդված իսլամական տնտեսական համագործակցության ամրապնդմանը¹²¹:

Իսլամական միջազգային տնտեսական կարգ ու կանոնի հայեցակարգի ամենամշանավոր տեսաբաններից մեկի՝ պակիստանցի Վ. Յամդանիի կարծիքով՝ այն հիմնված է իսլամական հավասարության և արդարության սկզբունքների վրա: Իսլամը ո՛չ շռայլության, և ո՛չ էլ ժուժկալության կողմնակից է: Այն միջին դիրք է գրավում, որ թույլ կտա փրկել ժամանակակից աշխարհը համընդհանուր աղետից¹²²:

Իսլամական համերաշխության շարժման տնտեսական կողմերը մանրամասն մշակեց իսլամական աշխարհի լիզան, որ որպես հուշագիր՝ 1979թ. ներկայացվեց իսլամական պետությունների արտաքին գործերի նախարարների Ֆեսի հանդիպմանը: Իսլամական միջազգային տնտեսական նոր կարգ ու կանոնի ռազմավարությունը հուշագրի հեղինակների կարծիքով պետք է նպաստեր զարգացող երկրների հնա-

¹²¹ Բացի ԻԿԿ մասնագիտացված հաստատություններից, իսլամական միջազգային տնտեսական կարգ ու կանոնի և իսլամական տնտեսության սկզբունքները մշակելու համար ստեղծվեցին նաև այլ հետազոտական կենտրոններ, որոնցից են՝ Ֆիդդայում Արդ ալ-Ազիզ թագավորի համալսարանին կից Իսլամական տնտեսության հարցերով զբաղվող միջազգային հետազոտական կենտրոնը, Իսլամական զարգացման բանկին կից Իսլամական հետազոտությունների ինստիտուտը, Կիպրոսում միջազգային իսլամական բանկերի ասոցիացիային կից Բանկերի և իսլամական տնտեսության ինստիտուտը, Իսլամական տնտեսության միջազգային ինստիտուտը և Իսլամական տնտեսության մասնագետների միջազգային ասոցիացիան:

¹²² Р. Шарипова, Т. Тихонова, Лига исламского мира: от традиционализма к реформаторству, "Народы Азии и Африки", 1984, No. 2, с. 35.

րավորությունների ավելի լայն օգտագործմանը, ներառյալ՝ մարդկային ռեսուրսը, արդյունաբերության, գյուղատնտեսության ոլորտում և բանկային համակարգում համատեղ ծրագրերի ներդրումը¹²³:

Իսլամական աշխարհի լիգայի հուշագիրը դրական ազդեցություն ունեցավ իսլամական բարձրագույն քաղաքական մարմնի տնտեսական գործունեության վրա: Ֆեսի հանդիպմանն ընդունվեց «Ակնարկ միջազգային տնտեսական իրավիճակի վերաբերյալ. Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության անդամ պետությունների ջանքերը զարգացող երկրների միջև տնտեսական համագործակցությանն աջակցելու համար» բանաձևը, որը գործնական բնույթ կրեց: Իսլամական պետություններն ընդգծեցին «ինքնաապահովման սկզբունքի և զարգացող երկրների աստիճանական տնտեսական ինտեգրացման» կարևորությունը, որն իրականացնելու համար առաջարկվեցին հետևյալ հիմնական միջոցառումները.

-Ձարգացող երկրները պետք է որդեգրեն ընդհանուր ռազմավարություն՝ բանակցություններ անցկացնելով միջազգային տնտեսական նոր կարգ ու կանոն հաստատելու համար, որը կնպաստի նոր կանոնների մշակմանը, որոնց հիմքում ընկած կլինեն փոխադարձ կախվածության, հավասարության և մարդու արժանապատվության սկզբունքները: Այդպիսով հնարավոր կդառնա արդյունավետ կերպով լուծել տնտեսական խնդիրներն ու կյանքի կոչել նպատակները:

-Ձարգացած երկրները պետք է զգալիորեն ավելացնեն ՄԱԿ-ի շրջանակներում զարգացող երկրներին տրվող օգնությունը:

Ֆեսի հանդիպումը աջակցություն հայտնեց զարգացող երկրների առևտրի ընդլայնմանն ու դիվերսիֆիկացմանը, կազմակերպչական

¹²³ Н. Жданов, *նշվ. աշխ. մեջ, էջ 77, 78:*

դժվարությունների վերացմանը, ինչպիսիք են՝ տարիֆային և ոչ տարիֆային խոչընդոտները, ներմուծման արգելքները, տարադրամի կուրսի տատանումները, վարչական ձևականությունները, որոնք առնչվում են արդյունաբերական զարգացած երկրների հետ արտահանման և ներմուծման գործարքներին¹²⁴:

1981թ. Մեքքայում իսլամական պետությունների գագաթնաժողովում ընդունված հռչակագրի տնտեսական բաժնում նշված էր, որ մահմեդական երկրների տնտեսական խնդիրները զգալիորեն սրվել են միջազգային տնտեսական հարաբերություններում առկա ճգնաժամի պատճառով: Այդ իսկ պատճառով մահմեդական երկրների առաջ ծառացած գլխավոր խնդիրները պետք է լուծվեն իսլամական սկզբունքների միջոցով:

Հռչակագրում նշված էր, որ իսլամական երկրները զարգացող աշխարհի մի հատվածն են, ինքնուրույն տնտեսական համրություն: Ուստի նրանք պետք է ոչ միայն ընդլայնեն և խորացնեն համագործակցությունը միմյանց մեջ, այլև տնտեսապես ինտեգրվեն¹²⁵:

Ուշագրավ է, որ իսլամական միջազգային տնտեսական նոր կարգ ու կանոնի իրականացման դեպքում¹²⁶, ինչպես համոզված էին Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության շրջանակներում, *ումման* կվերածվի կրթված, ստեղծագործ և նորացված մի համայնքի և կփորձի XX դարի վերջին հասնել զգալի առաջընթացի, հատկապես՝ իսլամական գի-

¹²⁴ Նույն տեղում, էջ 78, 79:

¹²⁵ Т. Милославская, Г. Милославский, Концепция “исламского единства” и интеграционные процессы в “мусульманском мире”. В кн.: Ислам и проблемы национализма в странах Ближнего и Среднего Востока, М., 1986, с. 29.

¹²⁶ Այս մասին տե՛ս նաև Шарипова Р., Наджин Э., Движение исламской солидарности. В кн.: “Исламский фактор” в международных отношениях в Азии, М., 1987, с. 67-77.

տության և տեխնիկայի բնագավառում, որպեսզի XXI դար մուտք գործի մյուսների հետ հավասար¹²⁷:

Այսպիսով, «սառը պատերազմի» տարիներին Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության կողմից միջազգային ձևակերպում ստացավ «երրորդ ուղու» գաղափարը, համաձայն որի՝ իսլամը կարող է հանդես գալ որպես այլընտրանքային աշխարհակարգ և ի վիճակի է ապահովել մահմեդականների բարօրությունը: Իսլամական համագործակցության և ինտեգրացման գաղափարները խարսխվեցին կրոնական հենքի վրա:

Անհրաժեշտ ենք համարում նշել, որ իսլամական պետությունները, տնտեսական, ֆինանսական, տեխնոլոգիական կախվածության մեջ գտնվելով զարգացած երկրներից, «սառը պատերազմի» տարիներին չկարողացան ամբողջությամբ իրականացնել իրենց մշակած տնտեսական ծրագրերը, իրականացնել իսլամական միջազգային տնտեսական նոր կարգ ու կանոնի հայեցակարգը, չնայած այն հանգամանքին, որ 1970-80-ականներին Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության համակարգում ստեղծվեցին բազմաթիվ մասնագիտացված կառույցներ, իսլամական պետությունների միջև ձևավորվեց կայուն համագործակցություն, անդամ պետություններում իրականացվեցին բազմաթիվ տնտեսական ծրագրեր, ֆինանսական զգալի օգնություններ ստացան դրա կարիքն ունեցող երկրները:

«Սառը պատերազմի» ավարտից հետո հայտնվելով միջազգային նոր իրադրության մեջ՝ ԻԿԿ անդամ պետությունները սկսեցին տնտեսական համագործակցության նոր սկզբունքներ մշակել: Նախկին կարգախոսներին փոխարինեցին սեփական տնտեսական հետաքրքրությունները պաշտպանելու համար առաջ քաշված գաղափարները:

¹²⁷ Н. Жданов, *նշվ. աշխ. մեջ, էջ 81*:

1991թ. Ստամբուլում իսլամական պետությունների արտաքին գործերի նախարարների համդիպմանն ընդունված բանաձևի մեջ հույս հայտնվեց, որ եվրոպական երկրների միջև զարգացող հարաբերությունները չեն վնասի իսլամական պետությունների և եվրոպական երկրների միջև առևտրի փոխանակությանը¹²⁸:

Ընդհանուր առմամբ իսլամական պետություններին առաջարկվում էին քայլեր ձեռնարկել՝ դիմակայելու միջազգային հարաբերությունների գլոբալ փոփոխությունները: Իսլամական մոր ռազմավարության համաձայն՝ իսլամական տնտեսական համագործակցության վերջնական նպատակը պետք է լինի տնտեսական մեծ դաշինքների ձևավորումը, որը թույլ կտա մասնակցել գլոբալիզացման գործընթացներին: ԻԿԿ շրջանակներում անդամ երկրների փոխադարձ հետաքրքրությունների վրա հիմնված տարածաշրջանային համագործակցությունը կծառայի որպես միջանկյալ քայլ անդամ պետությունների տնտեսական ինտեգրացման համար: Այն պետք է ընթանա իսլամական պետությունների սերտ համագործակցության միջոցով: Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության տնտեսական գործունեությունը աշխարհի տնտեսական գործունեության մի մասն է լինելու, և իսլամական պետությունները պետք է առանց վնաս հասցնելու իրենց ազգային և տարածաշրջանային հետաքրքրություններին՝ ամբողջությամբ մասնակից դառնան գլոբալ գործընթացներին, որոնք նպատակ ունեն ընդլայնել համաշխարհային դրամական, ֆինանսական և առևտրական համակարգը¹²⁹:

Իսլամական պետությունները պետք է նպաստեն գլոբալ տնտեսության զարգացմանը և միջազգային առևտրական համակարգի ազատա-

¹²⁸ Final Communiqué of 20th Session of ICFM (August 4-8, 1991) <http://oic-un.org>

¹²⁹ Draft New Strategies to Strengthen Economic Cooperation Among OIC Countries, Istanbul, September 4-6, 1995.

կանացմանը, որը ենթադրում է, որ զարգացող և զարգացած երկրները պետք է ինտեգրվեն գլոբալ շուկայի մեջ, որը ղեկավարվում է ազատ մրցակցությամբ¹³⁰:

Իսկ մինչ այդ շարունակվում են չլուծված մնալ Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության որդեգրած ընդհանուր իսլամական շուկայի և իսլամական տնտեսական ինտեգրացման դրույթները: Ճիշտ է, Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությանը հաջողվել է ստեղծել իսլամական տնտեսական համագործակցության լայն ցանց, սակայն առկա են դրան խոչընդոտող հանգամանքներ: Դրանցից են՝ իսլամական պետությունների սոցիալ-տնտեսական զարգացման մակարդակներում, քաղաքական համակարգերում և իշխող վարչակարգերի քաղաքական կողմնորոշումներում առկա տարբերությունները:

Հարկ է փաստել, որ զգալի ֆինանսական խնդիրներ ունի հենց կազմակերպությունը, որոնք ստեղծվել են անդամ երկրների՝ անդամավճարները ժամանակին չկատարելու պատճառով, որի հետևանքով բյուջեին անդամ պետությունների պարտքը 1998թ. 23.7 մլն դոլար էր: 1998թ. իսլամական պետությունների արտգործնախարարների Դոհայի կոնֆերանսի ժամանակ ԻԿԿ համապատասխան մարմինները անդամ պետությունների առաջ բյուջեն կրկնապատկելու հարց բարձրացրեցին: Նշվեց, որ եթե կազմակերպությունը ֆինանսական կարիքներ չունենա, ավելի արդյունավետ կգործի¹³¹:

¹³⁰ Islamic Development Bank, նշվ. աշխ. մեջ, էջ 33:

¹³¹ ١٩٩٨/٢/١٧«أسفیر»: Ուշագրավ է, որ բյուջեին իրենց պարտքերը չվճարող անդամ պետությունների նկատմամբ որևէ պատժամիջոցներ չեն կիրառվում, և նրանք գործելու ազատ հնարավորություն են ունենում Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության շրջանակներում:

Միևնույն ժամանակ իսլամական տնտեսական ինտեգրացման համար կան մի շարք բարերար գործոններ: Իսլամական պետություններն ունեն բնական, նյութական և մարդկային վիթխարի ռեսուրսներ: Իհարկումս շրջանակներում բազմիցս նշվել է, որ անհրաժեշտ է ընդլայնել տնտեսական համագործակցությանն ուղղված քայլերը՝ ստեղծելով նպաստավոր օրինական դաշտ՝ առանց տարիֆային խոչընդոտների, մասնավորապես՝ առևտրի մեջ՝ ներդրողներին գրավելու և տարածաշրջանային համագործակցությունն ընդարձակելու նպատակով¹³²:

Իսլամական պետությունների տնտեսական համագործակցության կողմնակիցներն ընդգծում են, որ Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության ֆինանսական և տնտեսական ինստիտուտների գործունեությունը ինքնանպատակ չէ, այլ ուղղորդված է առավելագույնս օգտագործել իսլամական պետությունների տնտեսական ռեսուրսները՝ «ամրապնդելու դրանց տնտեսական հզորությունը և թուլացնելու կախվածությունը զարգացած երկրներից»¹³³:

Իսլամական համագործակցության կողմնակիցների կարծիքով՝ Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության միտումը՝ գործնականում իրականացնելու և զարգացնելու տնտեսական և առևտրական համագործակցություն, «լավագույն ապագա է խոստանում նրա անդամ պետությունների ժողովուրդների համար»¹³⁴:

¹³² Islamic Development Bank, նշվ. աշխ. մեջ, էջ 46:

¹³³ Т. Милославская, Г. Милославский, Некоторые вопросы теории и практики финансово-экономической деятельности ОИК, նշվ. աշխ. մեջ, էջ 65:

¹³⁴ Socio-Economic Information Handbook on Islamic Conference Organization's Member Countries, Tehran, 1997, p. 22.

2. Իսլամական զարգացման բանկ (ԻԶԲ)

Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության շրջանակներում իսլամական տնտեսական ինտեգրացման համար առաջին հերթին անհրաժեշտ համարվեցին իսլամական բանկերի ստեղծումը: 1970թ. իսլամական պետությունների արտաքին գործերի նախարարների Կարաչիի հանդիպմանը որոշում ընդունվեց *Իսլամական զարգացման բանկ* ստեղծելու մասին, իսկ ալ-Ազհարի համալսարանի Իսլամական հետազոտությունների ակադեմիային հանձնարարվեց մշակել Իսլամական զարգացման բանկի կանոնադրությունը¹³⁵:

Իսլամական զարգացման բանկի բացման մասին որոշումն ընդունվել է 1973թ. դեկտեմբերին իսլամական պետությունների ֆինանսների նախարարների Զիդդայի հանդիպմանը, որը վավերացվել է ԻԿԿ կանոնադրական մարմնի կողմից: Պաշտոնապես բանկը սկսեց գործել 1975թ. հոկտեմբերից՝ ապացուցելով իր կենսունակությունը: Եթե չլիցենզիա նավթարդյունահանող արաբական երկրների՝ նավթային հասույթից ստացված դուլարները, որոնք ներդրվեցին բանկի ֆինանսական գործունեության մեջ, դժվար կլինի ենթադրել, թե դեռ որքան ժամանակ կծծծգվեր բանկի բացումը: Բանկի կանոնադրական կապիտալը սկզբում սահմանվեց 1240 մլն դոլար, իսկ հետո իջեցվեց 950-ի¹³⁶:

ԻԶԲ-ի հիմնական բաժնետերերը՝ Սաուդյան Արաբիան, Լիբիան, Արաբական Միացյալ Էմիրությունները, վերահսկում են բանկի բաժնետիրական կապիտալի 2/3-ը, որը 1977թ. 750 մլն իսլամական դինար էր¹³⁷:

¹³⁵ А. Ионов, Ислам и международное экономическое сотрудничество, "Азия и Африка сегодня", No. 3, 1983г., с. 15.

¹³⁶ А. Максимов, Т. Милославская, Исламские банки в странах Ближнего и Среднего Востока, *մշվ. աշխ. մեջ, էջ 32*:

¹³⁷ 1 իսլամական դինարը համարժեք էր 1,3 ԱՄՆ դոլարին:

1977թ. վերջին ԻԶԲ-ն անդամ պետություններին առանց տոկոսի 71 մլն դոլար փոխառություններ տրամադրեց: Նրա մասնաբաժինը զարգացման ծրագրերին 53, 6 մլն դոլար էր, իսկ ներմուծման ծախսերը փակելու համար հատկացված վարկերը՝ 50, 5 մլն դոլար¹³⁸: 1975-1980թվականներին ԻԶԲ-ն տրամադրել է 1,5 մլրդ դոլարի փոխառություններ, որը բանկի համար բավական մեծ նվաճում է¹³⁹:

ԻԶԲ-ն օգնության միջազգային վարկային ինստիտուտ է, որ ֆինանսական միջոցներ է տրամադրում անդամ պետություններին և ունի այս ինստիտուտին բնորոշ գծերը: Իր հնարավորությունների սահմաններում ԻԶԲ-ն ձգտում է ԻԿԿ շրջանակներում խաղալ այնպիսի դեր, ինչպես Համաշխարհային զարգացման բանկը՝ Արևմուտքում:

Մինչև 1992թ. հունիսը բանկի կանոնադրական կապիտալը 2 մլրդ իսլամական դինար էր: Կառավարիչների խորհրդի 1992թ. որոշմամբ այն հասավ 6 միլիարդի¹⁴⁰:

Բանկի հիմնական նպատակն է՝ աջակցել ԻԿԿ անդամ պետությունների, մահմեդական ժողովուրդների և համայնքների տնտեսական և սոցիալական զարգացմանը՝ համաձայն իսլամական օրենքների՝ շարիաթի¹⁴¹: Բանկի հիմնադրման փաստաթղթում նշված է, որ անհրաժեշտ է իսլամական երկրներում ապահովել ներդաշնակ ու հավասարկշռված զարգացում, որը կհամապատասխանի իսլամական *ումմայի* շահերին: Բանկի կանոնադրության մեջ նշված է նաև, որ ԻԶԲ-ն իր գործարքներն իրականացնելիս պետք է առաջնորդվի իսլամի պատվիրաններով, որն

¹³⁸ The Middle East and North Africa, 1978-1979, p. 155.

¹³⁹ А. Максимов, Т. Милославская, Исламские банки в странах Ближнего и Среднего Востока, *նշվ. աշխ. մեջ*, էջ 33:

¹⁴⁰ Islamic Development Bank, *նշվ. աշխ. մեջ*, էջ 7.

¹⁴¹ أبنك الإسلامي للتنمية، جدة، ١٩٩٧، ص ٨.

արգելում է տոկոսներ գանձել փոխառությունների դիմաց և տոկոսներ վճարել ավանդների համար: Նման գործելակերպը պայմանավորված է իսլամական այն դրույթով, որը մերժում է *ռիբա'ան*, այսինքն՝ վաշխառական տոկոսը: Իսլամական այս սկզբունքին հավատարիմ մնալու մասին հիշատակված է իսլամական բոլոր բանկերի համապատասխան փաստաթղթերում, սակայն միայն ԻՁԲ-ն է առավել ճշգրտորեն հետևում այս պարտավորությանը:

Շարիաթի թույլատրած բանկային գործարքների (*հալալ*) տեսակներից են՝ *մուշարաքաթը*, *մուդարաբաթը*, *մուրաբահաթը*, *իջարաթը*¹⁴²:

Ըստ մուշարաքաթի (բառացի՝ գործընկերություն կամ մասնակցություն) սկզբունքի՝ կապիտալ ներդրում է անում թե՛ բանկը և թե՛ գործընկերը՝ համաձայն հատուկ պայմանագրի (*ակդ*), որով և սահմանվում են կողմերի եկամուտներն ու հնարավոր վնասները:

Մուդարաբաթի (բառացի՝ մասնակցություն եկամուտներում) սկզբունքի համաձայն՝ գործընկերներից մեկը հայթայթում է միջոցները, մյուսը՝ դրանք շրջանառության մեջ է դնում: Շահույթը կողմերի մեջ բաշխվում է ըստ նախօրոք ձեռք բերված պայմանավորվածության: Վնասի դեպքում տուժում է կապիտալ ներդրողը, իսկ այն շահագործողը որևէ պարգևատրում այլևս չի ստանում: Այս սկզբունքը կիրառվում է զարգացման ծրագրերի ֆինանսավորման և արժեթղթային գործարքներում: Արդյունքում իսլամական բանկը որևէ ծրագրի իրականացման համար ձևականորեն տրամադրում է առանց տոկոսի վարկ պայմանով, որ ստանա եկամտի հաստատագրված իր բաժինը դրա իրագործումից

¹⁴² Այս մասին տե՛ս նաև՝ Դ. Милославская, Г. Милославский, Некоторые вопросы теории и практики финансово-экономической деятельности ОИК. В кн.: Ислам: проблемы идеологии, права политики и экономики, М., 1985, с. 62.

հետո: Այդպիսով նա դառնում է ընկերակցային պայմանագրի մասնակից՝ չխախտելով *ռիբա'այի* արգելքը:

Սուրաբահաթի (բառացի՝ վերավաճառում) սկզբունքի համաձայն՝ բանկը գնում է հումքը կամ սարքավորումները գործընկերոջ պատվերով և արդյունքում վերավաճառում նրան ավելի բարձր գներով:

Իջարաթը (բառացի՝ վարձակալում) վարձակալման պայմանագիր է, որը հաճախ լրացվում է գնման մասին ակտով, համաձայն որի՝ վարձակալողը, վճարելով սահմանված գումարը, դառնում է իր վարձակալածի սեփականատերը:

Իսլամական զարգացման բանկն ունի նաև ողորմածության՝ *զաքաթի* հավաքման գանձարան, որը գոյանում է բանկային շահույթի 2,5-5%-ից և առանձին մահմեդականների նվիրատվություններից¹⁴³: Ղուրանում հաճախ է խոսվում *զաքաթի* մասին՝ որպես «աստվածավախության ակնհայտ նշան և փրկության միջոց»¹⁴⁴:

Չաքաթից հավաքված միջոցների մի զգալի մաս տրամադրվում է կրոնաքարոզչական գործունեությանը, մզկիթների շինարարությանը, իսլամական կրթական հաստատությունների հիմնմանը, բարեգործությանը:

ԻԶԲ-ն ֆինանսավորում է զարգացման ծրագրերն ու արտաքին առևտուրը արտոնյալ պայմաններում: Նա ձգտում է ընդլայնել անդամ պետությունների միջև առևտրատնտեսական կապերը: Որպես օրինակ կարելի է բերել 1980թ. Սուդանին բանկի տրամադրած 17 մլն դոլար վարկը Բանգլադեշից պատրաստի ջուտե արտադրանք ներմուծելու համար: Բանկի տրամադրած վարկերի հիմնական նպատակն է՝ աջակ-

¹⁴³ Современный ислам: проблемы политики и идеологии, в. 4, ч. 3, М., 1988, с. 55.

¹⁴⁴ H. Gibb, Islam, London, 1978, p. 43.

ցել անդամ պետությունների վճարման հաշվեկշռին: Այսպես, 1980թ. տասը պետություն ԻԶԲ-ից նավթի ներմուծման ծախսերի ֆինանսավորման համար վարկեր ստացան: ԻԶԲ-ն ծրագրի ֆինանսավորման համար 18-40 տարով տրամադրում է արտոնյալ վարկեր: Առևտրի ֆինանսավորման դեպքում գանձվում է մատակարարվող արտադրանքի արժեքի 5-10%-ը սովորաբար 2,5 տարվա ընթացքում վճարելու պայմանով: Իր կենսունակությունը բարձրացնելու և եկամուտները ընդլայնելու նպատակով ԻԶԲ-ն իրականացնում է նաև բանկային այլ գործարքներ: Կապիտալի մի զգալի մաս հատկացվում է պորտֆելային ներդրումներին: ԻԶԲ-ն գնում է անդամ պետություններում արդյունաբերական հաստատությունների բաժնետոմսեր¹⁴⁵:

ԻԶԲ-ն զգալիորեն աջակցել է ֆինանսապես կարիքավոր իսլամական պետություններին, գրեթե բոլոր անդամ պետություններում իրականացրել տարաբնույթ ծրագրեր: Առանձնացնենք բանկի գործունեությունը Արևադարձային Աֆրիկայի զարգացման ծրագրերի իրագործման մեջ: 1980-ականներին ԻԶԲ-ն առաջին տեղն էր զբաղեցնում տարածաշրջանային ֆինանսական կազմակերպությունների մեջ աֆրիկյան երկրներին ցույց տրված օգնության (422 մլն դոլլար) և իրականացրած ծրագրերի (77 ծրագիր՝ 11 երկրներում) չափով: 1973-1980թթ. արաբական և նավթաարդյունահանող այլ երկրների ստեղծած կազմակերպությունների միջոցով Արևադարձային Աֆրիկային ցույց տրված օգնության մեջ ԻԶԲ բաժինը 28% էր¹⁴⁶:

¹⁴⁵ А. Максимов, Т. Милославская, Исламские банки в странах Ближнего и Среднего Востока, *նշվ. աշխ. մեջ, էջ 34*:

¹⁴⁶ Л. Ворисов, Организация исламская конференция: экономические, социальные и культурные аспекты деятельности, "Народы Азии и Африки", N. 5, 1984, с. 72.

ԻԶԲ-ին հաջողվել է իրականացնել իր որդեգրած սկզբունքները և ակտիվ գործունեություն ծավալել: Բանկը միջազգային ֆինանսական այլ կազմակերպություններին համանման կարևորում է ենթակառուցվածքների ֆինանսավորումը, որն անհրաժեշտ նախապայման է տնտեսական զարգացման և մասնավոր կապիտալի ներհոսքի համար:

ԻԶԲ-ն իրականացրել է բազմաթիվ նախագծեր, որոնցից կարևորագույններից է COMCEC-ի¹⁴⁷ առաջակությամբ Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության տեղեկատվական ցանցի (OICIS-NET) ստեղծումը¹⁴⁸:

Կանոնադրության համաձայն՝ ԻԶԲ բարձրագույն մարմիններն են Կառավարիչների խորհուրդը և Գործադիր տնօրենների խորհուրդը: Բանկն ունի նախագահ, որը ղեկավարում է Կառավարիչների խորհուրդը, մեկ կամ ավելի փոխնախագահներ: Կառավարիչների խորհուրդը գումարվում է տարին մեկ, ներկայացված է յուրաքանչյուր անդամ երկրի մակարդակով: Այն ըննարկում է բանկի գործունեությունը, որդեգրում ընդհանուր քաղաքականություն: Գործադիր տնօրենների խորհուրդը 11 անդամից է, որը համալրում են հմուտ ֆինանսիստներ ու տնտեսագետներ: Նրանք ընտրվում են երեք տարի ժամանակով և կարող են վերընտրվել: Գործադիր քաղաքականությունը իրականացնող այս կառույցը պետք է նախապատրաստի Կառավարիչների խորհրդի աշխատանքը, ներկայացնի յուրաքանչյուր ֆինանսական տարվա հաշիվները, բանկի բյուջեն:

Բանկին անդամակցելու հիմնական պայմանը Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության անդամ լինելն է, անդամավճարներ կատարե-

¹⁴⁷ COMCEC-ը ԻԿԿ ամենակարևոր տնտեսական կառույցն է: Այս մասին տե՛ս նաև՝ Y. Yakis, Economic Cooperation Among Islamic Countries, Turkish Review, v. I, November, 1985.

¹⁴⁸ Islamic Development Bank, նշվ. աշխ. մեջ, էջ 62:

լը, Կառավարիչների խորհրդի որոշումներին ենթարկվելը: Ցանկացած անդամ կարող է դուրս գալ Իսլամական զարգացման բանկից՝ անդամագրվելուց միայն հինգ տարի անց: ԻԶԲ-ն որևէ խնդրի շուրջ չի կարող որդեգրել քաղաքական դիրքորոշում և չի կարող միջամտել անդամ պետությունների քաղաքական գործերին: ԻԶԲ-ն մշտական դիտորդի կարգավիճակ ունի ԻԿԿ բոլոր մակարդակի ֆորումներում՝ ներառյալ հանձնաժողովները¹⁴⁹:

ԻԶԲ-ն համագործակցում է տարածաշրջանային և միջազգային տնտեսական և ֆինանսական հաստատությունների հետ: ԻԶԲ-ն սերտորեն համագործակցում է Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության մի շարք հաստատությունների հետ: Դրանցից են Տնտեսական և առևտրական համագործակցության, Տեղեկատվության և մշակութային հարցերի, Գիտական և տեխնոլոգիական համագործակցության մշտական հանձնաժողովները, Կրթության, գիտության և մշակութային իսլամական կազմակերպությունը, Վիճակագրական, տնտեսական, սոցիալական, հետազոտությունների և իսլամական երկրների համար կադրերի պատրաստման կենտրոնը, Առևտրի զարգացման իսլամական կենտրոնը:

Բանկն ունի տարածաշրջանային երեք մասնաճյուղեր Ռաբաթում (1994-ից), Կուալա Լումպուրում (1996-ից), Ալմա-Աթայում (1997թ.): Ղազախստանի գրասենյակի գործունեությունը նպատակաուղղված է ԻԶԲ անդամ երկրների և Կենտրոնական Ասիայի հանրապետությունների միջև տնտեսական կապերի զարգացմանը:

¹⁴⁹ أبنك الإسلامى للتنمية، أسئلة وأجوبة، جده، ١٩٩٧، ص ١٢

Բանկի գործառնություններն են՝ մասնակցել կառուցողական ծրագրերի և նախաձեռնությունների ֆինանսավորմանը, աջակցել անդամ երկրներում էներգետիկայի և հաղորդակցությունների, նաև՝ տեխնիկական զարգացմանը, տեխնոլոգիաների փոխանակմանը: Բանկը հիմնում է հատուկ ֆոնդեր, որոնք նախատեսված են անդամ երկրների տնտեսական, սոցիալական, ֆինանսական զարգացման համար՝ ներառյալ ոչ իսլամական երկրներում իսլամական փոքրամասնությունների օգնությունը: Մշակվում են պարտքերը մարելու¹⁵⁰, տնտեսական վնասները կանխելու ծրագրեր, հետազոտություններ են անցկացվում՝ անդամ երկրներում ֆինանսական և բանկային գործունեություն ծավալելու համար: Բանկը ձգտում է նպաստել անդամ պետությունների միջև առևտրական կապերի զարգացմանը¹⁵¹:

1997-ից ԻԶԲ գործունեության մեջ էական աճ է նկատվել: Բանկի հիմնական խնդիրն է՝ աջակցել իսլամական աշխարհի տնտեսական և առևտրական համագործակցությանը:

Ուշագրավ է այն հանգամանքը, որ՝ բացի կազմակերպության անդամ պետություններին տրամադրվող ծանրակշիռ օժանդակությունից, ոչ իսլամական պետություններում իրականացվում են ԻԶԲ-ի կրթական, առողջապահական և սոցիալական օգնության ծրագրեր մահմեդական համայնքների համար, որոնք ընդլայնվել են 1990-ականներից հետո: Աշխարհագրական առումով այն ընդգրկում է Ասիա, Աֆրիկա, Ավստրալիա մայրցամաքները, ԱՄՆ-ը և Կանադան:

¹⁵⁰ ԻԶԲ անդամ պետությունների արտաքին պարտքը 1997թ. 623.8 մլրդ դոլար էր:

¹⁵¹ ԻԶԲ գործառնությունների մասին մանրամասն տե՛ս նաև՝ Ա. Վալի «Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության դերը մահմեդական երկրների միջև տնտեսական համագործակցության հարցում», Ռաբատ, 1982թ. (արաբերեն) ըստ՝ Н. Жданов, Исламская компетенция миропорядка, М., 1991, с. 188, 189:

Միայն Հնդկաստանում կրթական և ուսումնական հաստատություններ հիմնելու նպատակով ԻԶԲ-ն իրականացրել է հարյուր հիսուներկու ծրագիր¹⁵²: Ասիական երկրներից ԻԶԲ-ն օգնություն է իրականացրել Շրի Լանկայում, Կորեայում, Ֆիլիպիններում, Վիետնամում, Թաիլանդում, Սինգապուրում, Չինաստանում, Կամբոջայում, Նեպալում: Աֆրիկյան մայրցամաքում ԻԶԲ ծրագրերն իրագործվել են Տոգոյում, Եթովպիայում, Էրիթրեայում, Ռենյոնի թերակղզում, Լիբերիայում, Մոզամբիկում, Քենիայում, Տանզանիայում, Ջիմբաբվեում, Մալավիում, Ռուանդայում, Նիգերիայում:

Հաշվի առնելով Աֆրիկյա մայրցամաքի տնտեսական լուրջ դժվարությունները և դրա հետևանքները ազգաբնակչության վրա՝ ԻԿԿ-ն երբևէ չի անտեսել այս տարածաշրջանը: Չեն անտեսվել անգամ եվրոպական երկրներում՝ Մեծ Բրիտանիայում, Ֆրանսիայում, Իսպանիայում, Կիպրոսում հաստատված մահմեդական համայնքները, որտեղ ԻԶԲ օգնությամբ հիմնվել են կրթական և հասարակական հաստատություններ: Մինչև 2000թ. Արևելյան եվրոպայի երկրներում բանկը ներդրել է մոտ 25 մլն դոլար:

Նախկին ԽՍՀՄ-ում օգնության ծրագրեր են իրականացվել Ուզբեկստանի, Ադրբեջանի, Ղազախստանի, Տաջիկստանի, Ղրղզստանի հանրապետություններում, Ռուսաստանում, ներառյալ՝ Թաթարստանը և Չեչնիան: Նշված հանրապետություններից յուրաքանչյուրում ներդրվել է 9 մլն դոլար:

ԱՄՆ-ում բազմաբնույթ միջոցառումներ են իրականացվել Նյու Մեքսիկոյի, Վիրջինիայի, Նյու Յորքի, Լոս Անջելեսի, Նյու Ջերսիի իսլա-

¹⁵² Հիշյալ ծրագրերի համար ներդրվել է 150 մլն դոլար: Պետք է հաշվի առնել, որ չնայած Հնդկաստանը չի անդամակցում ԻԿԿ-ին, սակայն մահմեդական բնակչությամբ ամենամեծ երկրներից մեկն է աշխարհում:

մական համայնքներում: Ավստրալիայում օգնությունների ծրագրերն ընդգրկել են Նոր Բաբուրիմիայի, Նոր Ջելանդիայի, Ֆիջիի մահմեդական համայնքները¹⁵³:

الإسلامية في الدول غير الأعضاء: ألبنك الإسلامي للتنمية: برامج المعونة الخاصة، جده، ١٩٩٧، ص ٧-٤¹⁵³
مشروعات تربوية وصحية واجتماعية في عدد من المجتمعات

ԳԼՈՒԽ ԵՐՐՈՐԴ

**ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ԿՈՆՖԵՐԱՆՍ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ
ԳԱՂԱՓԱՐԱԿԱՆ-ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԸ**

Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության հիմնադրման, կառուցվածքի, նպատակների և խնդիրների լուսաբանությունից հետո անհրաժեշտ է քննարկել իսլամական այդ ամենակարևոր քաղաքական կազմակերպության գաղափարական և քաղաքական հայեցակարգը և նրա հիմնադրույթները: Միայն այդպես է հնարավոր լիարժեք և ամբողջական պատկերացում կազմել աշխարհի բոլոր մահմեդական պետություններին միավորող կազմակերպության, նրա գործունեության, դերի և տեղի մասին ժամանակակից բարդ և հակասական աշխարհում:

Մասնավորապես նպատակահարմար ենք համարում քննարկել այնպիսի հանգուցային հարցեր, ինչպիսիք են՝ իսլամական *ումմայի*, *իսլամի գլոբալ ռազմավարության* և այլ խնդիրներ:

Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության գաղափարական-քաղաքական հայեցակարգի կենտրոնական տարրը իսլամական ազգի՝ *ումմայի* գաղափարն է: Քաղաքական և ռազմավարական բնույթի բոլոր հարցերը բխում են այդ հիմնադրույթից: *Ումման* բոլոր մահմեդականների եղբայրության և միասնության գաղափարն է՝ անկախ նրանց ազգային, ռասայական և սոցիալական պատկանելությունից:

Ումմա հասկացությունը ձևավորվեց Մուհամմեդ մարգարեի քարոզչական գործունեության ընթացքում: Քաղաքական իշխանությամբ և ինքնավարությամբ, կրոնական և սոցիալական նկարագրով *ումման* որպես ինքնուրույն համայնք, ձևավորվեց Մեդինայում, ուր հաստատվել էին 622թ. Մեքքայից գաղթած առաջին մահմեդականները: Մեդինայում կազմավորվել էր մարդկանց մի նոր միավորում, որոնց միավորում էր հավատը միակ աստծո նկատմամբ: Նորադասված մահմեդականների համայնքը ղեկավարում էր Մուհամմեդ մարգարեն, որին վերապահված էր կատարելու աստծո պատվիրանները¹⁵⁴: Նա մահմեդական հավատացյալների համայնքը, որին աստվածային առաքելություն էր ուղարկվել, անվանեց *ումմա*¹⁵⁵:

Մուհամմեդ մարգարեն՝ որպես հավատացյալների համայնքի առաջնորդ, մարմնավորում էր ինչպես հոգևոր, այնպես էլ՝ քաղաքական իշխանությունը: Նա ոչ միայն մարգարե էր, հոգևոր առաջնորդ, նոր կրոնի հիմնադիր, այլև՝ քաղաքական և ռազմական գործիչ: Նշենք, որ այս շրջանից սկսած իսլամն արդեն կատարում էր քաղաքական գործառություններ¹⁵⁶: Նոր կրոնի՝ իսլամի հայտնվելով՝ առաջացավ նոր կառույց՝ հավատացյալների համայնքը, որ արաբամահմեդական պետության ձևավորման մեջ վճռորոշ նշանակություն ունեցավ¹⁵⁷:

Արաբական նվաճողական արշավանքներից հետո *ումմա* ասելով հասկանում էին մահմեդականներով բնակեցված մի տարածք: Այն արտահայտում էր նաև խալիֆայության գաղափարը: Իսլամում և իսլամա-

¹⁵⁴ М. Плиотовский, Коранические сказания, М., 1991, с. 14.

¹⁵⁵ M. Hodgson, The Venture of Islam, vol. 1. The University of Chicago Press, 1974, p.173.

¹⁵⁶ Իսլամը ունիվերսալ համակարգ է: Այստեղ չկան հոգևոր և աշխարհիկ ֆունկցիաների և իշխանությունների տարանջատում: Համաձայն «դին վա դաուլա» («կրոն և պետություն») տեսության կրոնը բաժանված չէ քաղաքականությունից:

¹⁵⁷ Е. Бельев, Арабы, ислам и Арабский Халифат в ранне средневековье, М., 1966, с. 127.

կան պետության՝ խալիֆայության, մեջ կրոնականի և քաղաքականի միասնությունը խորհրդանշում էր *ուլմալի* գաղափարը¹⁵⁸։ *Ուլման*, որի մեջ արաբները փոքրամասնություն էին, համախմբվում էր պետական հիմնական գաղափարախոսության՝ իսլամի շուրջ։

Մահմեդական համայնքի գաղափարը փաստորեն սկսվում է նույնացվել նրա բնակության վայրի՝ իսլամի աշխարհի հետ։ Իսլամական տեսության համաձայն աշխարհը բաժանված է *իսլամի աշխարհի* (Dar al-Islam) և *պատերազմի աշխարհի* (Dar al-Harb) միջև։ Իսլամի աշխարհում իսլամի օրենքներով ղեկավարում են մահմեդականները։ Յնարավոր է նաև, որ մահմեդականներն այստեղ մեծամասնություն չկազմեն։ Պատերազմի աշխարհի բնակիչները մահմեդականներ չեն, այլ՝ «անհավատներ», իսկ եթե մահմեդականներ են, ապա «անհավատների» տիրապետության տակ են¹⁵⁹։

Իսլամի աշխարհի նախնական իմաստը համընկնում էր խալիֆայության սահմանների հետ, այսինքն՝ կրոնական համայնքի՝ *ուլմալի* սահմանները համընկնում էին քաղաքական սահմաններին։

Իսլամական դասական գրականության սկզբնավորման շրջանում *ուլմա* տերմինը հաճախ օգտագործվում էր թե՛ կրոնական և թե՛ էթնիկական իմաստներով, իսկ երբեմն էլ՝ առանց դրանց հստակ տարբերակման։ Սակայն հետզհետե մահմեդական հեղինակները *ուլմա* ասելով նկատի են առնում մեկ միասնական իսլամական *ուլմա*՝ առանց վերջինիս էթնիկ կամ տարածքային ստորաբաժանման։ Իսկ կրոնական առանձին խմբերի համար նրանք գործածում են արաբերեն *ուլմա* բառի հոգնակի (*ummam*) ձևը¹⁶⁰։ Ղուրանում նույնպես օգտագործվում է

¹⁵⁸ E. Rosenthal, *Political Thought in Medieval Islam*, Cambridge, 1962, p. 26.

¹⁵⁹ И. Петрушевский, *Ислам в Иране* (Курс лекций), Л., 1966, с. 80.

¹⁶⁰ B. Lewis, *The Political Thought in Medieval Islam*, Cambridge, 1962, p. 26.

ուժնա արտահայտությունը, որը ուսումնասիրողների շրջանում տարբեր մեկնությունների առիթ է տվել¹⁶¹:

Իսլամական միասնության համար մեծ նշանակություն ունի նաև *թաուհիդի* (արաբերեն՝ միասնություն) սկզբունքը, որի հիմքում ընկած է աստծո միասնության գաղափարը: Թաուհիդի մեջ արտահայտված է նաև աստծո վերաբերմունքը մահմեդականների միասնության նկատմամբ: Քանի որ աստվածային արդարությունը (*ադլ*) հավասարապես տարածվում է իսլամական համայնքի՝ *ուժմայի* յուրաքանչյուր անդամի վրա, նշանակում է, որ բոլոր մահմեդականները հավասար են աստծո առաջ: Այստեղից էլ՝ *ուժմայի* բացարձակ միասնության տեսությունը: *Ուժմայի* համերաշխության դրսևորումներից է իսլամական ամենամյա ուխտագնացությունը՝ *հաջը* և նրա ծիսակատարությունների ողջ փաթեթը¹⁶²:

Հատկանշական է, որ խալիֆայության փլուզումից հետո մահմեդական առանձին երկրամասերի միջև հաստատվեցին սերտ մշակութային շփումներ: Պետական սահմանների առկայությունը չխանգարեց, որպեսզի մահմեդականները ընդունեն միմյանց ոչ թե որպես առանձին երկրների հպատակներ, այլ՝ եղբայրներ և նույն համայնքնի ներկայացուցիչներ¹⁶³:

ԻԿԿ շրջանակներում իսլամական միասնության կողմնակիցները վկայակոչում են Ղուրանի համապատասխան *սուրաթի* հետևյալ *այյաթը*

¹⁶¹ Այս մասին մանրամասն տե՛ս՝ Encyclopedia of Islam, New Edition, V. X, Leiden-Brill, 2000, p. 861, 862; Е. Резван, Исследования по терминологии Корана: сура; абд (ибад, абид) [Аллах]: умма-16:121/120. В кн.: Проблемы арабской культуры (Памяти академика И. Ю. Крачковского), М., 1987, с. 219-232.

¹⁶² С. А. О. Van Nieuwenhuijze, The Lifestyles of Islam, E. J. Brill-Leiden, 1985, 89.

¹⁶³ Б. Бартолд, Сочинение, т. 6, М., 1966, с. 401.

(3; 102), թե «Եվ ամուր բռնեք այն պարանից, որն ալլահը (մեկնեց ձեզ-Ա.Փ.) և մի՛ բաժանվեք իրարից...»:

Իսլամական ազգի միասնության ու եղբայրության գաղափարներն այն հիմքերն են, որոնց վրա խարսխվեց Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության գաղափարախոսությունը¹⁶⁴: Իսլամական *ուլմա*յի գաղափարը կարելի է բնորոշել իբրև ամենակարևոր և հիմնարար սկզբունքը, որ պաշտոնապես հայտարարվեց 1981թ. իսլամական պետությունների Մեքքայի գագաթնաժողովում, ուր միաձայն ընդունված հռչակագրում տրված է *ուլմա*յի սահմանումը. «Բոլոր մահմեդականները, որոնք թեն տարբերվում են լեզվով, մաշկի գույնով, բնակության վայրով, մի ազգ են. նրանց միավորում է նույն հավատքը, նրանք շարժվում են նույն ուղղությամբ, ունեն մշակութային ընդհանուր ժառանգությունը, աշխարհում ունեն նույն առաքելությունը»¹⁶⁵:

Իսլամական ազգ հասկացությունը վերաբերում է առանց բացառության բոլոր մահմեդականներին, որոնք շարժվում են նույն ճանապարհով և ունեն նույն առաքելությունը:

Մեքքայի հռչակագրում *ուլմա*յի առաջընթացի հիմքը պայմանավորված է իսլամով. «Իսլամը այն միակ ճանապարհն է, որը կարող է առաջնորդել նրանց (մահմեդականներին-Ա.Փ.) դեպի հզորություն, արժանապատվություն, բարգավաճում և պայծառ ապագա»¹⁶⁶:

Իսլամը ներկայացված է իբրև պայծառ ապագայի երաշխիք. «Մենք հայտարարում ենք, որ միայն մեր անսասան նվիրվածությունը մեր հավատքին հնարավորություն կտա մեզ պահպանել մեր սոցիալական կա-

¹⁶⁴ Այս մասին տե՛ս նաև՝ Р. Шарипова, Движение исламской солидарности. Основные теоретические концепции. В кн.: «Исламский фактор» в международных отношениях в Азии, М., 1987, с. 60-67.

¹⁶⁵ The Mecca Declaration, The Islamic Summit Conference, նշվ. ժողովածուի մեջ. էջ 47:

¹⁶⁶ Նույն տեղում, էջ 46:

ռույցների հզորությունը և կոզմի մեր համայնքներին խուսափել անհամերաշխությունից և անցյալի սխալներից»¹⁶⁷:

Հռչակագրում վստահություն է հայտնվում, որ մահմեդականները կարող են վերականգնել միասնությունը և համերաշխությունը իրենց շարքերում՝ հանուն առաջընթացի, հաջողության և բարգավաճման, եթե հետևեն իսլամի արժեքներին՝ «որպես կյանքի ճանապարհ»:

ԻԿԿ-ի գաղափարական և քաղաքական համակարգում իր ուրույն տեղն ունի իսլամական *ուլմայի* վերջնական նպատակների և դրանց հետ կապված իսլամի գլոբալ ռազմավարության հիմախնդիրները:

Մեզանում ժամանակակից իսլամի գլոբալ ռազմավարության հարցերին առաջինն անդրադարձել է արաբագետ Ն. Հովհաննիսյանը: «Իսլամի գլոբալ ռազմավարությունը. հիմնարար սկզբունքներն ու վերջնական նպատակները» հոդվածում նա նշում է, որ իսլամի գլոբալ ռազմավարությունը հիմնվում է երեք հիմնական սկզբունքների՝ ա) մարդագրական գործոնի, բ) մահմեդական պետությունների քաղաքական, տնտեսական և մշակութային ինտեգրացման քաղաքականության և գ) այսպես կոչված իսլամական ազգի տեսության սկզբունքների վրա¹⁶⁸:

Իսլամական բարձրագույն քաղաքական մարմնի՝ Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության փաստաթղթերում, մասնավորապես՝ Մեքքայի հռչակագրում նշված է. «Մեր համոզմունքն այն է, որ իսլամական ազգը, որը հաշվում է մեկ մլրդ մարդ տարբեր ցեղերից, որոնք սփռված են աշխարհի տարբեր մասերում, տիրապետում են հսկայական ռեսուրսների և միմյանց հետ կապված են հոգևոր ուժով, կարող են ազդե-

¹⁶⁷ Նույն տեղում, էջ 47:

¹⁶⁸ Н. Оганесян, Глобальная стратегия ислама: основополагающие принципы и конечные цели, Вестник общественных наук, Ер., 1989, с. 22.

ցիկ դիրքեր նվաճել աշխարհում և լավագույն հավասարակշռություն ստեղծել՝ հոգուտ ողջ մարդկության»¹⁶⁹:

Հետևապես իսլամի և նրա գլխավոր կազմակերպության կարևոր նպատակներից մեկը ազդեցիկ դիրքեր գրավելն է ամբողջ աշխարհում, որը իսլամի գլոբալ ռազմավարության ամենակարևոր բաղադրիչներից մեկն է: Ընդ որում այն դիտվում է որպես սկզբունքային փոփոխություն՝ հոգուտ ամբողջ մարդկության: Դրա փաստարկներից մեկն էլ այն է, որ իսլամական *ուժման* մարդկության պատմության մեջ գերիշխող դիրքեր է զբաղեցրել այն ժամանակ, երբ «աշխարհի մի հատվածը խարխափել է մտավոր խավարի մեջ»:

Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը սահմանել է *ուժմայի* պարտավորությունները, որոնք վերաբերում են իսլամի երբեմնի փառքի և քաղաքակրթության վերականգնմանը: Մեքքայի հռչակագրում նշված է. «Հավատալով, որ անհրաժեշտ է քարոզել իսլամի սկզբունքները և տարածել նրա մշակույթը և փառքը ողջ աշխարհի իսլամական համայնքներում և հատուկ նշանակություն տալով նրա հարուստ ժառանգությանը, հոգևոր կապերին, բարոյական արժեքներին և իրավունքին, որն առաջնորդում է դեպի առաջընթաց, արդարություն և բարգավաճում, մենք պարտավորվում ենք համագործակցել՝ օգտագործելով մարդկային և նյութական միջոցները այս նպատակներին հասնելու համար»¹⁷⁰:

1997թ. Թեհրանում իսլամական պետությունների ղեկավարների գազաթնաժողովում ընդունված հռչակագրում նշված է, որ իսլամական քաղաքակրթության վերականգնումը համաշխարհային խաղաղության

¹⁶⁹ The Mecca Declaration, The Islamic Summit Conference, նշվ. ժողովածուի մեջ, էջ 47:

¹⁷⁰ Նույն տեղում, էջ 53:

գրավականն է, և մտահոգություն է հայտնվում այն միտումների համար, որոնք փորձում են իսլամը ներկայացնել որպես սպառնալիք¹⁷¹:

Այսպիսով, Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը գործունեության բոլոր բնագավառներում պարտավորվում է առաջնորդվել իսլամի դրույթներով և ուսմունքով, քանի որ իսլամը կարող է հանդես գալ իբրև իսլամական աշխարհի զարգացման հիմնական ուղղություն: Այս ռազմավարության նպատակը, որը թեև հիմնված է կրոնական գործոնի վրա, քաղաքական բնույթ ունի և կոչված է՝ ծառայելու իսլամական երկրների դիվանագիտությանը¹⁷²:

Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության գաղափարական-քաղաքական հայեցակարգի մյուս կարևոր տարրերից մեկը իսլամական պետությունների ինտեգրացումն է քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական, գիտական, մշակութային, տեղեկատվական և կենսական այլ կարևոր բնագավառներում, որի ուղղությամբ կազմակերպությունը զգալի ջանքեր է գործադրել:

Զժխտելով Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության առաջ ծառացած դժվարությունները, ինչպիսիք են եղբայրասպան պատերազմները, դավաճաբանական անհամաձայնությունները, տնտեսական դժվարությունները, արևմտյան ազդեցությունը, իսլամական վերածննդի անհրաժեշտությունը՝ մահմեդական աշխարհի առաջնորդները իսլամական աշխարհի ինտեգրացումը համարում են իրական, որ կարող է կյանքի կոչվել Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության ջանքերով: Այդ իսկ պատճառով մեծապես կարևորվում է իսլամական պետությունների համագործակցությունը ինչպես երկկողմ, այնպես էլ՝ տարածաշր-

¹⁷¹ Tehran Declaration, The Iranian Journal of International Affairs, v. IX, No. 4, Winter 1997/98, p.615.

¹⁷² Լ. Զովհաննիսյան, Դիվանագիտություն, Եր., 1997, էջ 21:

ջանային և միջազգային մակարդակներում՝ հասնելու համար հարատև տնտեսական աճի և առաջընթացի:

Իսլամական ժողովուրդների համար մեծապես կարևորվում է նաև ընդհանուր իսլամական ժառանգության և իսլամի դերը: Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության շրջանակներում տեղի ունեցած միջոցառումներից մեկի ժամանակ Պակիստանի նախագահ Զիա ուլ-Հակը մասնավորապես ասաց. «...(մենք-Ա.Փ.) հպարտ ենք մեր ընդհանուր ժառանգության, մշակույթի, լեզվի համար, և այն, ինչ միավորում է մեզ, Ղուրանն է և սուրբ մարգարեի անունը...», «...մենք ունենք մեկ լեզու՝ Ղուրանի լեզուն»: «Պատկերացրեք, շուրջ մեկ մլրդ մարդ՝ աշխարհի բնակչության մեկ քառորդը, խոսում և հասկանում է մեկ լեզվով»: Պակիստանի նախագահի կարծիքով, չնայած լեզվի, սովորույթների և էթնիկական տարբերություններին, իսլամական աշխարհը միասնական է իր բազմազանության մեջ, որին նպաստում է իսլամի միավորիչ դերը: «Ես հպարտ եմ ասելու, որ «իսլամական Ումմա» հասկացությունը հպարտության առիթ է տալիս»¹⁷³:

Մահմեդական ժողովուրդների համագործակցությունը պայմանավորված է իսլամական ավանդույթների վրա հիմնված քաղաքական, տնտեսական և մշակութային անկախ գործունեություն ծավալելու նրանց ցանկությամբ: Իսլամական պետությունների ինտեգրացումն իրականացնելու համար Իսլամական կոնֆերանսի շրջանակներում հնչում են կազմակերպության բարեփոխման և վերակառուցման առա-

¹⁷³ Speech Delivered By H. E. The President of the Islamic Republic of Pakistan General Muhammad Zia Ul-Haq at the Opening Ssession Ssecond General Conference of ISESCO, "Islam Today". ISESCO. April , 1986, p. 82.

ջանկներ, որպեսզի Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը դառնա խիստ տեղեկացված և օպերատիվ մի համակարգ¹⁷⁴:

Չարկ է նշել, որ կազմակերպության շրջանակներում իսլամական պետությունների ինտեգրացման գործընթացները ամենևին չեն նշանակում, որ կազմակերպության նպատակը միասնական իսլամական պետության ստեղծումն է, ինչն առաջ էին քաշում պանիսլամիզմի տեսաբանները: Իսլամական համերաշխության դրսևորումները և իսլամական ինտեգրացման գործընթացները կարելի է համարել պանիսլամիզմի վերափոխված մի տարբերակ: Իսլամական պետությունների ինտեգրացումն ավելի շատ ենթադրում է իսլամական *ումմայի* համագործակցություն կամ դաշինք, որ պետք է փորձի իրականացնել միասնական իսլամական քաղաքականություն: Սակայն աշխարհի ներկայիս քաղաքական գործընթացները ցույց են տալիս, որ իսլամական աշխարհը դեռևս չի կարող հանդես գալ որպես մեկ միասնություն, իսկ իսլամական առանձին պետությունները պատրաստ են հանդես գալ արևմտյան պետությունների կողքին՝ ընդդեմ իրենց հավատակից պետությունների:

Եղած հանգամանքները թույլ են տալիս եզրակացնել, որ Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության գաղափարական-քաղաքական հայեցակարգը հիմնվում է մի քանի կարևոր սկզբունքների վրա, որոնք են՝ իսլամական ազգի՝ *ումմայի*, հայեցակարգը, համաձայն որի՝ բոլոր մահմեդականները իսլամական ազգի ներկայացուցիչ են, իսլամական ինտեգրացման և աշխարհում իսլամի տարածման ու նրա դիրքերի ամրապնդման գաղափարները:

¹⁷⁴ Final Communique of 28th Session of ICFM (June 25-27, 2001) <http://www.oic-un.org>

ԳԼՈՒԽ ՉՈՐՐՈՐԴ

**ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ԿՈՆՖԵՐԱՆՍ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ԴԻՐՔՈՐՈՇՈՒՄԸ
ՍԱՀՄԵԴԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԻՆ ԱՌՆՉՎՈՂ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐԻ ՆԿԱՏՄԱՄԲ**

1. Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության դիրքորոշումը
պաղեստինյան խնդրի և արաբ-իսրայելական
հակամարտության նկատմամբ

Հակամարտությունների կարգավորումը ներկայումս համաշխարհային հասարակության առաջ ծառացած կարևորագույն խնդիրներից մեկն է, որոնք՝ որպես կանոն, շոշափում են տարբեր պետությունների շահերը: Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը բնականաբար ոչ միայն անդրադարձել է մահմեդականներին առնչվող հակամարտություններին (արաբ-իսրայելական, Պաղեստինի, Աֆղանստանի, Կիպրոսի, Ֆիլիպինների, Ջամնու և Քաշմիրի, Բոսնիայի, Չեչնիայի, էրիթրեացիների և այլն), այլև բարոյական, ֆինանսական, տնտեսական աջակցություն ցույց տվել դրանց: ԻԿԿ-ն իր կարևորագույն խնդիրներից է համարում մասնակցությունը միջազգային այն հակամարտությունների լուծմանը, որոնցում ընդգրկված են մահմեդականներ: 1994թ. Կասաբլանկայի գագաթնաժողովում ընդունված փաստաթղթի մեջ մասնավոր-

րապես ասված է. «Անհրաժեշտ է համախմբել բոլոր ջանքերը՝ ամրապնդելու համերաշխությունը և միասնությունը, որպեսզի սատար կանգնենք իսլամական բոլոր խնդիրներին»¹⁷⁵:

Մահմեդականներին առնչվող հակամարտությունների մեջ Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության համար Պաղեստինի և Երուսաղեմի խնդիրները եղել են ամենակենսականը, այլ կերպ ասած՝ «իսլամական *ումմալի* գլխավոր խնդիրը»¹⁷⁶: 1983թ. ժնևուհի Պաղեստինի հարցով միջազգային կոնֆերանսում ԻԿԿ գլխավոր քարտուղար Յաքիբ Շատտին հայտարարեց. «...ներկա միջազգային համաժողովի քննարկման նյութը այն նույն հարցն է, որ եղել է մեր կազմակերպության ստեղծման հիմքը..., որ պաղեստինյան հարցը դիտարկում է իբրև իսլամական աշխարհի ամենագլխավոր հարցը»¹⁷⁷:

1948-49թթ. արաբ-իսրայելական պատերազմից հետո հակամարտությունը արաբների և հրեաների միջև ավելի խորացավ, իսկ 1967թ. և 1973թ. արաբ-իսրայելական պատերազմներից հետո վերածվեց տարածաշրջանային հակամարտության:

1967թ. արաբ-իսրայելական պատերազմից հետո Մերձավոր Արևելքում ստեղծված ռազմաքաղաքական լարվածությունը և Իսրայելի ագրեսիվ քաղաքականությունը նպաստեցին, որպեսզի պաղեստինյան հարցը քննարկվի ոչ միայն արաբական քաղաքական շրջանակներում,

¹⁷⁵ ١٩٩٤/١٢/١٦ «النهار»

¹⁷⁶ ԻԿԿ-ի բանաձևերում, որոշումներում և հայտարարություններում Պաղեստինին և Երուսաղեմին վերաբերող հարցերը նման ձևակերպում են ստացել:

¹⁷⁷ Доклад международной конференции по вопросу о Палестине. Женева, 29 августа–7 сентября 1983г., ООН–Нью-Йорк, 1983, с. 69.

այլև՝ իսլամական ֆորումներում: Իսլամական աշխարհը լարված հետևում էր Պաղեստինում դեպքերի զարգացմանը¹⁷⁸:

Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության շրջականներում իսրայելական ագրեսիայի և սիոնիզմի հարցերը կենտրոնական տեղ զբաղեցրին նաև այն պատճառով, որ 1967թ. Իսրայելի գրաված տարածքներում, մասնավորապես՝ Արևելյան Երուսաղեմում, հայտնվեցին իսլամական սրբավայրեր:

Իսլամական աշխարհի համար Պաղեստինը մշտապես եղել է մտահոգության առարկա: Բավական է մշել, որ այդ հարցը համաիսլամական շրջանակներում սկսել է քննարկվել դեռևս 1930-ականներին: 1931թ. Պաղեստինի մեծ մուֆտի Ամին ալ-Յուսեյնի հրավիրած Երուսաղեմի կոնգրեսում առաջին անգամ պաղեստինյան հարցը քննարկվեց համաձայնեցողական մակարդակով, որտեղ մատնանշվեց Պաղեստինում իսլամական սրբավայրերին սպառնացող սիոնիստական էքսպանսիայի վտանգը¹⁷⁹:

Իսլամական սրբավայրերի ազատագրումը, պաղեստինյան ժողովրդի ազգային պայքարին աջակցելը և նրանց իրավունքների վերականգնումը կազմակերպության համար սկզբունքային խնդիր է, որի մասին նշված է ԻԿԿ կանոնադրության մեջ¹⁸⁰:

Պաղեստինի, ընդհանրապես մերձավորարևելյան իրավիճակի հարցը, Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը քննարկել է մինչև օրս տեղի ունեցած բոլոր գագաթնաժողովների, արտաքին գործերի

¹⁷⁸ Մերձավորարևելյան խնդրի լուծման իսլամական հայեցակարգի մասին տե՛ս՝ А. Кудряшнев, Концепция “исламского решения” ближневосточной проблемы. В кн.: “Исламский фактор” в международных отношениях в Азии, М., 1987, с. 77-88.

¹⁷⁹ Այս մասին մանրամասն տե՛ս՝ نجيب صدقة، قضية فلسطين، بيروت، ١٩٤٦.

¹⁸⁰ Charter of the Islamic Conference, The Islamic Summit Conference, նշվ. ժողովածուի մեջ, էջ 56:

նախարարների կոնֆերանսների և այլ հանդիպումների ընթացքում: ԻԿԿ-ն իր համերաշխությունն է հայտնել պաղեստինցի ժողովրդի ազգային պայքարին: Ամեն տարի կազմակերպության շրջանակներում նոյեմբերի 29-ը նշվում է որպես պաղեստինցի արաբ ժողովրդի պայքարի համերաշխության միջազգային օր¹⁸¹:

«Սառը պատերազմի» տարիներին գերտերությունների միջև առկա հակամարտությունը, տարածաշրջանի բևեռացումը մի կողմից ԱՄՆ-ի և Իսրայելի, մյուս կողմից ԽՍՀՄ-ի և նրա դաշնակիցների միջև, անհնա-րին դարձրեց մերձավորարևելյան ճգնաժամի կարգավորումը: Մերձավոր և Միջին Արևելքում գերտերությունների դիմակայությունը իր ազդեցությունն ունեցավ նաև մերձավորարևելյան խնդրի նկատմամբ Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության դիրքորոշման վրա: Պաղեստինյան հարցի և արաբ-իսրայելական հակամարտության կարգավորման վերաբերյալ իսլամական առանձին պետությունների միջև գոյություն ունեցող հակասությունները նույնպես իրենց դերն ունեցան ընդհանուր կարծիքի ձևավորման հարցում: Չնայած այս ամենին՝ Պաղեստինի և Երուսաղեմի, ինչպես նաև արաբ-իսրայելական հակամարտության հարցում իսլամական պաշտոնական դիրքորոշումը ընդհանուր գծերով մնաց անփոփոխ և վերջնական: Պաղեստինյան հարցը դիտարկվեց իբրև «մերձավորարևելյան հակամարտության միջուկ», իսկ Երուսաղեմի հարցը՝ «պաղեստինյան խնդրի էություն»:

1974թ. իսլամական պետությունների ղեկավարների Լահորի գազաթնաժողովի հայտարարության մեջ նշված է, որ պաղեստինցի ժո-

¹⁸¹ Message of His Excellency Dr. Azzedin Laraki on the Ocasion of the International Day of Solidarity with the Palestinian People, 29 November 1999 <http://www.oic-un.org> Միջազգային հանրությունը պաղեստինցիների հետ համերաշխության օրը նշում է ՄԱԿ-ի Գլխավոր Ասամբլեայի 1977 թ. No. 32/40-B բանաձևի շրջանակներում:

ղովրդի խնդիրը բոլոր նրանց խնդիրն է, ովքեր հավատում են, որ յուրաքանչյուր ժողովուրդ իրավունք ունի իր ճակատագիրը տնօրինել սեփական կամքով: Պաղեստինցի ժողովրդի իրավունքների վերականգնումը իր հայրենիքում պաղեստինյան հարցի լուծման և մշտական խաղաղության հաստատման հիմնական պայմանն է¹⁸²:

1970-ականների վերջին Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության որդեգրած իսլամական դիրքորոշումը Պաղեստինի և արաբ-իսրայելական հակամարտության հարցում խախտեց Եգիպտոսը 1978թ. սեպտեմբերին՝ Քեմփ-Դևիդում Իսրայելի հետ կնքելով անջատ հաշտության պայմանագիր¹⁸³:

Եգիպտոսի գործողությունները և Քեմփ-Դևիդի համաձայնագիրը մեծ աղմուկ հարուցեցին արաբական աշխարհում: Եգիպտոսը կորցրեց իր գերակայող դերը, արաբական երկրների ճնշող մեծամասնությունը խզեց դիվանագիտական կապերը Եգիպտոսի հետ: Եգիպտոսի անդամակցությունը կասեցվեց Արաբական պետությունների լիգայում, որի նստավայրը Կահիրեից տեղափոխվեց Թունիս¹⁸⁴:

Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը նույնպես վճռականորեն հանդես եկավ Քեմփ-Դևիդի համաձայնագրի դեմ: 1979թ. Ֆետում իսլամական պետությունների արտաքին գործերի նախարարների հանդիպմանը դատապարտվեց Եգիպտոսի նախագահ Ա. Սադաթի քաղա-

¹⁸² ١٩٩٧/٩/١٢ «أبوعث»

¹⁸³ Տե՛ս՝ Ե. Պրինալով, Մի դավադրության պատմություն, ԱՄՆ-ի մերձավորարևելյան քաղաքականությունը 70-ական թթ. և 80-ական թթ. սկզբներին, Եր., 1987, էջ 244:

¹⁸⁴ Л. Валькова, Роль «исламского фактора» и арабского национализма в формировании внешнеполитического курса руководства Саудовской Аравии, Ислам и проблемы национализма в странах Ближнего и Среднего Востока, М., 1986, с. 95.

քականությունը, իսկ եզիպտոսի անդամակցությունը Իսլամական կոնֆերանսին կասեցվեց¹⁸⁵:

Այս միտումը Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության շրջանակներում շարունակվեց բավական երկար ժամանակ: 1981թ. Սաուդյան Արաբիայի նախաձեռնությամբ Մեքքայում հրավիրված գազաթնաժողովի հռչակագրում նշվեց, որ Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը մերժում է բոլոր տեսակի անջատ նախաձեռնությունները պաղեստինյան և արաբական գրավյալ տարածքների խնդիրը կարգավորելու հարցում: Որոշվեց պատժամիջոցներ կիրառել այն երկրների դեմ, ովքեր «...ռազմական, տնտեսական և քաղաքական աջակցություն են ցույց տալիս սիոնիստական շրջանակներին»¹⁸⁶:

Պաղեստինյան հակամարտության կարգավորման իսլամական ծրագրի վերլուծությունը թույլ է տալիս բացահայտել հիշյալ խնդրի վերաբերյալ Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության դիրքորոշման առանձնահատկությունը:

Իսլամական բարձրագույն քաղաքական մարմինը հայտարարում է իսլամական պետությունների պատրաստակամությունը՝ օգտագործելու ռազմական, քաղաքական և տնտեսական բոլոր միջոցները, ինչպես նաև բնական ռեսուրսները, ներառյալ՝ նավթը՝ որպես ազդեցիկ միջոց՝ պաղեստինցի ժողովրդի իրավունքները պաշտպանելու և Իսրայելին ռազմական, տնտեսական և քաղաքական աջակցություն ցույց տվող երկրների դեմ պայքարելու համար:

Նման դրույթներ պարունակում են Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության մի շարք բանաձևեր ու որոշումներ: 1975թ. իսլամա-

¹⁸⁵ The Tenth Foreign Ministers' Conference-Fes (1979), The Islamic Summit Conference, նշվ. ժողովածուի մեջ, էջ 23:

¹⁸⁶ ТАСС, БПИ. 5 февраля, 1981г., с. 18.

կան պետությունների արտգործնախարարների Ջիդդայի հանդիպմանն ընդունված բանաձևում, որը մշակել էին Սիրիան և ՊԱԿ-ը, որոշվեց, որպեսզի իսլամական պետությունները Իսրայելի հետ խզեն քաղաքական, տնտեսական և մշակութային կապերը: Միևնույն ժամանակ ԻԿԿ-ն ՄԱԿ-ի առաջ հարց բարձրացրեց Իսրայելին ՄԱԿ-ից հեռացնելու մասին, քանի որ վերջինս չի կատարել արաբական գրավյալ տարածքներից դուրս գալու և այլ պարտավորվածությունների մասին ՄԱԿ-ի որոշումները¹⁸⁷:

Ջիդդայի հանդիպմանը քննադատության ենթարկվեց ԱՄՆ-ի ռազմական և տնտեսական օգնությունը Իսրայելին, որ թույլ է տալիս նրան չկատարել ՄԱԿ-ի որոշումները և շարունակել պաղեստինյան և այլ արաբական տարածքների օկուպացիան¹⁸⁸:

Արաբ-իսրայելական հարցում Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության դիրքորոշմանը անմիջապես արձագանքեց ամերիկյան վարչակազմը: Պետքարտուղար Յ. Քիսինջերը անհրաժեշտ համարեց զգուշացնել զարգացող երկրներին, որ եթե Իսրայելը հեռացվի ՄԱԿ-ից, ԱՄՆ-ը կդադարեցնի ֆինանսական օգնություն տրամադրել միջազգային այդ կազմակերպությանը¹⁸⁹:

***

Ուշադրության է արժանի հատկապես Իսրայելի բոյկոտի և մերժման իսլամական հայեցակարգը: ԻԿԿ շրջանակներում ստեղծվել է Իսրայելի դեմ բոյկոտի բաժին, որը համագործակցում է Արաբական լիգայի նույնանման կառույցի հետ: Բոյկոտի ելակետն այն էր, որ իսլամական պե-

¹⁸⁷ The Islamic Summit Conference, նշվ. ժողովածուի մեջ, էջ 18, 19:

¹⁸⁸ Նույն տեղում:

¹⁸⁹ Л. Валькова, Саудовская Аравия: ислам, нефть, политика, М., 1988, с. 83.

տությունները ՄԱԿ-ում և միջազգային այլ կազմակերպություններում պետք է հետապնդեն հետևյալ նպատակները՝ չճանաչել ՄԱԿ-ում խորայելական պատվիրակության լիազորությունը, ձգտել սառեցնել Իսրայելի անդամակցությունը այդ կազմակերպությանը, հետամուտ լինել Իսրայելի նկատմամբ պատժամիջոցներ կիրառելու մասին որոշումների ընդունմանը՝ համաձայն ՄԱԿ-ի կանոնադրության VII հոդվածի¹⁹⁰:

Գիշտ է, ներկայումս Իսրայելի դեմ բոյկոտի սկզբունքները վերանայվել են, սակայն Իսրայելի մերժման և նրա հետ հարաբերությունների չհաստատելու համախալական դիրքորոշումը անփոփոխ է, որը վերահաստատվեց 1997թ. իսլամական պետությունների թեհրանի գագաթնաժողովում: Սիրիան և Իրաքը թեհրանի գագաթնաժողովի քաղաքական հարցերի օրակարգին երկու բանաձև էին ներկայացրել, որոնցից առաջինը դատապարտում էր Թուրքիային՝ Իսրայելի հետ ռազմական համագործակցության համար, իսկ երկրորդը՝ քուրդ հեղափոխականներին հալածելու նպատակով Իրաքի հյուսիս ներթափանցելու համար¹⁹¹:

Ի նշան բողոքի՝ Թուրքիայի նախագահ Դեմիրելը լքեց գագաթնաժողովի դահլիճը: Սակայն արաբական որոշ շրջանակների հաջողվեց բուլանցնել լարվածությունը և մեղմացնել բանաձևը, որպեսզի Թուրքիայի անունը բանաձևում չհիշատակվի: Լրագրողներին տված հարցազրույցում Եգիպտոսի արտգործնախարար Ամր Մուսան այս կապակցությամբ ասաց. «Մենք պետք է խնդիրը դրականորեն լուծենք, այնպես, որ

¹⁹⁰ Е. Примаков, *Анатомия ближневосточного конфликта*, М., 1978, с. 24.

¹⁹¹ ١٩٩٧/١٢/٨ «الرأي»

Թուրքիային չկորցնենք և միևնույն ժամանակ կասեցնենք նրա ռազմական համագործակցությունը Իսրայելի հետ»¹⁹²:

Արաբական մի շարք երկրների անհամազատացում է Թուրքիա-Իսրայել ռազմական համագործակցությունը, որը նրանց կարծիքով՝ «խոչընդոտում է Միջին Արևելքում խաղաղությանն ուղղված ջանքերը»¹⁹³:

Թեհրանում ընդունվեց Իսրայելի հետ իսլամական երկրների համագործակցությունը դատապարտող հատուկ բանաձև, որտեղ որևէ իսլամական պետություն չանվանարկվեց: Կազմակերպության նման վարքագիծը մատնանշում է, որ իսլամական բարձրագույն քաղաքական մարմնի նպատակը ոչ թե իսլամական պետություններին քննադատելն է, այլ՝ իսլամական աշխարհը միասնական և համերաշխ ներկայացնելը: Միևնույն ժամանակ Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը ձգտում է ցույց տալ, որ Իսրայելի հետ ցանկացած համագործակցության փորձ դատապարտելի է և հակասում է իսլամական համերաշխության սկզբունքներին:

***

Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության ջանքերն ուղղված են եղել կասեցնելու արաբական գրավյալ տարածքներում հրեական բնակավայրերի կառուցումը: Իսրայելի քաղաքականությունը միտված է 1967թ. գրաված արաբական տարածքների յուրացմանը: Այն լուրջ

¹⁹² ١٩٩٧/٨/١٢ «ألدستور»

¹⁹³ ١٩٩٧/١٢/٨ «الرأي» 1996թ. Թուրքիայի և Իսրայելի միջև կնքվել է ռազմական համագործակցության պայմանագիր:

խոչընդոտներ է ստեղծում պաղեստինյան խնդրի կարգավորման հարցում¹⁹⁴:

1978-ին Ղաքարուն իսլամական պետությունների արտգործնախարարների հանդիպման ժամանակ ընդունված բանաձևում մասնավորապես նշված է. «Այն բոլոր միջոցառումները, որոնք ձեռնարկել է Իսրայելը արաբական գրավյալ տարածքներում՝ սկսած 1948 և 1967 թվականներից, նպատակ ունեն փոխել դրանց քաղաքական, աշխարհագրական, սոցիալական և մշակութային պատկերը»: Փաստաթղթում մատնանշված է սիոնիստական կառույցների ընդլայնումը, որ «անհիմն և անընդունելի է»: Այդ իսկ պատճառով կոչ արվեց հնարավոր բոլոր միջոցներով հակազդել Իսրայելի նման նախաձեռնություններին¹⁹⁵:

1994թ. Կասաբլանկայի գագաթնաժողովում պահանջվեց դադարեցնել պաղեստինցիների դեմ ահաբեկչական գործողությունները, ինչպես նաև՝ իսլամական վակֆերի բռնագրավումը, իսկ իսլամական և քրիստոնեական սրվաբայրերում բռնությունները կանխելու նպատակով պահանջվեց անհրաժեշտ միջազգային պաշտպանություն կազմակերպել: ԻԿԿ-ն դատապարտեց ալ-Ակսա մզկիթը իսրայելական հող համարելու Իսրայելի գերագույն դատարանի 1993թ. սեպտեմբերի 23-ի որոշումը¹⁹⁶:

1996-ին իսլամական պետությունների արտգործնախարարների Ջակարտայի հանդիպմանը միջազգային հանրությանը, հատկապես Եվրամիության անդամ պետություններին կոչ արվեց ճնշում գործադրել Իս-

¹⁹⁴ 1967-1976թթ. գրավյալ տարածքներում հիմնվել է 68 իսրայելական բնակավայր: Այս մասին մանրամասն տե՛ս E. Примаков, *Анатомия ближневосточного конфликта*, М., 1978, с. 24.

¹⁹⁵ ١٩٧٨ قرار بشأن قضية فلسطين.

¹⁹⁶ Documents D'Actualite Internationale, No. 6, 15 Mars, 1995, p. 179-184.

րայելի վրա՝ կասեցնելու պաղեստինյան և արաբական գրավյալ տարածքներում, մասնավորապես՝ Երուսաղեմում Իսրայելի վերաբնակեցումը, հողերի զավթումը, նոր բնակավայրերի կառուցումը, որոնք խախտում են միջազգային օրենքը¹⁹⁷:

Իսլամական բարձրագույն քաղաքական մարմինը քանիցս դատապարտել է ԽԱՅՄ-ից և Արևելյան Եվրոպայից հրեաների արտագաղթը Իսրայել և բնակեցումը արաբական գրավյալ տարածքներում, քանի որ այն խախտում է միջազգային իրավունքը և ապակայունացնում իրավիճակը¹⁹⁸:

***

Մերձավորարևելյան հակամարտության առանցքային հարցերից մեկը Երուսաղեմի (*ալ-Կուդս աշ-Շարիֆ*) հարցն է, որ ուղղակիորեն առնչվում է պաղեստինյան հիմնախնդրին և իսլամական աշխարհի հետաքրքրություններին: Կազմակերպությունը անընդունելի է համարում 1947թ. ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի՝ նոյեմբերի 29-ի 181 (11) որոշումը, որով Երուսաղեմին տրվել էր միջազգային կարգավիճակ՝ որպես առանձին միավոր (*corpus separatum*)՝ ՄԱԿ-ի ենթակայությամբ՝ փաստարկելով, որ Երուսաղեմի խնամակալությունը վերապահված է միայն մահմեդականների:

1974թ. Լահորի գագաթնաժողովում ընդունված բանաձևի մեջ Երուսաղեմի մասին մասնավորապես ասված է. «Ալ-Կուդսը սրբազան աստվածային կրոնների հետ իսլամի մերձեցման անգուցական խորհրդանիշն է: Ավելի քան 1300 տարի մահմեդականները հանձն են առել Երու-

¹⁹⁷ (١٩٩٦/١٢/١٣ «الشرق الأوسط») اختتام المؤتمر الإسلامي بجاكرتا ١٩٩٦

¹⁹⁸ ТАСС, БПИ, No. 164, 23 августа, 1990, с. 18, 19.

սաղեմի խնամակալությունը նրանց համար, ովքեր խորին պատկառանք են տածել նրա հանդեպ: Միայն մահմեդականները կարող են սիրել և անաչառ կերպով պահպանել այն պարզ պատճառով, որ միայն մահմեդականներն են հավատում երեք մարգարեական կրոններին, որոնց արմատները Երուսաղեմում է: Ցանկացած պայմանագիր, արձանագրություն կամ համաձայնագիր, որ կհաստատի Իսրայելի օկուպացիայի շարունակությունը Երուսաղեմ սուրբ քաղաքում, կամ կհանձնի այն ոչ արաբական իշխանության, կամ էլ գործարքի և զիջման առարկա կդարձնի, անընդունելի կլինի իսլամական երկրների համար: Երուսաղեմից Իսրայելի հեռացումը հիմնական և անփոփոխ նախապայմանն է Միջին Արևելքում խաղաղության հաստատման համար»¹⁹⁹:

Նույն բանաձևի մեջ նշված է, որ արաբական գրավյալ տարածքների և մասնավորապես Երուսաղեմի բնույթը փոխելու Իսրայելի ցանկացած նախաձեռնություն միջազգային օրենքի աղաղակող խախտում է և անհամատեղելի՝ Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության անդամ պետությունների և ընդհանրապես իսլամական աշխարհի զգացմունքներին²⁰⁰:

1975թ. Ջիդդայի հանդիպմանը Սաուդյան Արաբիայի առաջարկով ստեղծվեց Երուսաղեմի հանձնաժողովը, որ զբաղվելու էր քաղաքի «հուդայականացման» ծրագրերի հայտնաբերմամբ և քննադատությամբ, քարոզչական խնդիրներով, Երուսաղեմի արաբական իսլամական բնույթի մասին համաշխարհային հասարակական կարծիք ստեղծելու աշխատանքներով: Հանձնաժողովը, որի նախագահությունը

¹⁹⁹ The Middle East Journal, No. 32, March, 1974, p. 172.

²⁰⁰ Նույն տեղում, էջ 175:

ստանձնեց Մարոկկոյի թագավոր Չասան II-ը, ներկայացնում էին անդամ 15 երկրների արտգործնախարարներ:

1980թ. Իսրայելի քննեստը Երուսաղեմը հայտարարեց Իսրայելի «հավերժական և անբաժանելի մայրաքաղաքը», որ իսլամական աշխարհում մոր տազնապներ առաջացրեց: Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության արձագանքն այս հարցում եղավ ակտիվ աշխատանքը ՄԱԿ-ում և իսլամական շրջանակներում: 1980թ. ՄԱԿ-ում Պակիստանի մշտական ներկայացուցիչը ԻԿԿ-ի անունից պահանջեց անմիջապես հրավիրել ԱԽ Միտտ՝ քննարկելու Իսրայելի քննեստի որոշումը: Օգոստոսի 13-ին ԻԿԿ 35 պետություններ ներկայացրեցին մի նախագիծ, որ դարձավ ԱԽ 478 բանաձևի հիմքը²⁰¹: Այն խստորեն դատապարտեց Արևելյան Երուսաղեմի վերաբերյալ Իսրայելի քննեստի որոշումը²⁰²:

1980թ. Իսլամական մայրաքաղաքների և քաղաքների կազմակերպության ստեղծման հիմնական նպատակներից մեկն էլ այն էր, որ Երուսաղեմը ճանաչվի որպես այս կառույցի լիիրավ անդամ: 1980թ. մայիսին իսլամական պետությունների արտգործնախարարների Իսլամաբադի արտահերթ հանդիպման ընթացքում իսլամական պետություններից պահանջվեց՝ խզել դիվանագիտական հարաբերությունները ցանկացած երկրի հետ, որ կտեղափոխի իր դեսպանատունը Երուսաղեմ կամ կճանաչի այն՝ որպես Իսրայելի մայրաքաղաք²⁰³:

²⁰¹ П. Мищенко, Проблема урегулирования ближневосточного конфликта в деятельности Организации Исламская конференция, "Зарубежный мир: Социально-политические и экономические проблемы", вып. 2, Киев, 1986, с. 96-97.

²⁰² Палестинская проблема. Документы ООН, международных организаций и конференций, М., 1984, с. 177.

²⁰³ The Eleventh Foreign Ministers' Conference (1980), The Islamic Summit Conference, նշվ. ժողովածուի մեջ, էջ 25:

Արդյունքում մի շարք պետություններ՝ Վենեսուելան, Չիլին, Էկվադորը, դուրս բերեցին իրենց դիվանագիտական առաքելությունները Երուսաղեմից: Չմոռանանք նշել, որ Արևմտյան Երուսաղեմը Իսրայելի մայրաքաղաք էր հռչակվել դեռևս 1950-ին, ուր և տեղափոխվել էր իսրայելական խորհրդարանը: Սակայն իսրայելական իշխանությունների այս որոշումները աշխարհի պետությունների մեծ մասի համար ընդունելի չեն:

1981թ. Մեքքայի գագաթնաժողովում Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը *քիհադ* հայտարարեց բռնազավթված Պաղեստինը՝ արաբական տարածքները և սրբավայրերը ազատագրելու համար: «Մենք հանդիսավոր խոստում ենք տալիս *քիհադ* հայտարարել մեր տրամադրության տակ եղած բոլոր միջոցներով՝ ազատագրելու ավուդսը և գրավալ տարածքները», - նշված է հռչակագրում²⁰⁴:

«Ֆրանս Պրես» գործակալությանը տված հարցազրույցում սաուդյան թագաժառանգ Սաուդ ալ-Ֆեյսալը հստակեցրեց, որ *քիհադ* հայտարարել չի նշանակում պատերազմ հայտարարել: Նրա մատնանշմամբ՝ *քիհադը* նաև ինքնակատարելագործվելու կոչ է²⁰⁵:

Եվ իսկապես, Ֆեյսալի խոսքերը հաստատեցին իրենց ճշմարտությունը: Իսլամական պետությունները որևէ ռազմական միջոցներ չձեռնարկեցին Երուսաղեմի ազատագրության համար:

1982թ. իսլամական պետությունների արտաքին գործերի նախարարների Նիանեյի կոնֆերանսում ընդունված բանաձևի մեջ մասնավորապես ասված է. «...ալ-Կուդս աշ-Շարիֆի ազատագրումը իսրայելական օկուպացիայից, այնտեղ արաբական և իսլամական ինքնավարության վերականգնումը այնպես, որ այն դառնա անկախ պաղեստին-

²⁰⁴The Mecca Declaration, The Islamic Summit Conference, նշվ. ժողովածուի մեջ, էջ 48:

²⁰⁵ Н. Жданов, А. Игнатенко, Ислам на пороге XXI века, М., 1989, с. 223.

յան պետության մայրաքաղաք՝ Պաղեստինի ազատագրության կազմակերպության ղեկավարությամբ և սրբազան վայրերի ազատագրումը ռասիստական սիոնիստական օկուպացիայից, *քիհադի* նպատակներից մեկն է, որ պետք է մղեն մահմեդական բոլոր ժողովուրդները և կառավարությունները՝ մասնակից դառնալով իրենց հնարավորությունների սահմաններում»²⁰⁶:

Սուտ 15 տարի աշխարհի ոչ մի պետություն չէր ճանաչում Իսրայելի քննսեստի որոշումը՝ Երուսաղեմը Իսրայելի «հավերժական և անբաժան» մայրաքաղաք հայտարարելու վերաբերյալ և որոշում չէր ընդունում իր դիվանագիտական ներկայացուցչությունը Թել-Ավիվից Երուսաղեմ տեղափոխելու մասին: Սակայն ԱՄՆ-ի կոնգրեսը 1995թ. որոշեց իր երկրի դեսպանությունը տեղափոխել Երուսաղեմ, որն առաջացրեց իսլամական երկրների խիստ դժգոհությունը:

1995թ. իսլամական պետությունների արտագործնախարարների Կոնակրիի կոնֆերանսը դատապարտեց ԱՄՆ-ի կոնգրեսի այս որոշումը և այն մարտահրավեր համարեց իսլամական ժողովուրդներին: Կոնակրիի հանդիպման մասնակիցները դիմեցին ամերիկյան իշխանություններին՝ զերծ մնալու այդ որոշումն իրագործելուց, քանի որ ԱՄՆ-ը, ինչպես նշված է, խաղաղության գործընթացի հովանավորն է: Վերստին դատապարտվեց Իսրայելի քաղաքականությունը իսլամական սրբավայրերի նկատմամբ, մասնավորապես՝ ալ-Ակսա մզկիթը իսրայելական հող համարելու, Հարամ Իբրահիմը²⁰⁷ մասնատելու միջոցառումները²⁰⁸:

²⁰⁶ Палестинская проблема, նշվ. ժողովածուի մեջ, էջ 181, 182:

²⁰⁷ Համաձայն մահմեդական ավանդության՝ Հեբրոնում (ալ-Հալիլ) գտնվող մահմեդական մարգարե Իբրահիմի գերեզմանատան շուրջը գտնվող տարածքը՝ Հարամ Իբրահիմը համարվում է իսլամական սրբատեղի:

²⁰⁸ ١٩٩٥/١٢/١٣ «أهرام»

1994թ. Կասաբլանկայի գագաթնաժողովի ընթացքում Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը դիմեց աշխարհի բոլոր երկրներին, որպեսզի նրանք չմասնակցեն Երուսաղեմի երրորդ հազարամյակին նվիրված Իսրայելի կազմակերպած տոնակատարություններին: Նա կոչ արեց իսլամական պետություններին՝ Երուսաղեմի հետ քույր քաղաք դառնալ, ճանաչել այն որպես Պաղեստինի մայրաքաղաք, օգտագործել Երուսաղեմի դրոշմաթուղթը, բարեգործական աշխատանք տանել Երուսաղեմի ֆոնդերի համար, շարունակել միջազգային կազմակերպությունների հետ Երուսաղեմին նվիրված սիմպոզիումներ կազմակերպելը, օգնել այն ուսումնական հաստատություններին, որոնք կարող են նպաստել Երուսաղեմի քարոզչությանը, ֆինանսական օգնություն ցույց տալ՝ Երուսաղեմում հուշարձաններ կառուցելու համար և այլն²⁰⁹:

Մինչ օրս Երուսաղեմի հարցը մերձավորարևելյան հակամարտության ամենախճճված խնդիրներից մեկն է: Իսրայելը միանշանակ հայտարարում է ամբողջ Երուսաղեմի նկատմամբ իր հավակնությունների մասին: Միևնույն ժամանակ իսլամական աշխարհը մտադիր չէ հրաժարվել իսլամական սրբավայրերի նկատմամբ իր իրավունքներից, որոնք գտնվում են Զին քաղաքում²¹⁰:

***

Արաբ-իսրայելական հակամարտության հարցում հետաքրքրություն է ներկայացնում նաև պաղեստինյան հարցի շուրջ ՄԱԿ-ի ընդունած որոշումների և մերձավորարևելյան ճգնաժամի կարգավորման վերաբերյալ ԻԿԿ դիրքորոշման բացահայտումը:

²⁰⁹ Documents D'Actualite Internationale No. 6, 15 Mars, 1995, pp. 181-182.

²¹⁰ Е. Дмитриев, В. Ладейкин, Путь к миру на Ближнем Востоке, М., 1974, с. 129.

Արաբ-իսրայելական հակամարտության հարցում իսլամական բարձրագույն քաղաքական մարմնի դիրքորոշումը ձևավորվել է հիշյալ խնդրի վերաբերյալ ՄԱԿ-ի ընդունած որոշումների համատեքստում: 1967թ. նոյեմբերի 22-ին ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհուրդն ընդունեց 242 հայտնի որոշումը, որ թեև համապարփակ և հավասարակշռված բնույթ ուներ, սակայն անտեսում էր պաղեստինցիներին ինքնորոշման իրավունք տալու անհրաժեշտությունը՝ պաղեստինյան խնդիրը դիտարկելով զուտ որպես փախստականների խնդիր²¹¹:

Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը 242 բանաձևը անընդունելի համարեց իսլամական աշխարհի տեսանկյունից, որի վերաբերյալ Մեքքայի հռչակագրում նշված է. «...Անվտանգության խորհրդի 242 բանաձևը անհամատեղելի է պաղեստինցիների և արաբների իրավունքներին և չի կարող համապատասխան հիմք դառնալ Մերձավոր Արևելքում ճգնաժամի կարգավորման և պաղեստինյան հիմնահարցի լուծման համար»²¹²:

Կարելի է նկատել, որ Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության դիրքորոշումն այս հարցում համընկնում էր արաբական արմատական մոտեցում ունեցող պետությունների տեսակետին համաձայն որի Պաղեստինի արաբական պետություն պետք էր ստեղծել պատմական Պաղեստինի ողջ տարածքի վրա, մերժել Իսրայելի՝ որպես պետության գոյությունը, հետևաբար՝ 242 բանաձևը: Մինչդեռ չափավոր դիրքորոշում ունեցող պետությունները պահանջում էին ազատագրել արաբ-իսրայելական վերջին պատերազմների ժամանակ Իսրայելի կողմից գրաված տարածքները, իսկ Արևմտյան ափի և Դազայի շրջանում ստեղծել պա-

²¹¹ Е. Дмитриев, Палестинский узел, М., 1978, с. 110.

²¹² ТАСС, БПИ, No. 25, 5 февраля, 1981, с. 18.

ղեստինյան պետություն: Սակայն նրանք անընդունելի էին համարում 242 բանաձևը, քանի որ դրանում հիշատակված չէր պաղեստինցի ժողովրդի իրավունքները, իսկ Պաղեստինի հարցը ներկայացված էր իբրև փախստականների խնդիր:

1984թ. Կասաբլանկայի գագաթնաժողովում իսլամական պետությունների ղեկավարները հավանության արժանացրին մերձավորարևելյան խաղաղ կարգավորման ութ կետից կազմված համաարաբական ծրագիրը, որ մշակվել էր արաբական երկրների ղեկավարների Ֆեսի հանդիպմանը, ուր հիմք էր ընդունվել Սաուդյան Արաբիայի թագաժառանգ Ֆահդ թագավորի կազմած նախագիծը հակամարտության խաղաղ կարգավորման վերաբերյալ²¹³:

Զմոռանանք նշել, որ Կասաբլանկայի գագաթնաժողովը կարևորվում է նաև Եգիպտոսի անդամակցությունը Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունում վերականգնելու հանգամանքով²¹⁴:

1991թ. հոկտեմբերի 30-ին Մադրիդում կայացավ Մերձավոր Արևելքի խաղաղությանը նվիրված համաժողովը: Առաջին անգամ միջազգային կոնֆերանսին մասնակցեցին նաև պաղեստինցիները, որոնք հանդես եկան իբրև հակամարտության կողմ, և որ ամենակարևորը՝ առաջին անգամ կողմերը համաձայնեցին շարունակել բանակցությունները երկու

²¹³ 1982թ. սեպտեմբերի 9-ին արաբական երկրների բարձր մակարդակի Ֆեսի հանդիպմանը սահմանվեցին մերձավորարևելյան ճգնաժամի խաղաղ կարգավորման հետևյալ սկզբունքները՝ Իսրայելի զորքերի դուրս բերումը 1967թ. գրավյալ արաբական տարածքներից, 1967-ից հետո արաբական գրավյալ տարածքներում կառուցված բնակավայրերի վերացումը, պաղեստինցի ժողովրդի ինքնորոշման և ՊՍԿ-ի գլխավորությամբ իր ազգային իրավունքների իրագործումը երուսաղեմ մայրաքաղաքով անկախ Պաղեստինի արաբական պետության ստեղծումը և այլն: Այս մասին տես՝ Е. Пырлин, Ближневосточный лабиринт, М., 1996, с. 76.

²¹⁴ Այս մասին մանրամասն տես՝ В. Сычев, Новые тенденции в деятельности "Организации исламской конференции (ОИК)". В кн.: Современный ислам: проблемы политики и идеологии. Вып. 3, часть 2, М., 1985, с. 133, 134.

զուգահեռ ուղղություններով՝ խորայելա-պաղեստինյան և խորայելա-արաբական:

Մադրիդի համաժողովը իսլամական աշխարհում ընդհանուր առմամբ դրական գնահատվեց: Այս կապակցությամբ 1994թ. Կասաբլանկայում տեղի ունեցած իսլամական պետությունների ղեկավարների գագաթնաժողովի ամփոփիչ հայտարարության մեջ մասնավորապես ասված է. «Մեր գոհունակությունն ենք հայտնում ներկա խաղաղության գործընթացից և հաստատում ենք Անվտանգության խորհրդի 242, 338, 425 որոշումների և «հող խաղաղության դիմաց» բանաձևի հիման վրա արդար և համապարփակ խաղաղության վերականգնման, ինչպես նաև՝ արաբական ու պաղեստինյան բոլոր գրավյալ հողերի վերադարձի անհրաժեշտությունը, ներառյալ՝ ալ-Կուդս աշ-Շարիֆը, սիրիական Գոլանը, Լիբանանի հարավը, երաշխավորել պաղեստինցի ժողովրդի ինքնիշխանությունը իր հողերի և հայրենիքի վրա, հետ վերադարձնել սեփական ճակատագիրը տնօրինելու և ալ-Կուդս աշ-Շարիֆ մայրաքաղաքով անկախ պետություն ստեղծելու նրա իրավունքը...»²¹⁵:

Գագաթնաժողովը վտանգավոր համարեց այն փաստը, որ Իսրայելը շարունակում է խուսափել՝ կատարելու միջազգային որոշումները և այս խնդրի շուրջ հրավիրեց խաղաղության կոնֆերանսի հովանավորների և միջազգային հանրության ուշադրությունը²¹⁶:

1997թ. Թեհրանի գագաթնաժողովում ընդունված ամփոփիչ փաստաթղթում արտացոլված էր արաբական իսլամական աշխարհի դժգոհությունը խաղաղության գործընթացի նկատմամբ Իսրայելի քաղաքական վարքագծից:

²¹⁵ إعلان الدار البيضاء، ١٩٩٤ «ألنهار» ١٢/١٤/١٩٩٤

²¹⁶ Նույն տեղում:

1998թ. իսլամական պետությունների արտգործնախարարների Դո-
հայի կոնֆերանսում Բենիամին Նաթանյահուի իշխանությունը մեղադր-
վեց Միջին Արևելքում խաղաղության գործընթացը տապալելու մեջ:
Հանդիպման ամփոփիչ հայտարարության մեջ մասնավորապես ասված
է. «Իսրայելը խախտել է խաղաղության գործընթացի սկզբունքներն ու
հիմունքները, ինչպես նաև հրաժարվում է կատարել իր պարտակա-
նությունները, համաձայնագրերը, որոնք ամրագրվել էին խաղաղու-
թյան գործընթացի շրջանակներում, ուստի խաղաղության գործընթացը
վտանգավոր փուլ է թևակոխում, որի ամբողջ պատասխանատվությու-
նը կրում է Իսրայելի կառավարությունը»²¹⁷:

Կոնֆերանսը պահանջեց իսլամական պետություններին՝ շարունա-
կել Իսրայելի դեմ բոյկոտի քաղաքականությունը, խրախուսել այն պե-
տություններին, ովքեր վերանայել էին Իսրայելի հետ ունեցած իրենց
հարաբերությունները, փակել Իսրայելի ներկայացուցչություններն ու
գրասենյակները, մինչև Իսրայելը դուրս չգա արաբական գրավյալ տա-
րածքներից²¹⁸:

Կոնֆերանսից հետո մամուլի ասուլիսում Կատարի արտգործնախա-
րար շեյխ Համադ բին Ջաբեր բին Ջասեմ Ալ Թանին մշեց, որ Կատա-
րում փակվել էր իսրայելական առևտրի գրասենյակը: Նա ասաց, որ
Կատարը և Օմանը 1993-ից Իսրայելի հետ տնտեսական հարաբերու-
թյուններ էին մշակել՝ առանց դիվանագիտական կապեր հաստատելու
այն բանից հետո, երբ Իսրայելի և ՊԱԿ-ի միջև խաղաղության համա-
ձայնագիր էր կնքվել²¹⁹:

²¹⁷ بيان منظمة المؤتمر الإسلامي بالدوحة (١٩٩٨/٢/١٩/«ألتوار»)

²¹⁸ Նույն տեղում:

²¹⁹ Նույն տեղում:

Ակնհայտ է, որ Իսրայելի հետ հարաբերություններ չհաստատելու մասին Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության որոշումները, որոնք անդամ պետությունները պետք է հաշվի առնեն իրենց արտաքին քաղաքական հայեցակարգը մշակելիս, շատ դեպքերում շրջանցվում են անդամ պետությունների կողմից:

Հարկ է նշել, որ չնայած ԻԿԿ անդամ պետությունները դժգոհ էին խաղաղության գործընթացի անարդյունավետությունից, մադրիդյան համաժողովից հետո մերձավորարևելյան ճգնաժամի խաղաղ կարգավորման վերաբերյալ Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության դիրքորոշումը փաստորեն փոխվել էր: Եթե մինչև մադրիդյան համաժողովը կազմակերպությունը մերժում էր ՄԱԿ-ի 242 բանաձևը, այժմ այն հիմք էր ընդունվում խաղաղ բանակցությունների համար: ԻԿԿ քաղաքական նոր վարքագիծը բացատրվում էր նաև պաղեստինյան խնդրի և մերձավորարևելյան ճգնաժամի կարգավորման նոր մարտավարության և խաղաղության գործընթացով ամրագրված սկզբունքների հետ:

***

Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության քաղաքականությունը մի ծայրով ուղղված էր նաև տարածաշրջանում ԱՄՆ-ի իսրայելամետ քաղաքականության դեմ:

1967թ. պատերազմում արաբների պարտությունից և Իսրայելի ռազմական հաջողություններից հետո ԱՄՆ-ի քաղաքական վերնախավի շրջանում գերիշխող դարձավ այն տեսակետը, որ Իսրայելը տարածաշրջանում կարող է լուրջ և վստահելի դաշնակից դառնալ ԱՄՆ-ի ազգային շահերի պաշտպանության գործում: Մերձավոր և Միջին Արևելքում ԱՄՆ-ի քաղաքականությունը պայմանավորված էր նաև Խորհրդա-

յին Միության հետ առճակատմամբ, որի արդյունքում ձևավորվել էին երկու հակադիր ճամբարներ: Հակաամերիկյան տրամադրությունները ինչպես արաբական, այնպես էլ ողջ մահմեդական աշխարհում իրենց ազդեցությունն ունեցան նաև Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության գործունեության վրա: Քենի-դեկիյան գործարքից հետո ԻԿԿ բարձր մակարդակի հանդիպումներում ընդունված բանաձևերում և որոշումներում կարևորվում էր պայքարը տարածաշրջանում իմպերիալիստական պետությունների, նախևառաջ՝ ԱՄՆ-ի ազդեցության դեմ:

1981թ. Մեքքայի գագաթնաժողովում ռազմական, քաղաքական և տնտեսական բոյկոտ հայտարարվեց այն երկրների դեմ, ովքեր կհամագործակցեն Իսրայելի հետ՝ առաջին հերթին նկատի ունենալով ԱՄՆ-ին:

Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության շրջանակներում հակաամերիկյան տրամադրություններ դրսևորվեցին անգամ Սաուդյան Արաբիայի քաղաքական ընտրանու շրջանում: Գոնե իսլամական շրջանակներում Սաուդյան Արաբիան չէր կարող ձեռնպահ մնալ Վաշինգտոնի իսրայելամետ քաղաքականության քննադատությունից:

Մեքքայի գագաթնաժողովում ունեցած ելույթում Սաուդյան Արաբիայի թագաժառանգ Ֆահդը ԱՄՆ-ին մեղադրեց Իսրայելի գոյությունը որպես խորթ մարմին արաբական իսլամական աշխարհում հավերժացնելու համար: Անգամ Պակիստանի նախագահ Ջիա ուլ-Հակը, որը հայտնի էր իր ամերիկամետ դիրքորոշմամբ, նույն գագաթնաժողովում կոչ արեց ԱՄՆ-ի նախագահ Ռ. Ռեյգանին մերձավորարևելյան նոր քաղաքականություն մշակել՝ համաձայն միջազգային հանրության որոշ-

ման, և Իսրայելի վրա անհրաժեշտ ճնշում գործադրել՝ ստիպելու նրան դադարեցնել ագրեսիան²²⁰:

1982թ. իսլամական պետությունների արտագործնախարարների Նիամեյի հանդիպմանը ԻԿԿ գլխավոր քարտուղար Յաբիբ Շատտին խստորեն քննադատեց ԱՄՆ-ի քաղաքականությունը, քանի որ ԱՄՆ-ը շարունակում էր բոլոր ուժերով պաշտպանել սիոնիստական ներխուժումը Լիբանանում՝ դրանով Իսրայելին հնարավորություն տալով ազատորեն օգտագործել սիոնիստական ռազմական մեքենան՝ քանդելու լիբանանյան քաղաքներն ու պաղեստինցի փախստականների ճամբարները²²¹:

Նիամեյի հանդիպմանը դատապարտվեցին պաղեստինցի ժողովրդի իրավունքները ոտնահարող ԱՄՆ-ի գործողությունները: ԱՄՆ-ը մեղադրվեց տարածաշրջանին իր քաղաքականությունը պարտադրելու և նրա ժողովրդին վնաս պատճառելու մեջ: Կոչ արվեց անդամ պետություններին՝ վերանայել դիվանագիտական հարաբերությունները ԱՄՆ-ի հետ: Անհրաժեշտ համարվեց *քիհադ* մղել իսլամական պետությունների հետ համատեղ և միասնական դիրքորոշում որդեգրել իսրայելական ծավալապաշտության դեմ²²²:

Սիննույն ժամանակ Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության չափավոր արևմտամետ թևը ձգտում էր կազմակերպության հակաամերիկյան որոշումները զրկել գործնական նշանակությունից: Նիամեյի հանդիպումից հետո՝ 1982թ. օգոստոսի 23-ին, Սաուդյան Արաբիայի արտաքին գործերի նախարար Սաուդ ալ-Ֆեյսալը, մամուլի ասուլիսում, մեկնաբանելով իսլամական բարձրագույն քաղաքական մարմնի դիր-

²²⁰ Л. Борисов, Организация Исламская Конференция. Политические аспекты деятельности, "Народы Азии и Африки", No. 4, 1983, с. 104.

²²¹ Э. Наджин, XIII сессия ОИК (Нигер, 1982), Современный ислам: проблемы политики и идеологии, в. 2, М., 1983, с. 232.

²²² Նույն տեղում:

քորոշումը ԱՄՆ-ի նկատմամբ, նշեց, որ անդամ պետությունները Վաշինգտոնի դեմ պատժամիջոցներ չեն կիրառի, քանի որ նրանք մտադիր են ուղղել և ոչ թե պատժել և պատերազմի գնալ ԱՄՆ-ի դեմ²²³:

Սակայն արաբ-իսրայելական հակամարտության հարցում առավել արմատական դիրքորոշմամբ պետությունները, մասնավորապես՝ Սիրիան Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության շրջանակում, շարունակում էին հանդես գալ Իսրայելի և ԱՄՆ-ի ռազմական համագործակցության քննադատությամբ: 1984թ. իսլամական պետությունների արտգործնախարարների Կասաբլանկայի գագաթնաժողովում ունեցած ելույթում Սիրիայի փոխվարչապետ, արտգործնախարար Աբդ ալ-Յալիմ Խադդամը նշեց, որ ԱՄՆ-Իսրայել ռազմական դաշինքը արաբական իսլամական աշխարհի համար խիստ վտանգավոր է, քանի որ ԱՄՆ-ի նպատակը արաբների նկատմամբ Իսրայելի գերակայության հաստատումն է: Իսկ այդ դեպքում «Իսրայելը դառնում է ամերիկյան ուժերի հենարանը և ամերիկյան ռազմական ուժերի պահեստը»²²⁴:

Եղած փաստերի վերլուծությունը հավաստում է, որ Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության շրջանակներում առանձնացվել են պաղեստինյան հակամարտության հետևյալ հիմնական ուղղությունները՝ 1.Պաղեստինի արաբ ժողովրդի օրինական իրավունքները վերականգնելու և արաբական գրավյալ տարածքներում Իսրայելի ագրեսիայի հետևանքները վերացնելու հարցը: 2.Երուսաղեմի և իսլամական սրբավայրերի հարցը: 3.Տարածաշրջանային իրադրության, Իսրայելին և նրա դաշնակիցներին հակազդելու ուղիներ և ձևեր ընտրելու ռազմավարությունը: 4.Մերձավորարևելյան խաղաղության գործընթացը:

²²³ Л. Борисов, Организация Исламская Конференция, նշվ. աշխ. մեջ, էջ 105:

²²⁴ ١٩٨٤/١/١٩ «التشرين»

Այսպիսով, իսլամական բարձրագույն քաղաքական մարմինը ոչ միայն մեծ տեղ հատկացրեց մերձավորարևելյան հակամարտությանը, այլև մշակեց Մերձավոր Արևելքում խաղաղություն հաստատելու սեփական հայեցակարգ։ Մերձավորարևելյան ճգնաժամի կարգավորման համաիսլամական ծրագիրն ընդգրկում է Իսրայելի ռազմական ուժերի անվերապահ հեռացումը 1967թ. գրավյալ արաբական տարածքներից, Պաղեստինի ժողովրդի օրինական իրավունքների վերականգնումը, պաղեստինյան արաբական պետության ստեղծումը Հորդանան գետի արևմտյան ափին և Ղազալի հատվածում՝ Երուսաղեմ մայրաքաղաքով։

Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը հայտարարել է պաղեստինցիներին բարոյական և նյութական աջակցություն ցույց տալու իր վճռականության, ինչպես նաև՝ միջազգային կարծիքը հօգուտ պաղեստինցիների փոխելու անհրաժեշտության մասին։ Պաղեստինի ժողովրդին աջակցելու և արաբական գրավյալ տարածքները ազատագրելու համար Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը պատրաստ է օգտագործել անդամ պետությունների քաղաքական, ֆինանսական, տնտեսական, ռազմական ներուժն ընդդեմ իսրայելական ագրեսիայի՝ *ջիհադ* հայտարարելով Պաղեստինի և իսլամական սրբավայրերի ազատագրության համար։ Նման որոշումները արտահայտում են իսլամական պետությունների միասնական կեցվածքը։

Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության որոշումները, ինչպես հայտարարել է ՊԱԿ-ի բարձրաստիճան պաշտոնյաներից մեկը, ամրապնդում են պաղեստինցի ժողովրդի վճռականությունը՝ բոլոր միջոցներով պայքարելու անկախ պետականության ստեղծման համար²²⁵։

²²⁵ "Народы Азии и Африки", 1983, №. 4, с. 103.

Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը ակտիվ աշխատանք է տանում սիոնիզմի քննադատության ուղղությամբ, որն ընկալվում է իբրև լուրջ սպառնալիք արաբական իսլամական աշխարհի անվտանգությանը: Իսլամական կոնֆերանսում հաճախ է հնչում «սիոնիզմը ռասիզմ է»²²⁶ կամ «սիոնիզմը շովինզմի և ռասիզմի ձևերից է»²²⁷ արտահայտությունը, որով վկայակոչվում է ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի No. 3379 բանաձևը:

Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությանը գոնե մասամբ հաջողվել է իրականացնել Պաղեստինի հարցում իսլամական պետությունների միասնական դիրքորոշումը: Ներկայումս իսլամական պետությունների ճնշող մեծամասնությունը որևէ հարաբերություն չունի Իսրայելի հետ: Բացի այդ ՄԱԿ-ում Պաղեստինի հարցում իսլամական պետությունները միասնական դիրքորոշում են որդեգրում: 1994թ. Կասաբլանկայի գագաթնաժողովում իսլամական պետություններին կոչ արվեց միջազգային բոլոր ֆորումներում պաշտպանել Իսլամական կոնֆերանսի դիրքորոշումը, հարգել Իսրայելի դեմ իրականացվող բոյկոտի սկզբունքները:

Ամեն պարագայում վստահորեն կարող ենք ասել, որ մահմեդականների պայքարը՝ հանուն Պաղեստինի և Երուսաղեմի ազատագրության, Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության շրջանակներում իսլամական երկրների արտաքին քաղաքականության անկյունաքարն է:

²²⁶ "The Economist" 21.12.1991 & 03.01.1992, vol. 321, Issue 7738, p. 42.

²²⁷ ١٩٨٧/١/٢٦ «البعث»

2. Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության քաղաքականությունը աֆղանական թնջուկի նկատմամբ

Համընդհանուր կոնֆլիկտային համակարգի մեջ առանձնահատուկ տեղ է զբաղեցնում աֆղանական հարցը, որ 1980-ականներից ընդգրկվեց Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության օրակարգում՝ կապված 1979թ. ԽՍՀՄ-ի ռազմական ուժերի՝ Աֆղանստան ներխուժելու հետ: ԽՍՀՄ-ի բանակի մուտքը Աֆղանստան սկիզբ դրեց լայնածավալ ռազմական գործողությունների մի կողմից՝ խորհրդային և աֆղանական կառավարական բանակի, մյուս կողմից՝ աֆղանական ընդդիմադիր ուժերի՝ *մոջահիդներ*²²⁸ միջև:

Եթե ԽՍՀՄ-ը ձգտում էր ընդլայնել իր ազդեցության ոլորտները, ապա ԱՄՆ-ը աշխատում էր ամեն կերպ հակազդել նրան՝ կարևորելով համագործակցությունը իսլամական առանձին շրջանակների հետ: «Ալ-Լիուա» թերթի մի հրապարակման համաձայն՝ Աֆղանստանում բախվեցին տարածաշրջանում սեփական հետաքրքրությունները փնտրող ԱՄՆ-ի և ԽՍՀՄ-ի շահերը, որոնք ձգտում էին չեզոքացնել իսլամական համերաշխությունը²²⁹:

ԱՄՆ-ը սկսեց մեծ քանակությամբ զենք ու զինամթերք մատակարարել Պակիստանին՝ վկայակոչելով «խորհրդաաֆղանական» սպառնալիքը²³⁰: Այստեղից զենքի հսկայական քանակություններ էին ուղարկ-

²²⁸ Արաբերեն մոջահիդ նշանակում է մարտիկ, որը կռվում է հանուն հավատքի և սուրբ գործի, հանուն ջիհադի: Այս տերմինը լայն տարածում ունի իսլամական աշխարհում և բնորոշում է այն անձանց, ովքեր մասնակցում են սոցիալական, ազգային-ազատագրական, ինչպես նաև քաղաքական-կրոնական շարժումներին:

²²⁹ 1984/1/23 «*Ալ-Ջա*»

²³⁰ Г. Бондаревский, Особенности неоколониалистической политики США на мусульманском мире, Современный ислам: проблемы политики и идеологии, в. 3, ч. 2, М., 1985, с. 8.

վում մոջահիդներին, որոնց մի զգալի մասը գործում էր նաև Պակիստանի և Իրանի տարածքում:

ԽՍՀՄ-ի ներխուժումը Աֆղանստան լուրջ անհանգստություն առաջացրեց Սաուդյան Արաբիայի և Ծոցի երկրների քաղաքական շրջանակներում: 1980-ականներին արաբական մի շարք երկրներում ստեղծվեցին աֆղան մոջահիդներին աջակցող կազմակերպություններ, որոնցից առավել հայտնի էր Աֆղանստանի համար ֆինանսական միջոցներ հայթայթող Իսլամական համակարգման խորհուրդը, ինչպես նաև՝ սաուդաաֆղանական հանձնախումբը, որ զբաղվում էր Աֆղանստան զենք ու զինամթերք ուղարկելով²³¹:

Ինչ վերաբերում է Սաուդյան Արաբիային, ապա նա մի կողմից հանդես էր գալիս խորհրդային ծավալապաշտության դեմ, մյուս կողմից ձգտում էր ուժեղացնել Աֆղանստանում արմատական իսլամի ազդեցությունը: 1980-ականներից Սաուդյան Արաբիան զգալի ֆինանսական միջոցներ սկսեց տրամադրել Պակիստանին՝ աֆղանական պատերազմի համար:

ԽՍՀՄ-ի ներխուժումը Աֆղանստան լրացուցիչ ազդակ եղավ՝ Արևմուտքի և արաբական երկրների կողմից աջակցություն գտնող իսլամական շարժումները հովանավորելու համար: Աֆղանստանը «անհավատների» դեմ պայքարի և իսլամական համերաշխության խորհրդանիշ դարձավ:

1980թ. հունվարի 27-28-ը Սաուդյան Արաբիայի նախաձեռնությամբ՝ Իսլամաբադում հրավիրվեց իսլամական պետությունների արտաքին գործերի նախարարների արտահերթ հանդիպում՝ քննարկելու Աֆ-

²³¹ К. Поляков, А. Хасянов, Роль арабских экстремистов в афганском конфликте, В кн.: Афганистан: проблемы войны и мира, М., 2000, с. 160-161. Ամեն ամիս Աֆղանստան էր առաքվում 1, 5 մլն. ԱՄՆ դոլլարի զենք:

ղանձատանում խորհրդային զինված ուժերի մտնելուց հետո ստեղծված իրավիճակը: Ուշագրավ է նաև այն փաստը, որ արաբական արմատական ուժերին հաջողվեց կոնֆերանսի հրավիրման օրը հունվարի 26-ից տեղափոխել հունվարի 27-ը, քանի որ հունվարի 26-ը Եգիպտոսի և Իսրայելի միջև հարաբերությունների կարգավորման օրն էր, որ նշանավորվեց երկուստեք դեսպանություններ հիմնելով:

Նախքան Իսլամաբադի համդիպումը Պամասկոսում տեղի ունեցավ Տոկունության և Հակազդեցության ազգային ճակատի²³² արտաքին գործերի նախարարների կոնֆերանսը, որ ԻԿԿ գլխավոր քարտուղարին և իսլամական պետությունների կառավարություններին ուղղված նամակում հիշեցնում էր, որ Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության ստեղծման շարժառիթը եղել է ալ-Ակսա մզկիթի հրկիզումը, ուստի նա առաջին հերթին պետք է քննարկի Պաղեստինի հարցը և սատար կանգնի Երուսաղեմի ազատագրությանը²³³:

Նույնիսկ Հորդանանի Հուսեյն թագավորը Իսլամաբադի համդիպումից մի քանի օր առաջ հայտարարել էր, որ անհրաժեշտ է առաջնահերթությունը տալ Պաղեստինի և Երուսաղեմի, այլ ոչ թե Քաբուլի հարցին²³⁴:

Իսլամաբադյան համդիպմանը Աֆղանստանում խորհրդային ներխուժման քննարկումների դեմ միասնական ճակատ ստեղծեցին ԽՍՀՄ-ի ճամբարում հանդես եկող երկրները: Սիրիան և Եմենի ժողովրդադե-

²³² Տոկունության և հակազդեցության ազգային ճակատը հիմնադրվեց 1977թ. դեկտեմբերի 2-9-ը Տրիպոլիում հրավիրված Լիբիայի, Սիրիայի, Լիբանանի, Եմենի ժողովրդադեմոկրատական Հանրապետության, ՊԼԿ-ի ղեկավարների համդիպման ժամանակ՝ Եգիպտոսի անջատողական քաղաքականությանը առավել արմատական դիրքերից, քան մյուս արաբական երկրները, հակազդելու նպատակով:

²³³ Л. Валькова, Саудовская Аравия: нефть, ислам, политика, М., 1987, с. 84.

²³⁴ ١٩٨٠ / ١ / ٢٣ «الرأي»

մոկրատական ճանրապետությունը հրաժարվեցին հանդիպմանը մասնակցել՝ պատճառաբանելով, որ առաջնահերթությունը տրվել է աֆղանական հարցին: Լիբիայի և Ալժիրի ներկայացուցիչները խիստ քննադատեցին Սաուդյան Արաբիայի՝ Աֆղանստանի վերաբերյալ տասնմեկ կետից կազմած նախագիծը՝ պատճառաբանելով, որ պաղեստինյան հարցն այնտեղ առաջնահերթ չէ: Լիբիայի ներկայացուցիչը հայտարարեց, որ աֆղանական իրադարձությունների շուրջ ստեղծված աղմուկի հետևում ԱՄՆ-ն է, որի նպատակը մերձավորարևելյան ճգնաժամից արաբական իսլամական պետությունների ուշադրությունը շեղելն է: Նա նշեց, որ իսլամական պետություններն առաջին հերթին պետք է քննարկեն այնպիսի կարևոր հարցեր, ինչպիսիք են Իսրայելի կողմից շարունակվող արաբական տարածքների բռնազավթման, Սադաթի քաղաքականության, տարածաշրջանում ամերիկյան ռազմական ներկայության հետ կապված հարցերը²³⁵:

Պակիստանի նախագահ Ջիա ուլ-Ջակը բացման խոսքում առաջարկեց խորհրդային Միությանը ԻԿԿ-ի անունից ուղերձ հղել՝ արտահայտելով իսլամական աշխարհի չափազանց վրդովմունքը Աֆղանստանում խորհրդային ռազմական ուժերի ներկայության համար՝ կոչ անելով դադարեցնել ներխուժումը: Առաջարկն ընդունելության արժանացավ²³⁶:

Իսլամաբադում ընդունված բանաձևում խստորեն դատապարտվեց Աֆղանստանում խորհրդային ներխուժումը, ԽՍՀՄ-ից պահանջվեց առանց նախապայմանների դուրս բերել զորքերը Աֆղանստանից: Միաժամանակ կոչ արվեց անդամ պետություններին՝ խզել դիվանագիտա-

²³⁵ JI. BAHKOBA, նույն տեղում:

²³⁶ The Islamic Summit Conference, նշվ. ժողովածուի մեջ, էջ 23, 24:

կան հարաբերությունները «Քաբուլի ոչ օրինական իշխանությունների հետ», դադարեցնել նրան բոլոր տեսակի օգնությունները, աջակցել աֆղանական ընդդիմությանը, հարևան Պակիստանին ու Իրանին: Որոշվեց բոյկոտել Մոսկվայում հունիս ամսին կայանալիք օլիմպիական խաղերը²³⁷:

Սակայն կոնֆերանսը չբավարարվեց միայն Քաբուլի իշխանությունների քննադատությամբ, այլ կասեցրեց Աֆղանստանի անդամակցությունը Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությանը, որ նշանակում էր լիակատար բոյկոտ խորհրդայնամետ աֆղանական կառավարությանը: Չմոռանա՞նք նշել, որ Իսլամաբադի հանդիպմանը իրանական պատվիրակության կազմում ներկա էին աֆղան ութ մոջահիդներ²³⁸:

Փաստորեն, Աֆղանստանը եգիպտոսից հետո մահմեդական երկրորդ պետությունն էր, որի մասնակցությունը իսլամական բարձրագույն քաղաքական մարմնին ընդհատվեց:

Իսլամաբադում որոշվեց ԻԿԿ շրջանակներում ստեղծել Աֆղանստանի հարցով հատուկ հանձնաժողով՝ Գվինեայի, Իրանի, Թուրքիայի և Պակիստանի ներկայացուցիչներից՝ Ջաբիբ Շատտիի գլխավորությամբ, որին հանձնարարվեց ՄԱԿ-ի միջնորդությամբ աֆղանական կառավարության հետ բանակցություններ սկսել՝ խնդրի կարգավորման ուղղությամբ: Փաստորեն, փորձ արվեց աֆղանական ճգնաժամը օգտագործել՝ չեղելու արաբական իսլամական աշխարհի ուշադրությունը մերձավորարևելյան, մասնավորապես՝ Արևելյան Երուսաղեմի խնդրից:

Իսլամաբադյան հանդիպումը որևէ կերպ չնպաստեց աֆղանական հարցի առողջ քննարկմանը: Այս հարցի շուրջ ոչ միասնական դիրքորո-

²³⁷ Նույն տեղում:

²³⁸ Նույն տեղում, էջ 24:

շումը փաստեց, որ իսլամական աշխարհը ենթակա էր «սառը պատերազմի» կանոններին, որի արդյունքում կազմակերպության ներսում ձևավորվել էին երկու իրարամերժ թևեր:

1981թ. իսլամական պետությունների գագաթնաժողովում աֆղանական հարցը առաջնային տեղ չգրադեցրեց, քանի որ հիմնական թեման Իսրայելի ծավալապաշտական քաղաքականությունն էր: Մեքքայի հռչակագրում Աֆղանստանի վերաբերյալ նշված էր. «Մենք մեր համերաշխությունն ենք հայտնում Աֆղանստանի ժողովրդին, որ *ջիհադ* է մղում հանուն ազատության և անկախության»²³⁹: Փաստաթղթում կոչ արվեց կրկնապատկել ջանքերը, որպեսզի Աֆղանստանը մնա անկախ մահմեդական պետություն, իսկ Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը հավաստեց, որ կշարունակի իր գործողությունները խնդրի կարգավորման ուղղությամբ²⁴⁰:

Մեքքայի հռչակագրում ԽՍՀՄ-ի ներխուժման մասին չհիշատակվեց, որը կարելի է բացատրել այս խնդրում Սաուդյան Արաբիայի դիրքորոշման փոփոխությամբ: Այն հարցին, թե ինչու Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը չքննարկեց ԽՍՀՄ-ի դեմ պատժամիջոցներ կիրառելու հարցը, Սաուդյան Արաբիայի արտգործնախարար Սաուդ ալ-Ֆեյսալը ասաց. «Մենք իրատես ենք: Մենք չենք կարող վարվել ԽՍՀՄ-ի պես գերտերության հետ այնպես, ինչպես՝ Իսրայելի հետ»²⁴¹:

Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը աֆղանական հարցն առաջարկեց կարգավորել խաղաղ ճանապարհով՝ երկրից դուրս բերել օտար ռազմական ուժերը, երաշխավորել ապագա պետությանը չմիա-

²³⁹ The Islamic Summit Conference, նշվ. ժողովածուի մեջ, էջ 49:

²⁴⁰ ВПИ, 25, No. 25, февраля, 1981, с. 19.

²⁴¹ Մեքքերումը՝ Л. Валькова, Саудовская Аравия: нефть, ислам, политика, М., 1987, с. 124:

ցող երկրի կարգավիճակ՝ միաժամանակ ջանք ու եռանդ չխնայելով աֆղանական ընդդիմության լեգիտիմությունը ապահովելու համար:

Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության բարձր մակարդակի բոլոր հանդիպումներում Աֆղանստանը սկսեցին ներկայացնել մոջահիդները: 1983թ. իսլամական պետությունների արտգործնախարարների Դաքայի կոնֆերանսին մասնակցեց մոջահիդների առաջնորդներից մեկը՝ Բուրհանուդդին Ռաբբանին՝ «Աֆղանստանի իսլամական հասարակություն» կազմակերպության ղեկավարը, որ հետագայում հռչակվեց Աֆղանստանի նախագահ: Իսկ 1987-ին Քուվեյթի գազաթնաժողովում, որին մասնակցում էր 1986թ. Փեշավարում ընդդիմադիր ուժերից կազմված «Յոթնյակի դաշինքի» խոսնակը՝ Սայաքը՝ կոչ արվեց ուժեղացնել համագործակցությունը դաշինքի հետ:

1987թ. Քուվեյթի գազաթնաժողովից առաջ Խորհրդային մամուլի հրապարակումներում գերիշխում էր այն տեսակետը, որ հետադիմական ուժերը կօգտագործեն Իսլամական կոնֆերանսի ամբիոնը՝ հարձակվելու դեմոկրատական Աֆղանստանի դեմ և պաշտպանելու դուշմաններին²⁴²:

Քուվեյթի գազաթնաժողովին ԽՍՀՄ Գերագույն Խորհրդի նախագահության հղած ուղերձում տեղեկացվում էր, որ Խորհրդային Միությունը մոտ ապագայում պատրաստվում է դուրս բերել զորքերը Աֆղանստանից, պայմանով, որ բացառվի միջամտությունը այդ ինքնիշխան, չմիացող իսլամական պետության գործերին, որը, ինչպես նշված էր, կնպաստի Աֆղանստանում ազգային համերաշխության գործընթացի բարեհաջող զարգացմանը²⁴³:

²⁴² «Известия» 26 января, 1987 г.

²⁴³ Նույն տեղում:

Չմոռանա՞նք նշել, որ դեռևս 1982թ. իսլամական պետությունների արտգործնախարարների Նիամեյի հանդիպմանը խոսելով ԽԱՅՄ-ի և Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության հարաբերությունների մասին՝ ԻԿԿ գլխավոր քարտուղար Ջաբիր Շատտին նշեց, որ երկուստեք անհամաձայնությունը միայն աֆղանական խնդրի շուրջ է²⁴⁴:

Սխալված չենք լինի, եթե նկատենք, որ աֆղանական հարցում ԻԿԿ դիրքորոշումը խախտեցին անդամ առանձին պետություններ, մասնավորապես՝ Սաուդյան Արաբիան, Պակիստանը, որոնք անմիջականորեն միջամտեցին աֆղանական պատերազմին՝ հովանավորելով Արևմուտքից աջակցություն գտնող մոջահիդներին:

1988թ. ապրիլի 14-ին ժնկում վեց ամսյա բանակցություններն ավարտվեցին Խորհրդային Միության և ԱՄՆ-ի, ինչպես նաև՝ Աֆղանստանի և Պակիստանի միջև երկկողմ պայմանագրերի ստորագրությամբ: Ըստ այդմ՝ ԽՍՀՄ-ը պետք է դուրս բերեր ռազմական ուժերը Աֆղանստանից, իսկ կողմերից յուրաքանչյուրը պարտավորվում էր չմիջամտել Աֆղանստանի ներքին գործերին: ԽՍՀՄ-ը և ԱՄՆ-ը հանդես եկան որպես քաղաքական կայունության և բարիդրացիության երաշխավորներ Պակիստանի և Աֆղանստանի միջև²⁴⁵:

Խորհրդային գործերի դուրս բերումը սկսվեց և ավարտվեց 1988-ին: Ամերիկյան «Նյուսուիք» թերթը գրում էր, որ Աֆղանստանի պարադոքսներից մեկն այն էր, որ մոջահիդների դաշինքը սկսեց քայքայվել այն ժամանակ, երբ ԽՍՀՄ-ը պատրաստվում էր դուրս բերել զորքերը Աֆղանստանից²⁴⁶:

²⁴⁴ Современный ислам: проблемы политики и идеологии, в. 2, М., 1983, с. 223.

²⁴⁵ «Известия» 16 апреля, 1988 г.

²⁴⁶ ТАСС, АТЛАС, 16 (1609), 3 мая, 1988 г.

Խորհրդային զորքերի դուրս գալուց հետո Աֆղանստանում իրավիճակը շարունակում էր անկայուն մնալ: Բուրհանուդդին Ռաբբանիի ժամանակավոր կառավարությունը ի զորու չէղավ երկրում իրավիճակը կայունացնել, իսկ տարածայնությունները ընդդիմադիր ուժերի միջև ավելի խորացան: Ռաբբանի-Ահմադ Շահ Մասուդ դաշինքը Աֆղանստանի շուրջ չորս մլն տաջիկների գլխավորությամբ գերակայող ուժ դարձավ փաշտունների դեմ:

1993թ. Սաուդյան Արաբիան հանդես եկավ հակամարտ կողմերին հաշտեցնելու կոչով, որ պաշտպանեցին նաև Պակիստանն ու Իրանը: Նրանց աջակցությամբ 1993թ. Իսլամաբադում կնքվեց հաշտության դաշինք²⁴⁷:

Աֆղանստանում ռազմական բախումները վերսկսվեցին և ավելի սուր բնույթ կրեցին այն բանից հետո, երբ 1994թ. վերջերից Աֆղանստանի քաղաքական դաշտում հայտնվեց մի նոր ուժ՝ փաշտունների (փուշտուն)²⁴⁸ տալիբան շարժումը: Քանի դեռ ասպարեզ չէր իջել տալիբանը Աֆղանստանում, հակամարտ հիմնական ուժերի՝ Ահմադ Շահ Մասուդի, Չեքմաթիարի, Դոսթումի, Իսմայիլ խանի և Աբդուլ Մազարի միջև փխրուն հրադադար էր հաստատվել. յուրաքանչյուրը տնօրինում էր իրեն վերապահված նահանգներում:

Տալիբները Պակիստանում աֆղան փախստականների համար ստեղծված կրոնական դպրոցների աշակերտներն էին²⁴⁹: Նրանց մեջ քիչ չէին նաև նախկին մոջահիդները, որոնք զինվորական պատրաստվածություն էին անցել Պակիստանում: Տալիբներին առաջին փուլում

²⁴⁷ К. Поляков, А. Хасянов, *Узл. азш. մեջ*, էջ 163:

²⁴⁸ Աֆղանստանը, որի բնակչությունը դավանում է մահմեդականություն, խայտաբղետ երեք միլիարդ կազմ ունի: Բնակչության 50%-ը փաշտուններ են, մնացյալը՝ տաջիկներ, ուզբեկներ, ղազախներ, նուրիստանցիներ, հազարներ և այլն:

²⁴⁹ Արաբերեն տալիբ նշանակում է աշակերտ:

աջակցում էր ԱՄՆ-ը, որին ձեռնառու էր այդ շրջանում տալիքների հակաիրանական ուղղվածությունը²⁵⁰:

Հանդես գալով վահհաբականության դիրքերում և հատուկ նշանակություն տալով համուն իսլամի մղվող պատերազմին՝ ջիհադին, *տալիբները* մահմեդական համայնքում սկսեցին գործնականում իրականացնել «հերետիկոսությունից մաքրվելու» միջոցառումներ: Տալիբան շարժումը փաստորեն կասեցրեց Աֆղանստանում կառավարության ձևավորումը և առաջընթացը, իսկ 1996թ. Քաբուլի գրավումից հետո երկիրը բաժանվեց երկու մասի և հայտնվեց տալիբան շարժման և նրան հակազդող Յուսուֆային դաշինքի հսկողության ներքո, որ ղեկավարում էր Աֆղանստանի հայտնի քաղաքական և ռազմական գործիչ Ահմադ Շահ Մասուդը²⁵¹:

Հարկ է փաստել, որ Ռիադը Պակիստանից ոչ պակաս է նպաստել տալիբան շարժման ստեղծմանը՝ հանդես գալով իսլամական արմատականության դիրքերում²⁵²:

Աֆղանստանում սկսված արյունահեղ բախումները դարձան իսլամական աշխարհի մտահոգության առարկան: 1994թ. ԻԿԿ զլխավոր քարտուղար Համիդ ալ-Ղաբիթը, անդրադառնալով աֆղանական խնդրին՝ որպես իսլամական աշխարհին ամենից հուզող հարցերից մեկը, նշեց, որ խորհրդային ռազմական ուժերի դուրս գալուց հետո իսլա-

²⁵⁰ В. Москаленко, Афганистан и Пакистан. В кн.: Афганистан: проблемы войны и мира, М., 2000, с. 136.

²⁵¹ Տալիբներին հաջողվեց գրավել երկրի հիմնական մասը՝ շուրջ 90%-ը, իսկ Յուսուֆային դաշինքին՝ 10%-ը՝ խիտ բնակեցված հյուսիսային և հյուսիսարևելյան շրջանները:

²⁵² К. Поляков, А. Хасянов, *նշվ. աշխ. մեջ*, էջ 163: Տալիբան շարժումը, որպես Աֆղանստանի օրինական իշխանություն, ճանաչեցին Պակիստանը, Սաուդյան Արաբիան և Արաբական Միացյալ Եմիրությունները:

մական կոնֆերանս կազմակերպությունը Աֆղանստանի իշխանություններից քանիցս պահանջել է դադարեցնել արյունահեղությունը²⁵³:

Աֆղանստանում սկիզբ առած եղբայրասպան պատերազմը իսլամական աշխարհի առաջ ծառացած ամենասուր խնդիրներից էր: Իսլամական բարձրագույն քաղաքական մարմնի կարծիքով՝ Աֆղանստանում շարունակվող առճակատումը պետք է լուծվեր խաղաղ ճանապարհով, իսկ որպես խաղաղության հաստատման երաշխիք՝ առաջարկվեց Աֆղանստանում ստեղծել կոալիցիոն կառավարություն²⁵⁴:

Հարկ է նշել, որ ԻԿԿ շրջանակներում գործող Աֆղանստանի հատուկ հանձնաժողովը որոշակի քայլեր արեց ընդդիմադիր խմբավորումների հետ բանակցություններ անցկացնելու և համընդհանուր խաղաղություն հաստատելու ուղղությամբ: Ջգալի աշխատանք տարվեց նաև ՄԱԿ-ի հետ համատեղ: Սակայն կազմակերպությանը չհաջողվեց հասնել այդ երկրում վերջնական խաղաղության հաստատմանը:

Աֆղանստանում դեպքերն ավելի ողբերգական բնույթ ստացան 2001թ. սեպտեմբերի 11-ին ԱՄՆ-ում տեղի ունեցած ահաբեկչական գործողություններից հետո: Տալիբան շարժումը հրաժարվեց ԱՄՆ-ի իշխանություններին հանձնել հանցագործության մեջ մեղադրվող ահաբեկիչ «ալ-Կաիդա» խմբավորման առաջնորդ Ուսամա Բեն Լադենին, որին ապաստան էր տվել այն նույն տալիբանը, որի կայացմանը և գործունեությանը վերջինս զգալիորեն նպաստել էր:

Բեն Լադենը Աֆղանստանում խորհրդային ներխուժման տարիներին սերտորեն համագործակցել է ԱՄՆ-ի Կենտրոնական հետախուզական

²⁵³ ١٩٩٤/٩/١١ «تجداد»

²⁵⁴ Final Communiqué of the 25th Session of the Islamic Conference of Foreign Ministers (ICFM) (March 15-17, 1998) <http://www.oic-un.org>

վարչության հետ, որի կողմից աֆղան մոջահիդներին տարեկան տրամադրվել է 500 մլն ԱՄՆ դոլար: Սակայն արդեն «սառը պատերազմի» ավարտից հետո Աֆղանստանում գործող մարտական մի շարք կազմակերպություններ դուրս եկան ԱՄՆ-ի վերահսկողությունից, իսկ 1987թ. Բեն Լադենի ստեղծած «ալ-Կաիդա» խմբավորումը աստիճանաբար ձևափոխվեց հակաամերիկյան կառույցի: 1988թ. «ալ-Կաիդա» բոլոր մահմեդականներին կոչ արեց ամենուր սպանել զինվորական և ոչ զինվորական ամերիկացիներին, ինչպես նաև՝ նրանց դաշնակիցներին²⁵⁵:

Բեն Լադենը, որի անվան հետ է կապված 1993թ. Նյու-Յորքի Զամաշ-խարհային առևտրի կենտրոնի, ինչպես նաև Նայրոբիի (Քենիա) և Դարուսսալամի (Տանզանիա) ամերիկյան դեսպանատների պայթյունները, աֆղանական ողջ պատերազմի ընթացքում համակարգել է *ջիհադը* և ռազմական ու նյութական օգնություն ցույց տվել աֆղանցիներին²⁵⁶:

1990-ականներից Ուսամա Բեն Լադենը զգալի մասնակցություն է ունեցել Աֆղանստանի ողջ տարածքում գործող, այսպես կոչված, մարգվողների ճամբարներ ստեղծելու հարցում: 1992-ից սկսած՝ Աֆղանստանում նման մարզական ճամբարներ ստեղծել և ղեկավարել են արաբ կամավորները: Զամաձայն որոշ աղբյուրների՝ այս հարցում զգալի դեր է խաղացել նաև Մուհամմեդ Նասեր ալ-Աբբուդը, որ եղել է ԻԿԿ գլխավոր քարտուղարության պաշտոնյա²⁵⁷:

Սեպտեմբերի 11-ի ահաբեկչական գործողություններից հետո ԱՄՆ-ը հայտարարեց Աֆղանստանում ահաբեկչությանն աջակցող ուժերի՝ տալիբան շարժման և «ալ-Կաիդայի» դեմ հատուցման ռազմական գոր-

²⁵⁵ Е. Примаков, Мир после 11 сентября, М., 2002, с. 20, 21.

²⁵⁶ В. Луков, Саудовский миллионер Усама бин Ладен и очаг международного терроризма в Афганистане, в кн.: Афганистан: проблемы войны и мира, М., 2000, с. 168.

²⁵⁷ К. Поляков, А. Хасянов, ԶՂՎ. աշխ. մեջ, էջ 164:

ծողություններ իրականացնելու մտադրության մասին: ՄԱԿ-ի գլխավոր քարտուղար Բոֆի Անանի կարծիքով՝ պատերազմը Աֆղանստանի դեմ արդարացված էր իրավունքների պաշտպանության տեսանկյունից²⁵⁸:

ԱՄՆ-ի ռազմական գործողությունների հետևանքով՝ Աֆղանստանում խաղաղ բնակչությանն սպառնացող հնարավոր վտանգը կանխելու, ինչպես նաև միջազգային ահաբեկչության խնդիրները քննարկելու նպատակով Իրանի նախագահ Մոհամեդ Խաթամին առաջարկեց հրավիրել իսլամական պետությունների արտաքին գործերի նախարարների արտահերթ կոնֆերանս, որ տեղի ունեցավ Կատարի մայրաքաղաք Դոհայում 2001 թվականի հոկտեմբերի 10-ին:

Կոնֆերանսում ընդունված հայտարարության մեջ դատապարտելով միջազգային ահաբեկչությունը՝ իսլամական պետությունները մտահոգություն հայտնեցին ահաբեկչության դեմ պայքարի հնարավոր հետևանքների համար՝ ներառյալ զոհերը Աֆղանստանի խաղաղ բնակչության շրջանում: Մերժվեց ահաբեկչության դեմ պայքարի պատրվակով որևէ իսլամական արաբական պետությանը թիրախ դարձնելը:

Կոնֆերանսում ելույթ ունեցողները, անդրադառնալով ահաբեկչությանը սատարող ուժերին, նշեցին, որ պետական ահաբեկչությանն աջակցող ամենամեծ հովանավորը Իսրայելն է: Այս փաստն արտացոլվեց կոնֆերանսի ամփոփիչ հայտարարության մեջ²⁵⁹:

Հանդիպման որոշմամբ հիմնվեց աֆղանական ժողովրդին աջակցող ֆոնդ: Իսլամական պետությունների արտաքին գործերի նախարարներ-

²⁵⁸ «النور» أعدد ٢٠٠١، ص ٢٨

²⁵⁹ Final Communique of the Ninth Extraordinary Session of the ICFM (October 10, 2001) <http://www.oic-un.org>

րը վերստին արձանագրեցին այն փաստը, որ անհրաժեշտ է ապահովել Աֆղանստանի ամբողջատիրությունը և նրա իսլամական բնույթը:

Աֆղանստանում ԱՄՆ-ի՝ ռազմական հենակետերին հասցված ռմբակոծություններին զոհ զնացին նաև Աֆղանստանի խաղաղ բնակիչներ, որ դարձավ իսլամական պետությունների մտահոգության առարկան: Չնայած վերջիններս հայտարարեցին, որ պատրաստ են պայքարել ահաբեկչության դեմ, սակայն դատապարտեցին Աֆղանստանում ԱՄՆ-ի ռազմական գործողությունները:

Հոկտեմբերի 11-ին Իրանի նախագահ Մոհամեդ Խաթամին պատերազմը դադարեցնելու կոչ արեց, քանի որ այն «կհանգեցնի մարդկային աղետի և կեղեքված ժողովրդի արյունահեղությանը»²⁶⁰:

Միևնույն ժամանակ իսլամական աշխարհը մտահոգություն հայտնեց «սիոնիստական ռեժիմի» գործողությունների նկատմամբ, որը շահարկելով ահաբեկչության դեմ միջազգային պայքարը՝ ուժեղացրել էր ճնշումները պաղեստինցիների նկատմամբ: «Ան-մուր» ամսագրի մի հրապարակման համաձայն սեպտեմբերի 11-ից հետո «խորայելական իշխանությունները, ինչպես նաև ԱՄՆ-ի և Արևմուտքի ծայրահեղ մոլեռանդները ընդհանուր առմամբ շտապեցին խրախուսել նոր խաչակրաց պատերազմը իսլամի և մահմեդականների դեմ»²⁶¹:

Ներկայումս տալիբան շարժումը դուրս է մղվել Աֆղանստանի քաղաքական կյանքից: Ստեղծվել է ժամանակավոր կառավարություն՝ Համիդ Զարգայի ղեկավարությամբ, որ ձեռնամուխ է եղել Աֆղանստանի վերակառուցմանը: Այս գործընթացները իսլամական կոնֆերանս կազ-

²⁶⁰ "Ettela'at", No. 1788, Tehran, 11.10. 2001

²⁶¹ «الأنور» العدد ٢٠٠١، ص ٣١

մակերպությունը հավանության է արժանացրել²⁶²։ Մինևույն ժամանակ վերականգնվել է Աֆղանստանի անդամակցությունը կազմակերպությանը։ ԻԿԿ շրջանակներում գործում է աֆղանցիների օգնության ֆոնդը։

Հարկ է նշել, որ աֆղանական թնջուկը բացասաբար անդրադարձավ կազմակերպության վարկանիշի վրա, քանի որ *ուժմայի* ներսում եղբայրասպան պատերազմները արժեզրկեցին կազմակերպության առաջ քաշած իսլամական համերաշխության և եղբայրության կարգախոսները։

3. Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության դիրքորոշումը մահմեդական փոքրամասնությունների նկատմամբ

Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության գործունեության մեջ կարևորվում է աշխարհի տարբեր մասերում մահմեդական ժողովուրդների շահերի, նրանց «վտանգված» և «ոտնահարված» իրավունքների պաշտպանությունը քաղաքական, բարոյական, տնտեսական-ֆինանսական և այլ միջոցներով։ ԻԿԿ գլխավոր քարտուղարության շրջանակներում գործում է ոչ իսլամական երկրներում իսլամական փոքրամասնությունների վարչությունը։ ԻԿԿ-ն պարտավորվել է պաշտպանել նաև ոչ իսլամական երկրներում բնակվող մահմեդական համայնքների շահերը՝ համագործակցելով մահմեդական փոքրամասնություն ունեցող պետությունների կառավարությունների հետ։ Այս քաղաքականությունը, ինչպես արդեն նշել ենք, խարսխվում է իսլամական ազգի՝ *ուժմայի* գաղափարի վրա։

---

²⁶² Final Communiqué of the 29th Session of ICFM <http://oic-un.org>

Մահմեդական փոքրամասնությունների նկատմամբ Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության դիրքորոշման ուսումնասիրությունը, համոզված ենք, լույս կսփռի ԻԿԿ գլոբալ քաղաքականության վրա և կարող է օգնել այդ կազմակերպության խնդիրների, ծրագրերի և գործնական քաղաքականության մասին ավելի լիակատար պատկերացում կազմելուն: Միևնույն ժամանակ կցանկանայինք նշել, որ այն խիստ ընդգրկուն թեմա է, ուստի կքննարկենք մահմեդական փոքրամասնություններին առնչվող միայն մի քանի դեպքեր:

1980-ականներին շուրջ 300 մլն մահմեդականներ բնակվում էին ոչ մահմեդական երկրներում, որոնք ձգտում էին պահպանել իրենց իսլամական ինքնությունը: Դրա լավագույն ապացույցը Մեծ Բրիտանիայում ապրող մահմեդականների դիմումն էր տեղի իշխանություններին իրենց համայնքում շարիաթի ընտանեկան իրավունքի տարածման խնդրով, որը, սակայն, մերժվել էր²⁶³:

1978թ. Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը՝ Եվրոպայի իսլամական խորհրդի²⁶⁴ հետ համատեղ Լոնդոնում հրավիրեց միջազգային սեմինար, որտեղ քննարկվեցին մահմեդական փոքրամասնություններին վերաբերող խնդիրներ²⁶⁵:

Իսլամական շրջանակներում հաճախ է նշվում, որ մահմեդական փոքրամասնությունները *ուսմայի* անբաժան մասն են: Այս կապակցությամբ հաճախ վկայակոչվում է *հադիսի* հետևյալ հատվածը. «Մահմեդա-

²⁶³ Kerr David, *Islam in Modern Europe*. Islam's understanding of itself. (Richard G. Hovhannisian and Speros Vryonis, Editors), California, 1983, p. 138.

²⁶⁴ Եվրոպայի իսլամական խորհուրդը հիմնվել է 1973թ. Լոնդոնում՝ համակարգելու Եվրոպայում գործող մի քանի տասնյակից ավել իսլամական հաստատությունների ու կենտրոնների գործունեությունը:

²⁶⁵ Kerr David, *Islam in Modern Europe*, նշվ. աշխ. մեջ, նույն տեղում:

կանները նման են մի մարմնի: Եթե մարմնի մի հատվածը ցավում է, ուրեմն ամբողջ մարմինը տկար է»²⁶⁶:

Ասվածից հետևում է, որ իսլամական ումմայի շահերի պաշտպանությունը իսլամական բարձրագույն քաղաքական մարմնին կարող են մղել ծայրահեղ միջոցների, ընդհուպ մինչև ինքնիշխան պետության ներքին գործերին միջամտելը, ինչպես նաև իսլամական անջատողական շարժումներին աջակցելը:

Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը երեսունից ավելի տարիների գործունեության ընթացքում զգալի աջակցություն է ցույց տվել աշխարհի տարբեր անկյուններում ապրող մահմեդական փոքրամասնություններին՝ հանդես գալով նրանց իրավունքների աջակցությանը: Առանձնացնենք դրանցից մի քանիսը:

***

Մոտ երեսուն տարի է, ինչ ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի և Գլխավոր ասամբլեայի, ինչպես նաև միջազգային մի շարք կազմակերպությունների, այդ թվում ԻԿԿ-ի օրակարգից դուրս չի գալիս Կիպրոսի հարցը: Հակամարտությունը կղզում հունական և թուրքական երկու համայնքների միջև ժամանակ առ ժամանակ սրվում է, ապա՝ թուլանում: Կիպրոսի հակամարտության պատճառները հիմնականում պայմանավորված են կղզու եթնիկական կազմի, ինչպես նաև՝ աշխարհաքաղաքական և ռազմավարական այն գործոնների հետ, որոնք առնչվում են այդ տարածաշրջանին: Կիպրոսի հակամարտությունը Հունաստանի և

---

²⁶⁶ Նույն տեղում, էջ 141:

Թուրքիայի միջև գոյություն ունեցող հակասությունների հիմնական պատճառներից մեկն է²⁶⁷:

Կիպրոսի միջհամայնքային հարաբերությունների ճգնաժամը ավելի ակնհայտ դարձավ, երբ 1974-ին կղզի ներխուժեցին թուրքական զորամասերը, որոնք հուլիս-օգոստոս ամիսներին գրավեցին Կիպրոսի տարածքի 40%-ը հյուսիսում²⁶⁸: Թուրքական ծավալապաշտությունը Կիպրոսում իր խիստ բացասական հետևանքներն ունեցավ: Այն խախտեց Կիպրոսի Հանրապետության ամբողջականությունը և ինքնիշխանությունը: Համայնքային նախկին խնդիրներին ավելացան նորերը՝ փախստականների, անհայտ կորածների, ինչպես նաև՝ սահմանադրական և տարածքային հարցերը:

1974թ. Կիպրոսում Թուրքիայի ներխուժումը քննարկվեց ՄԱԿ-ում: 1974թ. նոյեմբերին ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի 29-րդ նստաշրջանում ընդունվեց No. 3212 բանաձևը, որ բոլոր պետություններին կոչ արեց հարգել Կիպրոսի Հանրապետության ինքնիշխանությունը, անկախությունը և տարածքային ամբողջականությունը, զերծ մնալ այդ երկիր ներխուժելուց և ամեն տեսակի միջամտությունից: ՄԱԿ-ը կոչ արեց շուտափույթ հեռացնել օտար ռազմական ուժերն այդ երկրից:

Հնայած Կիպրոսում թուրքական ներխուժման վերաբերյալ միջազգային շրջանակներում ստեղծված խիստ բացասական դիրքորոշմանը, Թուրքիան ձեռնամուխ եղավ դիվանագիտական ճանապարհով խնդրի «օրինականացմանը»: Մահմեդական ժողովուրդների «շահերի» հուսալի պաշտպան կարող էր լինել Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը, որ ակնհայտ աջակցություն ցույց տվեց Կիպրոսում թուրքա-

²⁶⁷ В. Шмаров, Кипр в средиземноморской политике НАТО, М., 1982, с. 13, 14.

²⁶⁸ Նույն տեղում:

կան ներխուժմանը: Անկարան հիշյալ խնդրին հասնելու նպատակով Կիպրոսի հարցը Իսլամական կոնֆերանսի քաղաքական հարցերի օրակարգ ներկայացրեց:

Կիպրոսյան հարցին հնչեղություն տալու առումով առանձնապես կարևորվում է 1976թ. իսլամական պետությունների արտգործնախարարների ստամբուլյան հանդիպումը, ուր կազմակերպությունը Կիպրոսի թուրքական մահմեդական համայնքին աջակցություն և օգնելու պատրաստակամություն հայտնեց, որպեսզի վերջինս միջազգային ճանաչում ստանա: Կիպրոսի թուրքական համայնքին իրավունք տրվեց՝ մասնակցել կազմակերպության աշխատանքներին: Ստամբուլի կոնֆերանսում առաջին անգամ Կիպրոսի մասին բանաձև ընդունվեց²⁶⁹:

Հանդիպման ընթացքում Կիպրոսի թուրքական մահմեդական համայնքի առաջնորդ Ռաուֆ Դենքթաշը, խոսելով իրենց իրավունքների համար պայքարող կիպրոսցի թուրքերի մասին, զուգահեռներ անցկացրեց պաղեստինյան հարցի հետ՝ նշելով, որ «այնպես, ինչպես պաղեստինյան խնդիրն է աջակցություն ստանում, նույնպես և թուրք կիպրոսցիներին պետք է սատարել»²⁷⁰:

Ստամբուլյան հանդիպումը նշանակալից դեր խաղաց նաև թուրքիայի և Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության հարաբերություններում: Անկարան՝ ի պատասխան Կիպրոսի հարցում աջակցության, արաբական երկրներին սիրաշահելու մի կարևոր քայլ արեց: Թուրքիայի արտաքին գործերի նախարարը հանդիպեց ԻԿԿ-ում ՊԱԿ-ի պատվիրականության ղեկավարի՝ Ֆարուկ Քադդումիի հետ, որից հետո թուրքիան համաձայնեց 1979թ. իր երկրում բացել ՊԱԿ-ի ներկայացուցչություն²⁷¹:

²⁶⁹ E. Ihsanoglu, նշվ. աշխ. մեջ, էջ 85:

²⁷⁰ Նույն տեղում:

²⁷¹ Նույն տեղում:

Թուրքիայի ձեռնարկած քայլերը վճռորոշ եղան Կիպրոսի հարցում Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության դիրքորոշման ձևավորման համար: 1977թ. իսլամական պետությունների արտագործնախարարների Տրիպոլիի հանդիպմանը հաստատվեց Կիպրոսի երկու համայնքների քաղաքական հավասարությունը:

Իսլամական բարձրագույն քաղաքական մարմինը ձգտում էր գործադրել բոլոր ջանքերը, որպեսզի Կիպրոսի թուրքական համայնքը կարողանա միջազգային աջակցություն ստանալ: Կիպրոսին կազմակերպության ցուցաբերած աջակցությունը, և ԻԿԿ շրջանակներում Թուրքիայի տնտեսական հարաբերությունների ընդլայնումը, մասնավորապես Պարսից ծոցի երկրների հետ, նպաստեց Թուրքիայի և Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության միջև կապերի ամրապնդմանը: Թուրքիան դարձավ ԻԿԿ-ին կից Իսլամական զարգացման բանկի անդամ: Բացի այդ՝ ռազմավարական առումով կազմակերպության մի շառք կարևոր կառույցներ, ինչպես օրինակ՝ Իսլամական պատմության, արվեստի և մշակույթի կենտրոնը, Տնտեսական և առևտրական համագործակցության հանձնաժողովը սկսեցին գործել Թուրքիայում:

Թուրքիային և թուրք կիպրոսցիներին ողջ իսլամական աշխարհի աջակցության համոզիչ փաստն էր 1979թ. մարտին Կիպրոսի թուրքական հատվածում անցկացված իսլամական պետությունների լրագրողների կոնֆերանսը, իսկ 1980թ. մարտին՝ Համաշխարհային իսլամական կոնգրեսի հերթական նստաշրջանը: Այդ կապակցությամբ Ռ. Դենքթաշը նշեց, որ նման միջոցառումները ամբողջությամբ համապատասխանում են իսլամի ոգուն և համերաշխությանը:

Իսլամական աշխարհի համերաշխությունը Կիպրոսի թուրքական համայնքին իրականացվում էր Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության անմիջական հովանավորությամբ:

1983թ. նոյեմբերի 15-ին հռչակվեց, այսպես կոչված, «Յյուսիային Կիպրոսի թուրքական հանրապետությունը» («ԶԿԹԶ»): Ինչպես 1974թ. թուրքական ռազմական ուժերի ներխուժման փաստը, որն իրականացվեց «Ինքնորոշման» և թուրք կիպրոսցիներին «պաշտպանելու» պատրվակով, այնպես էլ «ԶԿԹԶ»-ի հռչակումը անօրինական է և հակասում է միջազգային իրավունքի նորմերին:

ՄԱԿ-ի դիրքորոշումը թուրքական ներխուժման և «ԶԿԹԶ»-ի հռչակման հարցում միանշանակ է: 1983թ. նոյեմբերի 19-ին ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի հատուկ բանաձևը «Յյուսիային Կիպրոսի թուրքական հանրապետության» հռչակումը հայտարարեց անհամատեղելի 1960թ. Կիպրոսի Զանրապետության ստեղծման վերաբերյալ հռչակագրին: ՄԱԿ-ը Կիպրոսից բոլոր օկուպացիոն ուժերի անհապաղ դուրս բերումը և ստատուս քվոյի վերականգնումը համարեց Կիպրոսի խնդրի կարգավորման միակ հիմքը²⁷²:

Անկարան, ձգտելով միջազգային շրջանակների կողմից օրինականացնել թուրքական ներխուժումը և այսպես կոչված «ԶԿԹԶ»-ի հռչակումը, ակնկալում էր, որ իսլամական բարձրագույն քաղաքական մարմինը կճանաչի նորաստեղծ պետությանը: 1983թ. Դաքայում իսլամական պետությունների արտգործնախարարների հանդիպման ժամանակ չնայած Կիպրոսի հարցում դրսևորված համերաշխությանը, անդամ պետությունների մեծամասնությունը մասնավորապես արաբական երկրները մերժեցին ճանաչել «Յյուսիային Կիպրոսի թուրքական հանրապե-

²⁷² Ближний восток и международное право, 62վ. աշխ. մեջ, էջ 117:

տության» անկախությունը և կազմակերպության լիիրավ անդամ դառնալու նրա խնդրանքը: ԻԿԿ գլխավոր քարտուղար Ջաբիր Շատտին միայն ցանկություն հայտնեց վերսկսված տեսնել Կիպրոսի հույն և թուրք համայնքների միջև բանակցությունները:

Փաստորեն, Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը չկարողացավ անտեսել ՄԱԿ-ի, մասնավորապես՝ Անվտանգության խորհրդի որոշումները և բացասական դիրքորոշումը Կիպրոսում թուրքական ներխուժման և «ՀԿԹՀ»-ի ճանաչման հարցում: Սակայն այս հանգամանքները չխանգարեցին, որպեսզի «Հյուսիսային Կիպրոսի թուրքական հանրապետության» ղեկավարությունը շարունակի մեծ սպասելիքներ ունենալ ԻԿԿ-ից: Այդ է վկայում նաև «ՀԿԹՀ» նախագահ Ռաուֆ Դենքթաշի կեցվածքը 1991թ. Դաքայում իսլամական պետությունների գագաթնաժողովում, որտեղ ճիշտ է, «ՀԿԹՀ» անդամակցության հարցն այդպես էլ չլուծվեց, սակայն Թուրքիայի ներկայացրած բանաձևը արժանացավ մասնակից երկրների հավանությանը: Կիպրոսի թուրքական համայնքը ստացավ Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության անդամի գրեթե բոլոր արտոնություններից օգտվելու իրավունքը: Ի վերջո Ռ. Դենքթաշը գագաթնաժողովում առաջին անգամ կրեց «նախագահ» մականգրությունը²⁷³:

Կիպրոսի հարցում Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը, ըստ էության, արդարացրեց Թուրքիայի ռազմական ներխուժումը: Նա որևէ որոշում չի ընդունել այն դատապարտելու ուղղությամբ: Ավելին, ԻԿԿ-ն բարձր է գնահատել Կիպրոսի թուրքական համայնքի ջանքերը խաղաղ բանակցությունների գործընթացում:

²⁷³ «Ազգ» 25.12.1991

1997թ. թեհրանում իսլամական պետությունների գազաթնաժողովի ամփոփիչ հայտարարության մեջ ԻԿԿ անդամ պետություններին կոչ արվեց ընդլայնել կապերը թուրք կիպրոսցիների հետ բոլոր բնագավառներում, ներառյալ՝ առևտուրը, զբոսաշրջիկությունը, մշակույթը, տեղեկատվությունը, ներդրումային համակարգը: Մեկ անգամ ևս դրականորեն գնահատվեց բանակցություններում թուրքական կողմի կառուցողական ջանքերը: Կոչ արվեց խնդիրը լուծել միայն քաղաքական ճանապարհով՝ հարգելով Կիպրոսի թուրքական համայնքի արդարացի ձգտումները²⁷⁴:

2000թ. նոյեմբերին Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը հանդես եկավ հատուկ հայտարարությամբ, որտեղ նշված էր. «Կազմակերպության անդամ մահմեդական երկրները պաշտպանում են Կիպրոսի թուրքերի արդարացի պահանջները՝ վերահաստատելով այդ հարցում նախկինում ընդունած իրենց բոլոր որոշումները»²⁷⁵:

Եիշտ է, Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը բացահայտորեն խուսափում է ճանաչել «ՀԿԹՀ»-ի անկախությունը, սակայն Կիպրոսի մասին ընդունած բանաձևերի ենթատեքստից կարելի է հասկանալ, որ կազմակերպությունն իր անթաքույց համակրանքն է հայտնում «ՀԿԹՀ»-ի անկախությանը: Նշենք նաև, որ 1979-ից²⁷⁶ մինչ օրս թուրքական համայնքը դիտորդի կարգավիճակով մասնակցում է Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության աշխատանքներին՝ հավակնելով մի օր դառնալ անդամ պետություն:

²⁷⁴ ١٩٩٧/١٢/٩ «الرأي»

²⁷⁵ "Zaman" 15.11.2001 (The Turkish Version) <http://www.zaman.com>

²⁷⁶ The Islamic Summit Conference, նշվ. ժողովածուի մեջ, էջ 19, 20:

***

1970-ականների կեսից Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը հետամուտ եղավ նաև Բուլղարիայի թուրք մահմեդականների հարցի քննարկմանը՝ կապված Բուլղարիայում թուրք ժիվկովի նախագահության շրջանում նրանց իրավունքների ոտնահարման հետ²⁷⁷։ Արդյունքում խիստ սրվեցին թուրք-բուլղարական հարաբերությունները։

Բուլղարիայի իշխանությունների խիստ քննադատությամբ համոզես եկավ Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության գլխավոր քարտուղար Սեյիդ Շարիֆուդդին Փիրզադան, որի հայտարարության մեջ նշված էր. «Մշտական և ընդլայնվող ճնշումները Բուլղարիայում մահմեդական համայնքի նկատմամբ ողջ իսլամական աշխարհում առաջ է բերել խորը անհամգստություն և վրդովմունք։ Աշխարհի տարբեր վայրերում գոյություն ունեցող իսլամական հաստատությունները պահանջել են գործուն միջոցներ ձեռնարկել՝ պաշտպանելու Բուլղարիայում իրենց եղբայրների կյանքը, ունեցվածքը, կրոնական և մշակութային իրավունքները»։ Գլխավոր քարտուղարը Բուլղարիայի իշխանություններից պահանջեց դադարեցնել բռնությունները, հարգել մարդու իրավունքները, ինչպես նաև արծագանքել Բուլղարիայի իշխանությունների հետ երկկողմ բանակցություններ անցկացնելու թուրքիայի առաջարկին»²⁷⁸։

Փիրզադան դիմեց իսլամական պետություններին և միջազգային հանրությանը՝ կոչ անելով անհապաղ քայլեր ձեռնարկել թուրք մահմեդականների իրավունքները պաշտպանելու համար։

²⁷⁷ Այս մասին մանրամասն տե՛ս՝ Suppression of Islam in Non-Muslim Countries, Echo of Islam, Tehran, May, 1985, pp. 12-15.

²⁷⁸ Statement by His Excellency Syed Sharifuddin Pirzada Secretary General of the Organization of the Islamic Conference on the Plight of Muslim Minority of Turkish Origin in Bulgaria (25 September, 1985), "Turkish Review", Winter 1985-86, Ankara, p. 214.

1986թ. ԻԿԿ Ֆեսի հանդիպումը հանձնարարեց գլխավոր քարտուղարին՝ ձևավորել երեք անձից կազմված հանձնախումբ՝ ուսումնասիրելու Բուլղարիայում թուրք մահմեդականների իրավիճակը՝ լիազորելով անհրաժեշտ քայլեր ձեռնարկել²⁷⁹։ Հանձնախումբը, որ ղեկավարում էր Իսլամական լիգայի գլխավոր քարտուղարը, այցելեց Թուրքիա և Բուլղարիա, որից հետո ԻԿԿ-ին ներկայացրեց հաշվետվություն։

1989թ., երբ Բուլղարիայից մեծ քանակությամբ թուրքեր արտագաղթեցին Թուրքիա, ԻԿԿ-ն Թուրքիային այդ առնչությամբ զգալի աջակցություն ցույց տվեց։ Գլխավոր քարտուղարն այցելեց թուրք-բուլղարական սահմանին գտնվող բուլղարացի թուրք փախստականների ճամբարները։

Բուլղարիայի վրա զգալի էր ոչ միայն իսլամական, այլև միջազգային ճնշումը։ Այս հանգամանքները նպաստեցին, որպեսզի Բուլղարիայի կառավարությունը մեղմացնի թուրք մահմեդականների հետապնդման քաղաքականությունը։ Այս հարցում ոչ պակաս դերակատարություն ունեցավ նաև Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը։

***

Մահմեդական փոքրամասնություններին ցույց տված ԻԿԿ-ի անվերապահ աջակցությունը մեկ անգամ ևս ապացուցում է իսլամական ժողովուրդների քաղաքական շարժումներին աջակցելու Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության պատրաստակամությունը՝ անկախ այն հանգամանքից, թե իրականում ինչ միջոցներով և ինչ եղանակներով են իրականացվում դրանք։ Իր ողջ գործունեության ընթացքում ԻԿԿ-ն - փաստորեն աջակցել է մահմեդականներին առջվող գրեթե բոլոր շար-

---

²⁷⁹ E. Ihsanoglu, նշվ. աշխ. մեջ, էջ 96։

ժուճներին, լինեն դրանք ազգային-ազատագրական, էթնիկական, էթնո-քաղաքական, թե՛ անջատողական: ԻԿԿ-ն պաշտպանել է հակամարտող մահմեդական կողմի իրավունքները: Այս հանգամանքները հաստատում են, որ կազմակերպությունը գործում է իսլամական համերաշխության, իսլամական աշխարհի սերտ համագործակցության, իսլամական ժողովուրդների պայքարին աջակցելու, ոչ իսլամական երկրներում իսլամական փոքրամասնությունների իրավունքները պաշտպանելու կարգախոսներով: Ճիշտ է, Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը վճռորոշ դերակատարում չունի հակամարտությունների կարգավորման հարցում, սակայն ի զորու է ազդել գործընթացների վրա՝ ստեղծելով համապատասխան միջազգային կարծիք:

Իրենց հերթին մահմեդական ժողովուրդները մշտապես ակնկալում են Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության աջակցությունը: 1997թ. Թեհրանի գագաթնաժողովի նախօրեին «ալ-Բայյան» թերթում տեղ գտած «Թեհրանի գագաթնաժողովը շատերին օգուտ կբերի» հրապարկման մեջ նշված է, թե իսլամական որ շրջանակներն ինչ օժանդակություն են ակնկալում միջազգային իսլամական այս կարևոր ֆորումից²⁸⁰:

²⁸⁰ 1997/12/12/6288. ألبیان «ألبیان»

4. Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության դիրքորոշումը միջիսլամական հակամարտությունների նկատմամբ

Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության քաղաքական գործունեությունն ուսումնասիրելիս կցանկանայինք անդրադառնալ նաև միջիսլամական խնդիրներին: Կարևոր է այն հանգամանքը, թե իսլամական քաղաքական բարձրագույն մարմինը ինչ դիրքորոշում ունի այն հակամարտությունների նկատմամբ, որոնք ծագել են մահմեդական պետությունների միջև: Ստորև կքննարկենք ԻԿԿ-ի դիրքորոշումը իրանահիրաքյան պատերազմի և Իրաքի՝ Բուվեյթ ներխուժման վերաբերյալ:

1980թ. Մերձավոր Արևելքում ի հայտ եկավ ճգնաժամի մի նոր օջախ: Սկսվեց իրանահիրաքյան պատերազմը, որ միջիսլամական հակամարտության ամենացայտուն օրինակներից մեկն է:

Իրանահիրաքյան հարաբերությունների ողջ պատմությունը անզիջում պայքարի և հակասությունների մի երկար ուղի է եղել: Պատերազմից առաջ Իրանի և Իրաքի միջև գոյություն ունեցող հակասությունները հիմնականում առնչվում էին տարածաշրջանում Իրանի և Իրաքի միջև մրցակցությանը, Շատ ալ-Արաբ գետին (Իրանը այն դիտարկում էր իբրև սահմանային գետ, իսկ Իրաքը՝ պատմական Իրաքի ազգային գետ), քրդական խնդրին և այլն: Բացի այդ Իրաքին անհանգստացնում էր իսլամական ֆունդամենտալիզմի թափանցման վտանգն իր երկիր, որի բնակչության շուրջ 60%-ը շիաներ են: 1971թ. նոյեմբերին Իրանը գրավել էր Ծոցի ջրերում գտնվող արաբական երեք կղզիները՝ Աբու Մուսան, Մեծ և Փոքր Թոմբը: Այս փաստը արաբական աշխարհում խիստ բացասական արձագանքներ գտավ: Սա-

կայն միայն Իրաքն էր, որ անմիջապես խզեց դիվանագիտական հարաբերությունները Իրանի հետ²⁸¹:

1975թ. մարտին Ալժիրում Իրանի և Իրաքի միջև կնքվել էր փոխզիջումային համաձայնագիր²⁸²: Նույն թվականի հունիսին Բաղդադում կողմերի միջև կնքված մանսորինակ մեկ այլ պայմանագրում մատնանշված էին Իրանի և Իրաքի ժողովուրդներին կապող աշխարհագրական, պատմական, կրոնական և մշակութային ընդհանրությունները: Շատ ալ-Արաբը կողմերը դիտարկել էին միջազգային ջրային ուղի, պարտավորվել ձեռնպահ մնալ ցանկացած գործողությունից, որ կվնասի գետի նավագնացությանը²⁸³:

Ալժիրի համաձայնագիրը և Բաղդադի պայմանագիրը ստեղծեցին Իրանի և Իրաքի միջև ցամաքային և ջրային խնդիրները կարգավորելու միջազգային օրինական հիմք, ինչպես նաև համապատասխան մեխանիզմ՝ քննարկելու և լուծելու հնարավոր վեճերը, որոնք կարող էին առաջանալ պայմանագրի մեկնաբանության և ընդունման ժամանակ:

Սակայն 1979թ. Իրանի իսլամական հեղափոխությունից հետո Իրանի կառավարությունը հրաժարվեց ճանաչել շահի կնքած որևէ պայմանագիր:

Պատերազմը սկսվեց 1980թ. սեպտեմբերին: Իրաքը պահանջեց, որ Իրանը ճանաչի Իրաքի օրինական իրավունքները՝ նկատի ունենալով,

²⁸¹ Н. Оганесян, Отношения Иракской Республики со странами Арабского Востока, Ер., 1985, с. 82, 83.

²⁸² Հիմնվելով տարածքային ամբողջականության պահպանման, սահմանների անձեռնմխելիության և պետության ներքին գործերին չմիջամտելու միջազգային սկզբունքների վրա՝ կողմերը համաձայնության եկան վերականգնել անվտանգությունը ընդհանուր սահմանի երկայնքով պարտավորվելով իրականացնել խիստ և արդյունավետ հսկողություն: Ալժիրյան համաձայնագրով հիմնվեց իրանաիրաքյան համատեղ հանձնախումբ՝ ձեռք բերված համաձայնությունները իրականացնելու համար:

²⁸³ Ալժիրի և Բաղդադի պայմանագրերի մասին մանրամասն տե՛ս՝ Ближний Восток и международное право, №21. աշխ. մեջ, էջ 94-96:

որ Շատ ալ-Արաբը, ինչպես նաև Ահվազի նահանգը Իրաքին պատկանող տարածքներ են: Պատերազմի ընթացքում կողմերը չհարգեցին ՄԱԿ-ի և Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության սկզբունքները, որոնց անդամակցում էին համապատասխան պարտավորություններով:

1980թ. սեպտեմբերի 28-ին ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհուրդն ընդունեց 479 բանաձևը՝ կողմերից պահանջելով անհապաղ դադարեցնել ռազմական գործողությունները և ձեռնամուխ լինել հակամարտության խաղաղ կարգավորմանը՝ համաձայն միջազգային իրավունքի²⁸⁴:

Իրանաիրաքյան պատերազմի երկարատև բնույթը պայմանավորված էր կողմերի անհանդուրժողականությամբ, ինչպես նաև՝ պատերազմի շուրջ ստեղծված քաղաքական և տնտեսական հանգամանքներով: Իրանաիրաքյան պատերազմը խախտեց տարածաշրջանի քաղաքական հավասարակշռությունը և տնտեսական սուր խնդիրներ առաջացրեց: Այն մասնատեց արաբական իսլամական աշխարհը, չնայած 1982թ. սեպտեմբերին Ֆեսում արաբական երկրների գագաթնաժողովի ամփոփիչ հայտարարության մեջ նշված էր, որ «հարձակումը արաբական որևէ երկրի վրա կդիտարկվի իբրև հարձակում արաբական բոլոր երկրների վրա»²⁸⁵:

Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության համար իրավիճակն անելանելի էր, քանի որ Իրաքը և Իրանը իսլամական պետություններ էին, նույն կազմակերպության անդամներ:

1981թ. իսլամական պետությունների Մեքքայի գագաթնաժողովի նախօրեին թե՛ Սաուդյան Արաբիան, թե՛ Օոցի արաբական երկրները վստահ էին, որ պատերազմն անօգուտ էր և տագնապ էր առաջացնում

²⁸⁴ Եռյն տեղում, էջ 103:

²⁸⁵ Եռյն տեղում, էջ 102:

բոլոր մահմեդականների մեջ²⁸⁶։ Սաուդյան Արաբիայի տեղեկատվության նախարար Մուհամմեդ Աբդո Յամանիի կարծիքով՝ իսլամական պետությունների ղեկավարների բարձր մակարդակի հանդիպումը պետք է ճիշտ որոշումներ ընդունեն, որ կպահպանեն կողմերից յուրաքանչյուրի իրավունքը իր տարածքների և սահմանների նկատմամբ²⁸⁷։

Մեքքայի գազաթնաժողովին Իրանը կտրականապես հրաժարվեց մասնակցել, քանի որ դժգոհ էր ԻԿԿ անդամ պետությունների դիրքորոշումից և հանդիպմանը Իրաքի մասնակցությունից։

Մեքքայում ընդդիմախոսի բացակայության պայմաններում Իրաքը հնարավորություն ստացավ ներկայացնել իր երկրի տեսակետը։ Նշվեց, որ Իրաքը պատրաստ է վերադարձնել գրաված իրանական տարածքները, եթե Իրանը վերադարձնի ուժով գրաված իրաքյան տարածքներն ու վերականգնի արդարությունը։

Իրանի բացակայությունը և մերժողական կեցվածքը չխանգարեց մասնակիցներին՝ իրանաիրաքյան պատերազմի հարցում հստակ դիրքորոշում մշակել։ Իսլամական պետությունների ղեկավարները խիստ անհանգստություն հայտնեցին մահմեդական երկու պետությունների միջև ռազմական գործողությունների համար և կոչ արեցին՝ անհապաղ դադարեցնել պատերազմը։ Փաստաթղթում որևէ կետ չկար Իրաքի դատապարտման մասին, որ պնդում էր Իրանը։

ԻԿԿ շրջանակներում ձևավորվեց իրանաիրաքյան պատերազմի հարցերով զբաղվող հանձնախումբ։ Իրաքը համաձայնեց կողմերին հաշտեցնելու հանձնախմբի առաքելության հետ և պատրաստակամություն հայտնեց ընդունել ցանկացած նախաձեռնություն՝ կրակի դա-

²⁸⁶ ТАСС, АТЛАС, 4 (1229), 23 января, 1981г., с. 37.

²⁸⁷ Նույն տեղում, էջ 37, 38։

դարեցման և կողմերից յուրաքանչյուրին իր օրինական իրավունքները վերադարձնելու ԻԿԿ ցանկացած որոշման հետ²⁸⁸:

1987թ. Իրանի պատվիրակությունը հերթական անգամ հրաժարվեց մասնակցել իսլամական պետությունների բարձր մակարդակի համադիպմանը, քանի որ դժգոհ էր գազաթնաժողովը ոչ չեզոք արաբական երկրում՝ Քուվեյթում, հրավիրելու փաստից²⁸⁹: Իրանը պահանջում էր, որ Քուվեյթի համադիպմանը Իրաքը դատապարտվի որպես ագրեսոր պետություն: Սակայն երբ պարզ դարձավ, որ նման բանաձև չի ընդունվելու, Իրանը չներկայացավ համադիպմանը՝ հրաժարվելով նաև ԻԿԿ միջնորդական առաքելությունից²⁹⁰:

Գազաթնաժողովի հրավիրման նախօրեին՝ համաձայն մամուլի հրապարակումների, Լիբիան առաջարկեց ստեղծել համատեղ իսլամական ուժեր, որի հիմքը կազմելու էին Ալժիրի, Ինդոնեզիայի և Նիգերի ռազմական ուժերը: Իսլամական ուժերը պետք է տեղաբաշխվեին հակամարտ կողմերի միջև²⁹¹: Սակայն Իրանի խորհրդարանի նախագահ Յաշենի Ռաֆսանջանին այս գաղափարը գնահատեց որպես անիրական, «քանի որ անհնար էր ստեղծել այնքան ուժեղ բանակ, որպեսզի կանգնի իրաքյան բանակի և իրանական ուժերի միջև: Իրաքի հետ մեր համատեղ սահմանը ձգվում է 1300կմ, իսկ մարտերն ընթանում են ամենուր»²⁹²:

Իրանաիրաքյան սահմանին իսլամական խաղաղապահ ուժեր տեղադրելու հարցը չքննարկվեց ԻԿԿ բարձր մակարդակի համադիպումների ընթացքում: Քուվեյթյան համադիպմանը իրանաիրաքյան պատերազ-

²⁸⁸ Ближний Восток и международное право, №24, աշխ. մեջ, էջ 103:

²⁸⁹ Բացի այդ Իրանը պնդում էր, որ Քուվեյթն օգնում է Իրաքին:

²⁹⁰ Նույն տեղում, էջ 104:

²⁹¹ Նույն տեղում:

²⁹² Նույն տեղում:

մի վերաբերյալ ընդունված բանաձևում տարբերակվեցին երկու հակադիր կողմեր՝ պատերազմը դադարեցնելու պատրաստ և ԻԿԿ նախաձեռնությունը մերժող, որով ԻԿԿ-ն նկատի ուներ Իրանի մերժողական կեցվածքը կազմակերպության նախաձեռնությունների հարցում:

Քուվեյթի հանդիպմանը առաջարկվեց իրանաիրաքյան պատերազմի հարցը քննարկել արդարության իսլամական դատարանում, որի ստեղծման մասին որոշումն ընդունվել էր հենց նույն հանդիպմանը: ԻԿԿ գլխավոր քարտուղար Շարիֆուդդին Փիրզադան, որին հանձնարարված էր շարունակել աշխատանքը պատերազմի դադարեցման ուղղությամբ, նշեց, որ իսլամական դատարանը այն տրամաբանական ֆորումն է, որի շրջանակներում կարելի է լուծել մահմեդականների խնդիրները՝ առանց օտար կազմակերպությունների միջամտության²⁹³:

Իսլամական պետությունների առաջնորդները շտապում էին իրանաիրաքյան հակամարտությունը լուծել համաիսլամական ուժերով, մինչդեռ կազմակերպությունը չուներ այդ լծակները: Իսլամական դատարանն այդպես էլ ի վիճակի չէրավ որևէ դեր խաղալ միջիսլամական խնդիրների կարգավորման հարցում, իսկ համատեղ իսլամական ուժեր ստեղծելու և պատերազմին միջամտելու գաղափարներն այդպես էլ կյանքի չկոչվեցին:

Պատերազմի ութ տարիների ընթացքում հակամարտ կողմերը կրեցին ահռելի կորուստներ, տուժեցին միլիոնավոր մահմեդականներ: Իրաքը և Իրանը չանսացին իսլամական համերաշխության և եղբայրության գաղափարներին:

1988թ. պատերազմի ավարտից հետո էլ Իրանի և արաբական երկրների միջև առկա էին որոշ հակասություններ, որոնցից շատերը հետա-

²⁹³Նույն տեղում:

գայում իրենց լուծումը գտան նախագահ Խաթամիի օրոք: 1997թ. դեկտեմբերին ԻԿԿ Թեհրանի գազաթնափողովի ընթացքում Իրանը լուրջ քայլեր ձեռնարկեց՝ բարելավելու հարաբերությունները արաբական իսլամական աշխարհի հետ, ամրապնդելու իսլամական համերաշխության գաղափարները: ԻԿԿ նախագահության երեք տարիների ընթացքում Իրանը եռանդուն կերպով պաշտպանեց արաբական և իսլամական շահերը: Մերձավորարևելյան ճգնաժամի կարգավորման հարցում Իրանը մեկ անգամ ևս հաստատեց իր դիրքորոշումը 2000թ. օգոստոսին ՊԱԿ-ի նախագահ Յասեր Արաֆաթի՝ Թեհրան կատարած այցի ժամանակ, որի ընթացքում Իրանի արտգործնախարար Բ. Խարազին ընդգծեց, որ «ոչ մի մահմեդական թույլ չի տա, որպեսզի սուրբ քաղաքը (Երուսաղեմը-Ա. Փ.) օկուպացված մնա, իսկ Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը ոչ մեկին չի թույլատրի որևէ գործարք կատարել Երուսաղեմի վերաբերյալ»²⁹⁴:

***

Իրաքը դասեր չքաղեց իրանաիրաքյան պատերազմից և Օճոցում իրականացրեց նոր, լայնամասշտաբ ռազմական գործողություն: 1990թ. օգոստոսի 2-ին Իրաքը գրավեց իր հարևան Քուվեյթ անկախ պետությունը: Համաշխարհային հանրության տեսակետը՝ ի դեմս ՄԱԿ-ի, միանշանակ էր Իրաքի ագրեսիայի նկատմամբ: ԱԽ 600 բանաձևը, ընդգծելով, որ Իրաքի ներխուժումը Քուվեյթ խախտում է միջազգային խաղաղությունն ու անվտանգությունը, պահանջեց Իրաքից անհապաղ և անձանց նախապայմանների դուրս բերել զորքերը Քուվեյթից: Մեկ այլ՝

²⁹⁴ И. Феодоров, Ирано-американские отношения рубеж веков. В кн.: Иран: ислам и власть, М., 2001, с. 182.

661 բանաձևով ԱԽ-ն կոչ արեց բոլոր պետություններին՝ դադարեցնել Իրաքից և Քուվեյթից որևէ ներմուծում և այդ երկրներում արտահանում կամ գործարք իրականացնելը²⁹⁵:

Սակայն Իրաքի նախագահ Սադդամ Հուսեյնը համառորեն անտեսեց ՄԱԿ-ի և համաշխարհային հանրության կարծիքը: Իրաքի իշխանությունները հրաժարվեցին ենթարկվել միջազգային կազմակերպություններին:

Արաբական երկրներին նույնպես չհաջողվեց հասնել Ծոցի ճգնաժամի խաղաղ կարգավորմանը²⁹⁶: Արաբական քաղաքականությունը, չնայած ունեցած լծակներին, ինչպես նախկինում, այս անգամ էլ հանդես բերեց պասիվություն և անարդյունավետություն:

Դիվանագիտական և քաղաքական ջանքերը սպառված էին, և Անվտանգության խորհուրդը 1991թ. հունվարի 15-ը սահմանեց Քուվեյթից Իրաքի դուրս գալու վերջին ժամկետը և թույլատրեց ռազմական բնույթի նախազգուշական սանկցիաների իրագործում՝ նշված ժամկետից հետո²⁹⁷:

1991թ. հունվարին 30 պետություններ՝ ԱՄՆ-ի գլխավորությամբ սկսեցին «Փոթորիկ անապատում» ծրագրի իրագործումը, այսինքն՝ ռազմական գործողություններ Իրաքի դեմ, որին մասնակցեցին նաև արաբական իսլամական պետությունները, այդ թվում՝ ԻԿԿ անդամ պետությունները՝ Սաուդյան Արաբիան, Սիրիան, Ծոցի արաբական երկրները, Թուրքիան և այլն:

²⁹⁵ Ближний Восток и международное право, 02վ. աշխ. մեջ, էջ 111, 112:

²⁹⁶ 1991թ. փոփոխում Արաբական լիգայի 12 արաբական պետությունները դատապարտեցին Իրաքի ագրեսիան և իրենց աջակցությունը հայտնեցին ՄԱԿ-ի ԱԽ 660 բանաձևին, իսկ 9 արաբական երկրներ համերաշխությունը հայտնեցին Իրաքին:

²⁹⁷ Ближний Восток и международное право, 02վ. աշխ. մեջ, էջ 113:

Պատերազմական գործողություններում Իրաքը պարտվեց, Քուվեյթը վերականգնեց իր ինքնիշխանությունը: Ծոցի ճգնաժամի պատճառով Քուվեյթն ունեցավ մոտ 30 մլրդ դոլարի կորուստ: Իրաքի ագրեսիան բացասաբար անդրադարձավ նաև տարածաշրջանի տնտեսական իրադրության վրա, գրեթե կաթվածահար եղավ ՕՊԵԿ-ի գործունեությունը, զգալիորեն բարձրացան նավթի գները²⁹⁸:

Իրաքի ագրեսիային քաղաքական գնահատական տվեց Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը՝ խստորեն դատապարտելով Իրաքի ներխուժումը Քուվեյթ: 1991թ. օգոստոսին իսլամական պետությունների արտաքին գործերի նախարարների Ստամբուլի կոնֆերանսում ունեցած ելույթում Եգիպտոսի արտաքին գործերի նախարար Ամր Մուսան նշեց, որ Իրաքի ագրեսիան սպառնում է անվտանգության, կայունության և համերաշխության հիմքերին²⁹⁹:

Ստամբուլի հանդիպմանը Իրաքից պահանջվեց փոխհատուցել մարդկային և նյութական այն կորուստները, որ նա պատճառել էր Քուվեյթին և այլ երկրներին՝ համաձայն ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի համապատասխան որոշումների: Անհրաժեշտ համարվեց, որպեսզի Իրաքը կատարի ՄԱԿ-ի Ախ այն բանաձևերը, որոնք առնչվում են զանգվածային ոչնչացման բոլոր տեսակի զենքերին: Իրաքից պահանջվեց անհապաղ ազատ արձակել Քուվեյթի քաղաքացիներին և զինվորական պատանդներին:

Կոնֆերանսում ընդունված բանաձևն իր մերժողական վերաբերմունքը հայտնեց Իրաքի իշխանություններին: Իսլամական պետությունների արտաքին գործերի նախարարները անհանգստություն

²⁹⁸ Այս մասին մանրամասն տե՛ս՝ Аль-Амри Сайд Сальман, Второй кризис в Заливе (1990-1991гг.) и его последствие. В кн: Арабский сборник Выпуск третий, М., 2000, с. 49-61.

²⁹⁹ Final Communiqué of the 20th Session of ICFM (August 4-8, 1991) <http://www.oic-un.org>

հայտնեցին, որ Իրաքի վարչակարգի անհանդուրժողականության պատճառով Իրաքի համբերատար ժողովուրդը հայտնվել է ծանր փորձության մեջ³⁰⁰:

Չնայած Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության շրջանակներում Իրաքի նախագահ Սադդամ Հուսեյնի հասցեին հնչած քննադատությանը՝ 1994թ. Կասաբլանկայի գագաթնաժողովը հաստատեց, որ հարգում է Իրաքի իշխանությունը, նրա քաղաքական անկախությունը և իր համակրանքը հայտնեց Իրաքի ժողովրդին: Դրա հետ մեկտեղ՝ ԻԿԿ-ն հիշեցրեց, որ Իրաքը պարտավոր է հետևել ՄԱԿ-ի Ան 949 որոշմանը, համաձայն որի՝ Իրաքը չպետք է օգտագործի իր երկրի ռազմական ուժերը՝ որպես սպառնալիք հարևան երկրի դեմ³⁰¹:

Միաժամանակ Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը հետամուտ էր, որպեսզի որևէ հանգամանք չսպառնա Իրաքի ինքնիշխանությանն ու ամբողջականությանը: Իրաքի նկատմամբ ՄԱԿ-ի պատժամիջոցների հարցում ԻԿԿ դիրքորոշումը երբեմն ձևավորվում էր Իրաքի նկատառումների հիման վրա: 1994թ. Կասաբլանկայի գագաթնաժողովի օրակարգից հանվեց այն հատվածը, որտեղ Բաղդադից պահանջվում էր կատարել Իրաքի վերաբերյալ ՄԱԿ-ի որոշումները՝ զանգվածային ոչնչացման զենքերի կապակցությամբ³⁰²:

1995թ. արտագործնախարարների Կոնակրիի հանդիպմանը Իրաքի արտաքին գործերի նախարարը իր ելույթում պահանջեց չեղյալ հայտարարել Իրաքի դեմ ՄԱԿ-ի Ան որոշումները, քանի որ դա ամերիկյան

³⁰⁰ Նույն տեղում:

³⁰¹ 1994/12/19 «*الأنباء*»

³⁰² Նույն տեղում:

դավադրություն է և ճնշում՝ իր երկրի դեմ: Նա հերքեց, որ Իրաքում քուլտեյթի պատանդներ կան³⁰³:

Եթե իրանաիրաքյան պատերազմի ժամանակ կազմակերպությունը չեզոք դիրք գրավեց, չնայած իրանական կողմը ԻԿԿ-ին մեղադրեց կողմնապահության մեջ, ապա Ծոցի ճգնաժամի նկատմամբ կազմակերպության վերաբերմունքը հստակ էր: ԻԿԿ-ն միանշանակորեն դատապարտեց Իրաքի ներխուժումը Քուվեյթ՝ որակելով այն որպես ագրեսիա:

Թե՛ իրանաիրաքյան և թե՛ Իրաքի ագրեսիան Քուվեյթում բացասաբար անդրադարձան կազմակերպության վարկանիշի վրա՝ փաստելով, որ իսլամական պետությունները ցանկացած պահի կարող են անտեսել Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության հռչակած սկզբունքներն ու իսլամական համերաշխության ու եղբայրության կարգախոսները: Իր հերթին ԻԿԿ-ն չունի համապատասխան մեխանիզմներ՝ կանխելու իսլամական պետությունների միջև ծագող հակամարտությունները:

5. Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության դիրքորոշումը միջազգային մի շարք խնդիրների նկատմամբ

Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը հակամարտություններից բացի անդրադարձել է նաև քաղաքական նշանակության այլ հարցերի, որոնք միջազգային կարևորություն ունեն և պարբերաբար քննարկվում են նաև ՄԱԿ-ում: Միջազգային կարևոր հարցերին վերաբե-

³⁰³ «ألهراءم» العدد ٢٩٨١٧/ ١٣/ ١٢/ ١٩٩٥

որոշ կազմակերպության անդրադարձները ոգով և բովանդակությամբ համապատասխանում են ՄԱԿ-ի որոշումներին:

Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը սերտորեն համագործակցում է ՄԱԿ-ի հետ՝ 1975-ից դիտորդի կարգավիճակով մասնակցելով ՄԱԿ-ի աշխատանքներին³⁰⁴: ՄԱԿ-ի և ԻԿԿ-ի միջև համագործակցությունն առնչվում է միջազգային խաղաղությանն ու անվտանգությանը, զինաթափմանը, ապագադաժնությանը, մարդու իրավունքների, ազգերի ազատ ինքնորոշման իրավունքի պաշտպանությանը: Ամեն տարի ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի օրակարգում տեղ է գտնում «ՄԱԿ-ի և ԻԿԿ համագործակցության մասին» կետը, ընդունվում է համապատասխան բանաձև: 1985թ. հոկտեմբերի 25-ի 40/4 բանաձևում նշված է, որ «Գլխավոր ասամբլեան, ի գիտություն ընդունելով ՄԱԿ-ի և ԻԿԿ-ի միջև համագործակցության վերաբերյալ Գլխավոր քարտուղարի զեկույցը, նկատի առնելով երկու կազմակերպությունների ձգտումը՝ ավելի սերտ համագործակցել զլոբալ խնդիրների լուծման համատեղ փնտրտուքի մեջ, ինչպիսիք են՝ միջազգային խաղաղությունը և անվտանգությունը, զինաթափումը, ապագադաժնությունը, մարդու հիմնական իրավունքների և միջազգային տնտեսական կարգ ու կանոնի հաստատումը, հիշեցնելով ՄԱԿ-ի կանոնադրության համապատասխան հոդվածները, որոնք խրախուսում են գործունեությունը տարածաշրջանային համագործակցության ճանապարհով՝ ՄԱԿ-ի սկզբունքների և նպատակների իրականացման համար», խնդրում է ՄԱԿ-ին և ԻԿԿ-ին՝ «շարունակել համագործակցել զլոբալ խնդիրների լուծումը գտնելու նպատակով...»³⁰⁵:

³⁰⁴ Ислам, краткий справочник, М., 1983, с. 128.

³⁰⁵ Ближний Восток и международное право, նշվ. աշխ. մեջ, էջ 171:

ՄԱԿ-ում ԻԿԿ-ն մշտական դիտորդական առաքելություն ունի ժնկում և Նյու-Յորքում: Որպես կանոն՝ ՄԱԿ-ի գլխավոր քարտուղարը մասնակցում է ԻԿԿ բարձր մակարդակի քաղաքական հանդիպումներին: ԻԿԿ առանձին օժանդակ մարմինները, ինչպես նաև գլխավոր քարտուղարությունը տարաբնույթ պայմանագրեր ու հուշագրեր են կնքել ՄԱԿ-ի հովանավորությամբ գործող միջազգային մի շարք կազմակերպությունների հետ³⁰⁶:

Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության առանձին շրջանակներ այն տեսակետն են արտահայտել, որ ԻԿԿ-ն վետոյի իրավունքով պետք է դառնա ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի մշտական անդամ: Այս մասին հայտարարեց Իրանի հոգևոր առաջնորդ ալաթուլա Խամենեին 1997-ին Թեհրանի գագաթնաժողովում. «...Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը պետք է դառնա Միացյալ ազգերի կազմակերպության Անվտանգության խորհրդի մշտական անդամ և լինի վետոյի իրավունքով վեցերորդ անդամը այնքան ժամանակ, քանի այս իրավունքը գոյություն ունի»³⁰⁷:

Իսլամական կոնֆերանսը կարևորում և մեծ ուղադրություն է դարձնում միջուկային զենքի խնդիրներին: Կազմակերպությունը որպես կանոն միջազգային հանրությանը զգուշացնում է միջուկային սպառնալիքի մասին: ԻԿԿ-ն համոզե է գալիս երկրագնդի առանձին շրջաններում միջուկային զենքերից զերծ գոտիներ ստեղծելու առաջարկով: 1976 թվականից սկսած ԻԿԿ-ն ներկայացրեց Աֆրիկայում, Մերձավոր Արևելքում և հարավարևելյան Ասիայում միջուկային զենքից ձերբազատված

³⁰⁶ The OIC and International Organizations, <http://www.oic-un.org>

³⁰⁷ Speech Delivered by Ayatollah Seyyed Ali Khamenei, IRI'S Spiritual Leader at the Opening Ceremony of the 8th Organization of the Islamic Meeting Summit Conference, The Iranian Journal of International Affairs, vol. IX, No. 4, Winter 1997/98, p. 598.

գոտիներ ստեղծելու, ինչպես նաև՝ Յնդկական օվկիանոսը խաղաղության շրջան դարձնելու առաջարկներ³⁰⁸։ ԻԿԿ դիրքորոշումն այս հարցում վերահաստատվել է 1995թ. արտաքին գործերի նախարարների Գլխեայի կոնֆերանսում³⁰⁹։

***

Պարբերաբար քննարկվող հարցերի շրջանակում է նաև ահաբեկչության խնդիրը, որ միջազգային հանրությանը հուզող ամենասուր հարցերից մեկն է։

ԻԿԿ-ն միանշանակորեն մերժում է Արևմուտքի, մասնավորապես ԱՄՆ-ի՝ արաբ-խորայելական հակամարտության շրջանակներում պաղեստինցիներին և իսլամական պետություններին վերագրվող ահաբեկչության մեղադրանքները։ 1987թ. Քուվեյթի գագաթնաժողովում ունեցած ելույթում Սիրիայի նախագահ Յաֆեզ ալ-Ասադը մասնավորապես նշեց. «Ամերիկայի Միացյալ Նահանգները խոսում է ահաբեկչության մասին, երբ ինքը պատմության մեջ հայտնի ամենաահաբեկչական երկիրն է։ Ծիծաղելի է, որ Միացյալ Նահանգները հիշատակվում է որպես ահաբեկչությանը դիմագրավող երկիր, մինչդեռ ինքն է զբաղվել ահա-

³⁰⁸ 1975 թվականին ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեան սահմանեց միջուկային զենքերից զերծ գոտի հասկացությունը։ Նման գոտիները, որպես այդպիսիք, ճանաչվում են Գլխավոր ասամբլեայի կողմից։ Նրանք կարող են ստեղծվել պետությունների ցանկացած խմբի կողմից, ովքեր իրենց ինքնիշխանության շրջանակներում կնքում են պայմանագիր կամ կոնվենցիա, սահմանում տվյալ միջուկային զենքից զերծ գոտին, ինչպես նաև ստեղծում պարտականությունները կատարելու երաշխիքների ստուգման և վերահսկողության միջազգային համակարգ։

³⁰⁹ ١٩٩٥/١٢/١٣ / العدد ٢٩٨١٧ «أزهر أم»

բեկչության այնպիսի տեսակներով, որ մարդկության պատմությանը ծանոթ չէր մինչ այդ»³¹⁰:

Սիրիայի նախագահը նշեց, որ ԱՄՆ-ը աջակցեց պաղեստինցիների դեմ իսրայելական ահաբեկչությանը և նյութապես աջակցեց նրան՝ հաստատելով իր մասնակցությունը: Ասադի կարծիքով՝ իրականում ԱՄՆ-ը և Իսրայելն են տարածում ահաբեկչությունը՝ ձգտելով աղճատել ազգերի ազատագրական պայքարը³¹¹:

ԱՄՆ-ին մեղադրելով պաղեստինցիների ցեղասպանության կազմակերպմանը իսրայելցիներին աջակցելու մեջ՝ Զ. Ասադը նշեց, որ այդ երկիրը փորձում է ազգային-ազատագրական պայքարը ներկայացնել որպես ահաբեկչություն:

Քուվեյթի գազաթմաժողովն ընդունեց Սիրիայի առաջարկը և դիմեց ՄԱԿ-ին՝ միջազգային կոնֆերանս հրավիրելու համար, որպեսզի հստակ տարբերակում մտցվի ահաբեկչության և ժողովրդական, ինչպես նաև՝ ազգային-ազատագրական պայքարի միջև³¹²: Այս որոշումը վերահաստատվեց իսլամական պետությունների բարձր մակարդակի հետագա հանդիպումների ընթացքում:

ԻԿԿ-ն ահաբեկչական բոլոր տեսակի գործողություններին գնահատական տալու համար պահանջում է նախ ուսումնասիրել դրանց ծնող պատճառները՝ համդես գալով միջազգային ահաբեկչության խիստ քննադատությամբ, որի դեմ պայքարելու համար մեծապես կարևորվում է իսլամական համագործակցությունը:

³¹⁰ ١٩٨٧/١/٢٨ «أبعث»

³¹¹ Նույն տեղում:

³¹² Նույն տեղում:

Միևնույն ժամանակ ԻԿԿ-ն խիստ մտահոգություն է հայտնում ահաբեկչական այն գործողությունների համար, որոնց մասնակից են մահմեդականները, քանի որ, ինչպես նշվում է, իսլամը որևէ առնչություն չունի ահաբեկչության հետ: Այս կապակցությամբ թեիրանյան հռչակագրում ասված է. «Մասնակիցները միահամուռ դատապարտում են ահաբեկչությունը, որ նշանակում է շեղում իսլամական ուսմունքից: Այս երևույթը բռնություն է մեր արժեքներին, սովորույթներին և իրավունքին, որ նսեմացնում է արժանապատվությունը և մարդու նկատմամբ հարգանքը»³¹³:

Ընդունելով, որ ներքին սպառնալիքներն արդի փուլում ավելի լուրջ վտանգ են, քան արտաքինը, Թեհրանի գազաթնաժողովն անթույլատրելի համարեց ահաբեկչության ընդլայնումը, անգամ եթե այն իրագործում է որևէ իսլամական երկիր՝ օգտագործելով իսլամը շահադիտական նպատակների համար: Ահաբեկչության և ծայրահեղականության դեմ պայքարի գործողությունները համակարգելու համար որոշվեց ԻԿԿ գլխավոր քարտուղարությանը կից ստեղծել միջկառավարական խումբ, որն իրականացնում է պաշտպանության և անվտանգության բնագավառներում տեղեկատվության փոխանակումը³¹⁴:

2001թ. սեպտեմբերի 11-ին ԱՄՆ-ում տեղի ունեցած ահաբեկչությունը անմախաղեպ էր իր ահռելիությամբ: Այն ցույց տվեց, որ ահաբեկչությունը գերազույն վտանգ է³¹⁵: Ինչպես իրավացիորեն նշում է արաբագետ Ն. Հովհաննիսյանը, ահաբեկիչների և նրանց առաջնորդների կողմից ԱՄՆ-ին թիրախ դարձնելը ամենևին պատահական

³¹³ ١٩٩٧/١٦/١٢ «ألبعث»

³¹⁴ Նույն տեղում:

³¹⁵ أظرفها ب، القاهرة ٢٠٠١، ص٧

չէր, քանի որ նրանց պատկերացմամբ «...ԱՄՆ-ը չարիքի, բռնության, անբարոյականության մարմնավորումն է, համաշխարհային շահագործող, որը արհամարհում է մյուս ժողովուրդների և երկրների հետաքրքրությունները և ձգտում է թելադրել իր կամքը և քաղաքականությունը ամբողջ աշխարհին»³¹⁶:

ԱՄՆ-ում տեղի ունեցած ողբերգությունը, որին զոհ գնացին հազարավոր մարդիկ, դարձավ ողջ աշխարհի մտահոգության առարկան: Ահաբեկչական գործողությունների քննադատությամբ հանդես եկան արաբական իսլամական պաշտոնական շրջանակները, որին միացան անգամ հակաամերիկյան դիրքորոշում ունեցող իսլամական պետություններ: Միևնույն ժամանակ իսլամական աշխարհը խիստ մտահոգություն հայտնեց Աֆղանստանում ռազմական գործողություններ սկսելու ԱՄՆ-ի որոշման վերաբերյալ:

Ահաբեկչական գործողությունները, որոնք տեղի ունեցան իսլամիքողի ներքո, խորացրին միջազգային ասպարեզում իսլամի դեմ անհանդուրժողականության դրսևորումները: Գոյություն ունեցող մտայնությունները կանխելու ապացույցն է 2001թ. սեպտեմբերի 12-ին ԻԿԿ գլխավոր քարտուղար Աբդ ալ-Ուահիդ Բելքազիզի հայտարարությունը, որ ողջ իսլամական աշխարհի անունից ցավակցություն հայտնեց ԱՄՆ-ի նախագահին, իշխանություններին և ժողովրդին: Ընդգծվեց, որ իսլամական աշխարհը ընդհանուր առմամբ կիսում է ամերիկյան ժողովրդի ցավը և դատապարտում ոճրագործներին³¹⁷:

2001-ին ԻԿԿ նախագահ Կատարի էմիր շեյխ Յամմադ բին խալիֆա Ալ Թանիին ուղղված Իրանի նախագահ Մ. Խաթամիի մամակը նույն-

³¹⁶ "Уарту", No. 36, 19-25 октября, 2001г.

³¹⁷ Events that Took Place in the United States of America <http://www.oic-un.org>

պես նման մտայնություններ էր արտահայտում: Իրանի նախագահի կարծիքով ԱՄՆ-ում տեղի ունեցած անմարդկային իրադարձությունները որպես պատրվակ կարող են օգտագործվել նրանց համար, ովքեր հետամուտ են հակաիսլամական զգացումներ ծնել արևմտյան երկրներում և հակամարտություն առաջացնել իսլամական քաղաքականության և Արևմուտքի միջև: Խաթամիի կարծիքով՝ իսլամի աշխարհի և միջազգային հանրության հետաքրքրությունները պահանջում են, որպեսզի մահմեդական առաջնորդների զգոնության շնորհիվ այդ վտանգը չեզոքացվի³¹⁸:

Իրանի արտաքին գործերի նախարար Զ. Խարազիի կարծիքով՝ «անհրաժեշտ է խուսափել իսլամական աշխարհի և Արևմուտքի առճակատումից»³¹⁹:

Արաբական «ան-Նուր» ամսագրի մի հրապարակման համաձայն՝ նախորդ դարերում աշխարհի բաժանումը «իսլամի աշխարհի» և «պատերազմի աշխարհի» միջև ներկայումս, կարծես, կյանքի է կոչվում: Սակայն ավելի հավանական է, գրում է ամսագիրը, որ սեպտեմբերի 11-ից հետո ստեղծված աշխարհաքաղաքական իրավիճակը ոչ թե պատերազմ է մահմեդականների և «անհավատների» միջև, այլ նպատակ ունի փոխել քաղաքական ուժերի հաշվեկշիռը³²⁰:

Սեպտեմբերի 11-ից հետո ստեղծված նոր աշխարհաքաղաքական իրադրությունը, ինչպես նաև Աֆղանստանում հատուցման ռազմական գործողություններ իրականացնելու ԱՄՆ-ի քաղաքականությունը³²¹ քննարկելու նպատակով Իրանի նախագահ Մոհամեդ Խաթամիի առա-

³¹⁸ "Ettela'at" No. 1773, Tehran, 19.09.2001

³¹⁹ Նույն տեղում:

³²⁰ «النور», العدد ١٢٦, ٢٠٠١, ص ٣٣-٣٢

³²¹ Այս մասին ավելի մանրամասն տե՛ս՝ գրքի՝ Աֆղանստանին վերաբերող բաժնում:

ջարկով 2001թ. հոկտեմբերի 10-ին Դոհայում անցկացվեց իսլամական պետությունների արտաքին գործերի նախարարաների արտահերթ հանդիպում: Կոնֆերանսի ամփոփիչ հայտարարության մեջ նշված է, որ ահաբեկչական գործողությունները դեմ են աստվածային կրոնների ուսմունքին, ինչպես նաև՝ մարդկային արժեքներին: Իսլամական պետությունները հաստատեցին իրենց պատրաստակամությունը՝ գործնականորեն աջակցելու ԱՄՆ-ի հովանու ներքո ահաբեկչության դեմ միջազգային համատեղ միջոցառումների իրագործմանը: ԻԿԿ-ն մեկ անգամ ևս կարևորեց միջազգային կոնֆերանսի հրավիրումը, որ կսահմանի ահաբեկչության ֆենոմենը «...առանց ընտրողականության կամ երկակի չափանիշների (double standards)», որ կօգնի հայտնաբերել ահաբեկչության առաջացման պատճառները, արմատախիլ անել դրանք՝ հետամուտ լինելով միջազգային անվտանգության և կայունության հաստատմանը:

Սիևնույն ժամանակ իսլամական պետությունների արտգործնախարարները նշեցին, որ մերժում են որևէ կապ տեսնել ահաբեկչության և իսլամական ու արաբական ժողովուրդների՝ հանուն ինքնորոշման, ինքնապաշտպանության, ինքնիշխանության, Իսրայելի և օտար տիրապետության դեմ պայքարելու իրենց իրավունքների միջև³²²:

***

Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը հանդես է եկել քաղաքակրթությունների միջև երկխոսություն անցկացնելու առաջարկով³²³,

³²² Final Communique of the 9th Extraordinary Session of ICFM (October 10, 2001) <http://www.oic-un.org>

³²³ Առաջարկն արվել է 1997թ. իսլամական պետությունների Թեհրանի գագաթնաժողովի ընթացքում:

որ հավանության է արժանացել ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի 53-րդ նստաշրջանում, և 2001 թվականը հայտարարվել է քաղաքակրթությունների միջև երկխոսության տարի:

Աշխարհի բոլոր պետություններին Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը երկխոսության կոչ է արել: Ելույթ ունենալով 1998թ. Կատարում իսլամական պետությունների արտգործնախարարների կոնֆերանսում՝ Իրանի նախագահը նշեց, որ համաշխարհային հանրության դրական արձագանքը ցույց տվեց, որ քաղաքակրթությունների միջև երկխոսություն անցկացնելու առաջարկը բավարարում է այն պահանջները, որոնք ի հայտ են եկել «սառը պատերազմից» հետո և հակասում են միջազգային կարգ ու կանոնի ավանդական համակարգին³²⁴:

Նախագահ խաթամիի կարծիքով Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը, որ կարող է դառնալ մահմեդական ժողովուրդների միասնության օրինակը, պետք է նպաստի մշակույթների և քաղաքակրթությունների միջև երկխոսության ամրապնդմանը, բարձր մակարդակով մասնակից դառնա համաշխարհային գործընթացներին, քաղաքացիական հասարակության, ժողովրդավարության ամրապնդմանը, պայքարի հանուն մարդու իրավունքների, խաղաղության և անվտանգության³²⁵:

***

ԻԿԿ պաշտոնական փաստաթղթերում մեծ տեղ է հատկացվում աշխարհում խաղաղության և անվտանգության հաստատման հարցերին: Իսլամական պետությունների անվտանգությանը վերաբերող բանաձևե-

³²⁴ "Третий взгляд" (Новости, репортажи и комментарии из иранской прессы), No. 74, 25 декабря 2000 г., с. 11.

³²⁵ Նույն տեղում, էջ 13:

րում մատնանշվում է, որ յուրաքանչյուր իսլամական պետության անվտանգությունն վերաբերում է բոլոր իսլամական պետություններին, շեշտադրվում է հարգանքը անդամ պետությունների ինքնիշխանության, քաղաքական անկախության և տարածքային ամբողջականության միջազգային սկզբունքների նկատմամբ: ԻԿԿ-ն մերժում է միջազգային հարաբերություններում ուժի օգտագործումը և անդամ պետությունների ներքին գործերին միջամտելը:

Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը ձգտում է ուժեղացնել անդամ պետությունների անվտանգությունը իսլամական պետությունների համագործակցության միջոցով՝ համաձայն ԻԿԿ-ի և ՄԱԿ-ի կանոնադրության սկզբունքների և նպատակների՝ կարևորելով այն նախաձեռնությունները, որոնք խրախուսում են անդամ պետությունների միջև վստահությունը և անվտանգությունը ինչպես երկկողմ, այպես էլ՝ տարածաշրջանային մակարդակներով:

Իսլամական պետությունների արտգործնախարարների Դաքարի կոնֆերանսի որոշմամբ՝ 1979թ. փետրվարին Լոնդոնում անցկացվեց «Պաշտպանությունը և մահմեդական աշխարհը» թեմայով խորհրդակցություն: Սակայն այն նվիրված էր ոչ թե իսրայելական ագրեսիայի դեմ պայքարը ռազմական տեսանկյունից անցկացնելու խնդրին, այլ՝ «ինքնապահովման և միացյալ պաշտպանության հիմքի վրա իսլամական պետությունների միության ստեղծման գաղափարի ձևակերպմանը»: Նման դաշինքի մեջ նախատեսվում էր ընդգրկել Սաուդյան Արաբիային, Արաբական Միացյալ Էմիրությունները, Զուվեյթը, Լիբիան և Կատարը³²⁶:

³²⁶ Н. Жданов, А. Игнатенко, *Узл. аш. м. 226*:

1981թ. Մեքքայի գագաթնաժողովի աշխատանքների ընթացքում տեղի ունեցավ Սաուդյան Արաբիայի, Արաբական Միացյալ Էմիրությունների, Զուվեյթի, Օմանի, Կատարի և Բահրեյնի ղեկավարների հանդիպումը: «Զուվեյթ թայմս» թերթի հրապարակումների համաձայն Մեքքայի գագաթնաժողովի փակ դռների հետևում քննարկվել է Զուվեյթի առաջարկած նախագիծը Ծոցի երկրների միջև քաղաքական, տնտեսական և ռազմական բնագավառներում գործողությունների համակարգման հարցը³²⁷:

Սակայն ԻԿԿ շրջանակներում ռազմական համագործակցության ծրագիրն այդպես էլ չիրականացավ: Ինչպես արդեն նշել ենք, չիրականացավ նաև իրանահրաքյան պատերազմի ժամանակ միացյալ իսլամական խաղաղապահ ուժեր ստեղծելու առաջարկը: Իսկ անվտանգության շրջանակներում համագործակցությունը տեղայնացվեց: 1981թ. ստեղծվեց Ծոցի արաբական երկրների համագործակցության խորհուրդը, որին տրվեց ռազմա-քաղաքական բնույթ³²⁸:

Ասվածից հետևում է, որ Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը չունի ընդհանուր անվտանգության և պաշտպանության համակարգ, և ոչ էլ՝ միացյալ ռազմական ուժեր, չնայած նման առաջարկներ բազմիցս հնչել են: 1997թ. ԻԿԿ գլխավոր քարտուղար Ազ ադ-Դին ալ-Էրակին նշեց, որ կազմակերպությունը չունի ո՛չ տնտեսական, ո՛չ ռազմական ճնշման միջոցներ, առավել ևս՝ լծակներ Անվտանգության խորհրդի վրա ազդելու համար: Այդ իսկ պատճառով գլխավոր քարտուղարը կարևորեց ԻԿԿ-ի բարեփոխման և նորացման անհրաժեշտությունը

³²⁷ Նույն տեղում, էջ 226, 227:

³²⁸ Ծոցի արաբական երկրների համագործակցության մասին տե՛ս՝ Е. Мелькумян, Совет сотрудничества арабских государств Персидского залива. Причины создания и основные направления деятельности. В кн.: Арабские страны: история, экономика, политика, М., 1986, с. 218-233.

նր³²⁹: Չմոռանա՞նք նշել, որ կազմակերպության շրջանակներում հաճախ է հնչում այն միտքը, որ Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը լուրջ բարեփոխումների կարիք ունի:

Այսպիսով, ԻԿԿ անդամ պետությունների անվտանգությանը վերաբերող բանաձևերն ու որոշումները կրում են սոսկ հռչակագրային բնույթ և զերծ են անվտանգության համակարգը սահմանելու հստակ ձևակերպումներից, ինչը հնարավորություն է տալիս եզրակացնելու, որ Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության լծակները ի գործու չեն ազդելու քաղաքական այն իրադարձությունների վրա, որոնք առնչվում են մահմեդականների անվտանգությանն ու պաշտպանությանը:

---

329 «الهدف» العدد ١٢٥٨ / ٤ / ١٩٩٧

ԳԼՈՒԽ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

**ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ԿՈՆՖԵՐԱՆՍ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ԴԻՐՔՈՐՈՇՈՒՄԸ
ՂԱՐԱՔԱԴՅԱՆ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ՆԿԱՏՄԱՄԸ**

Ժամանակակից աշխարհի ամենակնճռոտ հարցերից մեկը էթնիկական և էթնիկ-քաղաքական հակամարտություններն են, որոնք ընդգրկում են մի շարք տարածաշրջաններ՝ Մերձավոր և Միջին Արևելքը, Բալկանները, Կովկասը և այլն: Դրանց թվին է պատկանում նաև Լեռնային Ղարաբաղի (ԼՂ) հակամարտությունը, որն առնչվում է ազգերի ազատ ինքնորոշման միջազգային նորմերին:

Հայկական պետականության սկզբնավորումից ի վեր Լեռնային Ղարաբաղը կամ պատմական Արցախը մշտապես եղել է նրա կազմում: Հայերը մշտապես եղել են Լեռնային Ղարաբաղի բնակչության գերակշիռ մեծամասնությունը: Այն եղել է հայ ժողովրդի տնտեսական և մշակութային կյանքի կարևոր կենտրոններից մեկը:

Խորհրդային Միության կազմավորման շրջանում հայկական պետականության մի մասը կազմող Լեռնային Ղարաբաղը 1921թ. հունիսի 5-ին ՌԿ(Բ)կ Անդրերկրկոմի Կովկասյան բյուրոյի որոշմամբ բռնակցվեց Ադրբեյջանին³³⁰, որ փաստում է ազգային հարցում խորհրդային քաղաքականության լուրջ սխալներն ու բացթողումները:

Մարդու իրավունքների գծով փաստաբանները Լեռնային Ղարաբաղի մասին իրենց զեկուցագրում արձանագրել են, որ Լեռնային Ղարա-

³³⁰ Нагорный Карабах в 1918-1923 гг. (Сборник документов и материалов), Ер., 1998, с. 650.

բաղը Ադրբեջանին բռնակցելուց ի վեր Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզում (ԼՂԻՄ) իշխել են տնտեսական հետամնացությունը, սոցիալական անհավասարությունը, քաղաքական, էթնիկական, ինչպես նաև՝ կրոնական խտրականությունը, որոնք իրականացվել են ադրբեջանական իշխանությունների հետևողական քաղաքականությամբ³³¹:

Ադրբեջանական ԽՍՀ-ի կազմում Լեռնային Ղարաբաղի հայ բնակչությունը բազմիցս հարց է հարուցել մարզը Ադրբեջանի մեջ մտցնելու սխալ որոշումը վերանայելու մասին, պահանջել ստեղծել անհրաժեշտ պայմաններ մարզի հայ բնակչության սոցիալ-տնտեսական և մշակութային ազատ զարգացման համար: Սակայն ամբողջատիրական կարգերի պայմաններում նման փորձերը ճնշվել են:

1980-ական թվականների կեսերին, երբ Խորհրդային Միությունում հասարակական կյանքի ազատականացման և հրապարակայնության ուղղությամբ իրագործվեցին որոշ միջոցառումներ, Լեռնային Ղարաբաղի հայ բնակչությունը կրկին հարց բարձրացրեց՝ մարզը Հայաստանին միացնելու մասին: Հայ բնակչության կամքը արտահայտելով՝ ԼՂԻՄ ժողովրդական պատգամավորների մարզային խորհուրդը 1988թ. փետրվարի 20-ին որոշում ընդունեց մարզը Հայկական ԽՍՀ-ի հետ միավորելու վերաբերյալ և համապատասխան խնդրանքով դիմեց Հայաստանի, Ադրբեջանի և ԽՍՀՄ Գերագույն խորհուրդներին: Սակայն ԽՍՀՄ և Ադրբեջանական ԽՍՀ ղեկավարությունը մերժեցին այդ խնդրանքը:

Ադրբեջանի իշխանությունները՝ Լեռնային Ղարաբաղի որոշմանն ի պատասխան, 1988թ. փետրվարի 26-28-ը Սումգայիթ քաղաքում կազմակերպեցին հայերի սպանություններ, որին մասնակցեցին նաև քաղա-

³³¹ N. Hovhannisyan, *The Karabakh Problem. Factors, Criteria, Variants of Solution*, Yerevan, 1999, p. 26.

քի իրավապահ մարմինները³³²։ Ոչ պակաս դաժան էին Գյանջայում (Կիրովաբադ), իսկ այնուհետև՝ Բաքվում հայերի նկատմամբ իրականացրած բռնությունները։ Ադրբեջանի տարբեր վայրերում բնակվող գրեթե ողջ հայությունը, չունենալով ապահովության երաշխիքներ, գաղթեց Չայաստան։

Ադրբեջանի իշխանություններն ի սկզբանե որդեգրեցին ղարաբաղյան հարցը բռնի, ոչ քաղաքական ճանապարհով լուծելու մեթոդները։ Լեռնային Ղարաբաղի շուրջ ծավալված հակամարտության ընթացքում Ադրբեջանը Չայաստանը չըջափակեց, որ լուրջ տնտեսական դժվարություններ ստեղծեց առանց այդ էլ երկրաշարժից տնտեսապես խիստ տուժած երկրում։

Սկսած 1991թ. ապրիլի 30-ից՝ երեք ամիս շարունակ Ադրբեջանը իրականացրեց հայության սպանություն և բռնազաղթ Գետաշենի ենթաշրջանում և Շահումյանի շրջանում, որտեղի 24 հայկական գյուղեր հայաթափվեցին։

Ռազմական գործողություններում ադրբեջանական ներքին ուժերի զորամիավորումների հետ համագործակցեց խորհրդային բանակը։ Չարցականի տակ էր դրված Լեռնային Ղարաբաղի և հայ ազգաբնակչության գոյությունը։

1991թ. դեկտեմբերի 10-ին Լեռնային Ղարաբաղում անցկացվեց հանրաքվե՝ ԼՂ կարգավիճակը սահմանելու նպատակով։ Մասնակիցների 95%-ը արտահայտվեցին Լեռնային Ղարաբաղի անկախության օգտին։ 1991թ. դեկտեմբերի 28-ին ընտրվեց ԼՂ առաջին խորհրդարանը,

³³² Сумгаит...Геноцид...Гласность?, Ер., 1989, с. 6-7.

իսկ 1992թ. հունվարի 6-ին Լեռնային Ղարաբաղը հռչակվեց անկախ պետություն³³³:

Լեռնային Ղարաբաղի ճնշող մեծամասնությունը կազմող հայ ազգաբնակչությունը սահմանադրական ճանապարհով արտահայտեց ազատ և ինքնիշխան ապրելու իր ցանկությունը, որին ի պատասխան՝ Ադրբեջանը լայնածավալ ռազմական գործողություններ սկսեց Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության (ԼՂՀ) դեմ: Ստեղծված պայմաններում ԼՂՀ ինքնապաշտպանական ուժերին հաջողվեց համախմբվել և ինքնապաշտպանություն կազմակերպել: 1992թ. մայիսի 9-ին ազատագրվեց Շուշին, ապա՝ Լաչինը, որով ԼՂՀ-ն Հայաստանի հետ կապող միջանցք ունեցավ:

1993թ. գարնանից ռազմական ուժերի հաշվեկշիռը արմատապես փոխվեց հոգուտ հայերի: ԼՂՀ ռազմական ուժերը կարողացան հետ գրավել ԼՂՀ-ում ադրբեջանցիների գրաված տարածքները, ինչպես նաև վերահսկողություն սահմանել Քելբաջարի, Ղուբաթլիի, Աղդամի, Ջանգելանի, Ֆիզուլիի, Ջեբրաիլի շրջաններում: Ռազմական գործողությունները հնարավորություն ստեղծեցին ԼՂՀ-ի շուրջը ստեղծել անվտանգության գոտի:

Ղարաբաղյան խնդրի կարգավորման հարցով 1992թ. գարնանից ի վեր զբաղված է Եվրոպայի Անվտանգության և Համագործակցության Կազմակերպությունը (ԵԱՀԿ): Սակայն ղարաբաղյան հակամարտությունը դեռևս իր լուծումը չի գտել, իսկ ասպարեզի վրա առայժմ չկան կողմերի համար ընդունելի խաղաղ կարգավորման առաջարկություններ:

³³³ N. Hovhannisyan, նշված աշխ. մեջ, էջ 45:

***

Ադրբեջանը դարաբաղյան խնդիրը հոգուտ իրեն կարգավորելու համար մեծ ակնկալիքներ ուներ ոչ միայն միջազգային կազմակերպություններից, այլև իսլամական շրջանակներից, որի հետ համագործակցությունը թվում էր խոստումնալից: ԽԱՅՄ-ի փլուզումից և անկախություն ձեռք բերելուց հետո Ադրբեջանը մշտապես ընդգծում էր իր պատկանելությունը իսլամական աշխարհին: 1992թ. Շրի Լանկայում Ադրբեջանի հոգևոր առաջնորդ Ալլահ Շուբյուր Փաշա-Ջադեն հայտարարեց, որ ադրբեջանական ժողովրդի խնդիրների նկատմամբ անտարբերությունը հավասար է իսլամական համերաշխության պատվիրանների մոռացությանը³³⁴:

Հակամարտության ռազմական փուլում Ադրբեջանը փորձեց պատերազմի մեջ ներգրավել մահմեդական պետություններից հավաքագրված վարժկանների, մասնավորապես՝ մոջահիդների: 1993թ. օգոստոսին Ադրբեջանի ներքին գործերի փոխնախարարը հանդիպեց Աֆղանստանի վարչապետ և «Իսլամական կուսակցության» առաջնորդ Գուլբեդդին Ջեքմաթիարի հետ՝ պայմանավորվածություն ձեռք բերելու աֆղան մոջահիդներին Ադրբեջան ուղարկելու մասին³³⁵:

Ռազմական գործողությունների ընթացքում հակամարտության կրոնական կողմի շեշտադրումը ամենևին իրական հիմքեր չուներ և չէր համապատասխանում դարաբաղյան հակամարտության էությանը: 1993թ. Շվեյցարիայի Մոնթրյո քաղաքում և ապա Մոսկվայում հայ և ադրբեջանցի ժողովուրդների հոգևոր առաջնորդները կոչով դիմեցին իրենց հավատացյալներին՝ խնդրելով դադարեցնել ռազմական գործողու-

³³⁴ «Ազգ», 03.10.1992

³³⁵ Զ. Դեմոյան, Դարաբաղյան հակամարտությունը և թյուրքական գործոնը, Եր., 2002, էջ 96:

յունները և բանակցություններ սկսել արդարացի և խաղաղ լուծում գտնելու նպատակով: Իսկ 1995-ին Մոսկվայի և համայն Ռուսիո Պատրիարք Ալեքսի Բ-ի միջնորդությամբ Գարեգին Ա կաթողիկոսը և Փաշա-Ջաղեն Մոսկվայում ստորագրեցին համատեղ խաղաղասիրական հայտարարություն³³⁶:

Լրատվամիջոցներին տված հարցազրույցում Փաշա-Ջաղեն մասնավորապես նշեց. «Փառք Աստծո, որ (ղարաբաղյան հակամարտությանը-Ա.Փ.) չհաջողվեց տալ կրոնական երանգավորում, չնայած նման փորձեր եղան, և հատուկ մարդիկ էին դրանով զբաղված»³³⁷:

Ի դեպ, արևմտյան մամուլում երբեմն ղարաբաղյան հակամարտությունը սխալմամբ ինուֆագրվել է որպես «հակամարտություն քրիստոնյա հայերի և մահմեդական աղրբեջանցիների միջև»: Մինչդեռ «կրոնը չափազանց սահմանափակ դերակատարություն է ունեցել տարածաշրջանային (Կովկասի-Ա.Փ.) հակամարտություններում...»³³⁸:

1992-1994թթ. Ադրբեջանը Անկարայի աջակցությամբ ղարաբաղյան հարցում փորձեց ստանալ թյուրքալեզու պետությունների հովանավորությունը: Սակայն չցանկանալով վատթարացնել հարաբերությունները Հայաստանի՝ որպես ԱՊՀ անդամ երկրի, ինչպես նաև Ռուսաստանի հետ, որի դերը գնալով ավելի էր կարևորվում, կենտրոնական ասիական հանրապետությունների նախագահները, ավելի ճկուն դիրքորոշում ընդունելով, տեղի չտվեցին Բաքվի և Անկարայի «թյուրքական եղբայրության» կարգախոսով առաջնորդվող ճնշումներին³³⁹:

³³⁶ "Армения & Мир", No. 0, декабрь 1995, с. 33.

³³⁷ Նույն տեղում:

³³⁸ Svante E. Cornell, Religion as a Factor in Caucasian Conflicts, Civil Wars, vol. 1, No. 3, Fall 1988, p. 2-3.

³³⁹ Յ. Դեմոյան, Ղարաբաղյան հակամարտությունը թյուրքալեզու պետությունների փոխհարաբերությունների համատեքստում, Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, հ. XIX, Եր., 2000, էջ 47:

Բաքույն չէր ուզում հաշտվել այն իրողության հետ, որ Լեռնային Ղարաբաղի դուրս գալը ադրբեջանական իրավասությունից չի նշանակում Ադրբեջանի տարածքային ամբողջականության խախտում, առավել ևս հայկական ագրեսիա՝ Ադրբեջանի դեմ³⁴⁰:

Ի թիվս այլ կռվանքների՝ Ադրբեջանի համար իսլամական համերաշխության գաղափարները կարող էին լավագույնս օգտագործվել Լեռնային Ղարաբաղի հարցում իսլամական պետությունների համակրանքը շահելու համար: Բաքույն, իսլամական շրջանակներում քննարկելով դարաբաղյան հարցը, ձգտում էր Հայաստանը ներկայացնել մի պետություն, որ հավակնություններ ունի Ադրբեջանի տարածքային ամբողջականության նկատմամբ՝ միաժամանակ հետամուտ լինելով Հայաստանի նկատմամբ քաղաքական և տնտեսական պատժամիջոցների կիրառմանը: Ադրբեջանցի դիվանագետներն այս նպատակին հասնելու համար հատկապես կարևորեցին Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության դերը՝ որպես իսլամական աշխարհի ամենամեծ, պետական-կառավարական մակարդակով միակ կազմակերպության:

1991թ. դեկտեմբերի 9-12-ը Սենեգալի մայրաքաղաք Ղաքարում տեղի ունեցած իսլամական պետությունների գագաթնաժողովի ընթացքում Ադրբեջանը դարձավ Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության լիիրավ անդամ, որի միջոցով նա փորձելու էր օգտագործել կազմակերպության քաղաքական, տնտեսական և ֆինանսական ներուժը, ինչպես նաև աջակցություն ստանալ Լեռնային Ղարաբաղի հարցում:

1992թ. մարտին Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության հատուկ հանձնախումբը այցելեց Թեհրան, Անկարա, Բաքու, Մոսկվա,

³⁴⁰ Ե.Հովհաննիսյան, Մերձավորարևելյան տարածաշրջանը և Հայաստանի ազգային անվտանգության խնդիրը, Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, հ. 16, Եր., 1996, էջ 14:

Երևան: Պատվիրակության ղեկավարն էր ԻԿԿ գլխավոր քարտուղար Զամիդ ալ-Ղաբիթի օգնական ղեկավար Մուհամեդ Մոհսինը (Բանգլադեշ): Պատվիրակության կազմում ընդգրկված էին նաև գլխավոր քարտուղարության լրատվության բաժնի տնօրեն Աբու Բաքր Ֆալը (Սենեգալ) և համակարգման բաժնի տնօրեն Մուհամեդ Միսավին (Թունիս)³⁴¹: Մինչ այդ Հայաստանը դիմել էր Ռուսաստանին, Ուկրաինային, Ղազախստանին, ինչպես նաև՝ Արաբական լիգային և Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությանը՝ հակամարտության գոտի դիտորդներ ուղարկելու խնդրանքով:

Այցելության նպատակն էր ծանոթանալ ղարաբաղյան խնդրի և նրա լուծման հնարավորությունների վերաբերյալ այս պետությունների ղեկավարների տեսակետներին: Այցելությունը համաձայնեցված էր այդ ժամանակ ԻԿԿ նախագահող երկրի՝ Սենեգալի նախագահ Աբդ ալ-Դիաֆի հետ:

ԻԿԿ պատվիրակությունը հանդիպումներ ունեցավ ՀՀ Արտաքին գործերի նախարարությունում և Գերագույն Խորհրդի Արցախի հարցերով զբաղվող հանձնաժողովում, ուր քննարկվեցին ղարաբաղյան հակամարտության իրավական և իրավաբանական կողմերը, Հայաստանի և մահմեդական երկրների միջև դիվանագիտական հարբերություններ հաստատելու հարցը և այլն:

Պատվիրակությանն ընդունեց նաև ՀՀ նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանը, որին Մ. Մոհսինը հայտնեց ԻԿԿ գլխավոր քարտուղար ալ-Ղաբիթի մտահոգությունը ղարաբաղյան ղեպերի զարգացման վերաբերյալ՝ ընդգծելով կազմակերպության անկեղծ ցանկությունը՝ աջակցել տարածաշրջանում խաղաղության և կայունության հաստատմանը:

³⁴¹ Ինֆորմացիա Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության պատվիրակության՝ Հայաստան այցելության վերաբերյալ /21 մարտի 1992/ (ՀՀ ԱԳՆ փաստաթղթեր, արխիվ):

ՀՀ նախագահի հետ զրույցի ընթացքում կողմերն անթույլատրելի համարեցին դարաբաղյան խնդիրը կրոնական տեսանկյունից դիտարկելու միտումները: ՀՀ նախագահը նշեց, որ Հայաստանի ղեկավարությունը, որ ձգտում է խաղաղության, չի ցանկանում, որ խնդիրը դառնա մի նոր կրոնական հակամարտություն՝ Արևելքի և Արևմուտքի միջև³⁴²:

Հայաստանի իշխանությունները ԻԿԿ պատվիրակության այցելությունը Հայաստան դրական գնահատեցին: Պատվիրակության հետ հանդիպման ընթացքում Հայաստանի նախագահը, ողջունելով բոլոր տեսակի անաչառ միջնորդությունները, հույս հայտնեց, որ Իսլամական կոնֆերանսի նման հեղինակավոր կազմակերպության աջակցությունը կարող էր նպաստել դարաբաղյան խնդրի խաղաղ լուծմանը³⁴³:

Հայաստանից պատվիրակության վերադարձից հետո՝ 1992թ. ապրիլին, Ջիդդայում Համիդ ալ-Ղաբիթը հրապարկեց մի հայտարարություն, որում ԻԿԿ գլխավոր քարտուղարը համաշխարհային ընկերակցությանը և իսլամական երկրներին կոչ արեց անհետաձգելի քայլեր ձեռնարկել՝ Լեռնային Ղարաբաղի բնակչության տառապանքները մեղմացնելու համար: Միաժամանակ նա հակամարտ կողմերին կոչ արեց հանդես բերել կրակը անհապաղ դադարեցնելու և առկա խնդիրները խաղաղ միջոցով լուծելու բարի կամք և հեռատեսություն³⁴⁴:

Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության պատվիրակության այցելությունը Հայաստան որոշակի հիմքեր կարող էր ստեղծել ԻԿԿ-ի և Հայաստանի միջև հարաբերությունների հետագա զարգացման, ինչպես նաև հակամարտության խաղաղ կարգավորման ուղղությամբ: Աս-

³⁴² Զրույցի գրառում կայացած 1992թ. մարտի 21-ին Հայաստանի Հանրապետության նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանի և ԻԿԿ-ի գլխավոր քարտուղարի օգնական Մ. Մոսիսի միջև (ՀՀ ԱԳՆ փաստաթղթեր, արխիվ):

³⁴³ Նույն տեղում:

³⁴⁴ «Հայաստանի Հանրապետություն» 2.04.1992

վածի լավագույն ապացույցն է նաև ԻԿԿ գլխավոր քարտուղարի հայտարարությունը:

Սակայն կազմակերպության գործողություններն ի սկզբանե կողմնապահ էին: ԻԿԿ գլխավոր քարտուղարը անհանգստություն հայտնեց Լեռնային Ղարաբաղի բնակչության համար, մինչդեռ ԻԿԿ պատվիրակությունը Հայաստանում հրաժարվեց հանդիպել ԼՂՀ պաշտոնատարների հետ՝ պատճառաբանելով, որ նման լիազորություն չունի: Այս հանգամանքը մեր կարծիքով որոշակի կասկածներ է առաջացնում կազմակերպության առաքելության անաչառության վերաբերյալ:

Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության դիրքորոշումը հայադրեջանական հակամարտության վերաբերյալ արմատապես փոխվեց Լեռնային Ղարաբաղի պաշտպանական ուժերի կողմից Շուշիի և Լաչինի ազատագրումից հետո, որ հնարավորություն տվեց կանխել արցախահայության բնաջնջումը: ԻԿԿ դիրքորոշման ձևավորման հարցում ոչ պակաս ազդեցություն ունեցավ նաև նույն ուժերի կողմից վերահսկողության սահմանումը ռազմավարական նշանակություն ունեցող այլ տարածքների վրա:

ԻԿԿ կանոնադրական մարմիններում Լեռնային Ղարաբաղի շուրջ հայադրեջանական հակամարտության հարցը առաջին անգամ քննարկվեց 1992թ. հունիսի 14-ին Ստամբուլում կայացած իսլամական պետությունների արտգործնախարարների արտահերթ հանդիպման ընթացքում:

Նախքան ստամբուլյան հանդիպումը՝ Ադրբեջանը իսլամական շրջանակներում ձեռնամուխ եղավ ակտիվ քարոզչության: Ադրբեջանի բարձրաստիճան պաշտոնյաներից մեկը Բաքու ժամանած պակիստանցի դիվանագետ Աշրաֆ Ջեհանգիր Քազիի հետ հանդիպմանը կոչ

արեց, որպեսզի Պակիստանը պաշտպանի «Ադրբեջանի դեմ Հայաստանի ագրեսիան» իսլամական պետությունների արտագործնախարարների հանդիպման օրակարգ մտցնելու Ադրբեջանի առաջարկությունը: Ինչպես նշում է «Նեզավակիսիայա գազետան», Ստամբուլում Ադրբեջանը ամեն կերպ ձգտում էր հասնել Հայաստանի նկատմամբ տնտեսական պատժամիջոցների կիրառմանը³⁴⁵:

Հունիսի 14-ին ստամբուլյան հանդիպման առաջին օրը Թուրքիայի արտագործնախարար Յ. Չեթինը հայտարարեց, որ պաշտպանում է ստամբուլյան հանդիպման օրակարգում դարաբաղյան հակամարտության հարցը մտցնելու Ադրբեջանի պահանջը³⁴⁶: Ի դեպ, Թուրքիան Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության շրջանակներում Ադրբեջանին աջակցող ամենաարմատական պետություններից մեկն է, որը հրաժարվել է Հայաստանի հետ դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատել՝ նախապայման դնելով Լեռնային Ղարաբաղի հիմնահարցը:

Ադրբեջանը՝ որպես ԻԿԿ-ի լիիրավ անդամ, առաջին անգամ մասնակցելով բարձր մակարդակի հանդիպմանը, առիթը չկորցրեց օգտագործել կազմակերպության ամբիոնը՝ Հայաստանին «ագրեսոր» ներկայացնելու համար: Միևնույն ժամանակ ադրբեջանական խնդիրների նկատմամբ իսլամական բարձրագույն քաղաքական մարմնի հետաքրքրությունը միանգամայն համապատասխանում է մահմեդական ժողովուրդների իրավունքները պաշտպանելու Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության հայտարարություններին ու կոչերին:

Լեռնային Ղարաբաղի շուրջ հայ-ադրբեջանական հակամարտությունը ստամբուլյան կոնֆերանսում ներկայացրեց Ադրբեջանի արտա-

³⁴⁵ «Независимая газета» 16.06.1992

³⁴⁶ Նույն տեղում:

քին գործերի նախարար Թոֆիկ Ղասիմովը: Նա կոնֆերանսի մասնակիցներին տեղեկացրեց հակամարտության խաղաղ լուծումներ գտնելու Ադրբեջանի ջանքերի մասին, որոնք, իբր, խոչընդոտվում էին Յալաստանի իշխանությունների անհամդուրժողականության պատճառով: Նա նշեց, որ հակամարտության բնույթը արմատապես փոխվել էր Լեռնային Ղարաբաղի հայկական ուժերի կողմից Լաչինի և Նախիջևանի սահմանային շրջանների «գրավումից» հետո, որ վկայում էր Յալաստանի «ծավալապաշտական» ծրագրերի մասին: Ղասիմովը կարևոր համարեց Յալաստանին ստիպել՝ դուրս բերելու զորքերը ադրբեջանական «գրավալ» տարածքներից և անհրաժեշտ պայմաններ ստեղծել, որպեսզի ադրբեջանցի գաղթականները կարողանան վերադառնալ իրենց տները:

Հարկ է փաստել, որ Ադրբեջանի արտգործնախարարի հայտարարությունը՝ Նախիջևանի սահմանային շրջանների գրավման վերաբերյալ չէր համապատասխանում իրականությանը: Հայկական ուժերը երբևէ Նախիջևանի սահմանային շրջանները գրավելու փորձ չեն կատարել: Ադրբեջանցի դիվանագետը, ապատեղեկացնելով կոնֆերանսում ներկա գտնվողներին, ձգտում էր հնարավոր բոլոր միջոցներով նրանց ուշադրությունը սևեռել մահմեդական ադրբեջանցիների խնդիրներին:

Ստամբուլի կոնֆերանսում հայ-ադրբեջանական հակամարտության մասին առանձին բանաձև չընդունվեց, սակայն այն տեղ գտավ կոնֆերանսի ամփոփիչ հայտարարության 14-րդ կետում: Կոնֆերանսը Յալաստանին կոչ արեց վերանայել «ծավալապաշտական իր ագրեսիվ քաղաքականությունը», իսկ միջազգային հանրությանը կոչ արեց Յալաստանի վրա հնարավոր ճնշում գործադրել, որպեսզի վերջինս դադա-

րի արգելք դառնալ հակամարտության խաղաղ լուծման ճանապարհին, ապահովի Ադրբեջանի տարածքային ամբողջականությունը, երաշխավորի փախստականների վերադարձը իրենց տները: Սահմանների անձեռնմխելիության և տարածքային ամբողջականության միջազգայնորեն ընդունված սկզբունքներին աջակցելու համատեքստում իսլամական պետությունների արտգործնախարարները համերաշխություն հայտնեցին Ադրբեջանին³⁴⁷:

Իսլամական բարձրագույն քաղաքական մարմինը Չայաստանին մեղադրեց ագրեսիայի մեջ այն դեպքում, երբ կազմակերպության անդամ Ադրբեջանը շրջափակել էր Չայաստանը, իսկ Ստամբուլի հանդիպման օրերին Լեռնային Ղարաբաղի սահմանի երկայնքով շարունակվում էին ադրբեջանական բանակի սանձազերծած մարտական գործողությունները, չէր դադարում հայկական բնակավայրերի գնդակոծումը «Գրադ» կայանքներից, հրանոթներից և գնդացիներից³⁴⁸:

ՀՀ արտգործնախարար Ր. Յովհաննիսյանի գնահատմամբ՝ Ստամբուլում ԻԿԿ-ի տեսակետը ղարաբաղյան հակամարտության վերաբերյալ կողմնապահ էր՝ հիմնված Ադրբեջանի խեղաթյուրված և կանխակալ կարծիքի վրա: ԻԿԿ-ի գլխավոր քարտուղար Համիդ ալ-Ղաբիթին ուղղված նամակում ՀՀ արտգործնախարարը նշում էր, որ Ստամբուլի կոնֆերանսը, Չայաստանին մեղադրելով ագրեսիայի և ծավալապաշտության մեջ, անտեսել էր Ադրբեջանի աննախադեպ ագրեսիան Չայաստանի դեմ: Ադրբեջանը գրավել և հայաթափել էր մի շարք հայկական գյուղեր՝ բազում անգամներ խախտելով Չայաստանի սահմանը: Նամակի մեջ նախարարը ներկայացնում էր խաղաղ լուծում գտնելու Չայաստա-

³⁴⁷ ՀՀ ԱԳՆ փաստաթղթեր (արխիվ):

³⁴⁸ «Չայաստանի Հանրապետություն» 16.06.1992

նի ջանքերը: Ավելին, նա տեղեկացնում էր, որ Հայաստանի իշխանություններն առաջարկել էին Նախիջևանի Հանրապետության կառավարությանը՝ բանակցություններ անցկացնել սահմանային և անվտանգության հարցերի շուրջ, սակայն ոչ մի պատասխան Նախիջևանի ղեկավարությունից չէին ստացել³⁴⁹:

ՀՀ արտգործնախարարը նկատի ուներ ընդհանուր սահմանը անվտանգ գոտի դարձնելու նպատակով Նախիջևանի իշխանությունների հետ համակողմանի համագործակցության պայմանագիր կնքելու ՀՀ - նախագահի առաջարկը, որը դրական էր գնահատվել միջազգային շրջանակներում³⁵⁰:

Ալ-Ղաբիթին ուղղված նամակում նախարարը նշում էր, որ Իսլամական կոնֆերանսի դիրքորոշումը դարաբաղյան հակամարտության նկատմամբ անհամագոտության տեղիք էր տալիս: Սակայն այս հանգամանքները չէին խանգարում, որպեսզի Հայաստանի իշխանությունները կազմակերպության հետ համագործակցելու պատրաստակամություն հայտնեն:

Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության հետ դիվանագիտական շփումների ընթացքում հայաստանյան կողմը բազմիցս փորձել է պարզաբանումներ անել դարաբաղյան հակամարտության էության, խաղաղ լուծումներ գտնելու Հայաստանի իշխանությունների ջանքերի մասին: Հայ դիվանագետները շարունակաբար հանդիպումներ են ունեցել կազմակերպության անդամ պետությունների իրենց գործըն-

³⁴⁹ ՀՀ արտգործնախարարի նամակը ԻԿԿ գլխավոր քարտուղար Համիդ ալ-Ղաբիթին 6.07.1992 (ՀՀ ԱԳՆ փաստաթղթեր, No. 10/1511):

³⁵⁰ «Հայաստանի Հանրապետություն» 28.05.1992

կերների հետ ՄԱԿ-ի և միջազգային այլ կազմակերպությունների շրջանակներում:]

Ղարաբաղյան հակամարտության վերաբերյալ Հայաստանի պաշտոնական դիրքորոշումը ԻԿԿ շրջանակներում լուսաբանելու ապացույցն է ՀՀ նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանի՝ Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության գլխավոր քարտուղար Համիդ ալ-Ղաբիթին և իսլամական պետությունների արտաքին գործերի նախարարների 1993թ. ապրիլի 25-29-ը Պակիստանի Կարաչի քաղաքում գումարված XXII կոնֆերանսի մասնակիցներին հասցեագրված ուղերձը:

Ուղերձի մեջ ՀՀ նախագահը չէր թաքցնում, որ Հայաստանի իշխանությունները հուսախաբված էին, քանի որ Իսլամական կոնֆերանսը չէր արձագանքել համագործակցության Հայաստանի առաջարկություններին: Անարձագանք էին մնացել ՄԱԿ-ում Իսլամական կոնֆերանսի և Հայաստանի ներկայացուցիչների հետ շփումներ հաստատելու, ինչպես նաև՝ կազմակերպության հետ հաղորդակցության կանոնավոր ուղի հաստատելու Հայաստանի առաջարկները:

Ղարաբաղյան հակամարտության նկատմամբ կազմակերպության կողմնապահ բնույթը ՀՀ նախագահի կարծիքով միակողմանի տեղեկատվության պատճառով էր: Նա համոզվումք էր հայտնել, որ եթե կազմակերպության անդամ պետությունների ներկայացուցիչները հնարավորություն ունենային խնդրի վերաբերյալ բազմակողմանի տեղեկատվություն ստանալ, այլ կերպ կգործեին:

Ըստ ՀՀ նախագահի՝ ԻԿԿ հայտարարությունների նման կանխակալ բնույթը նսեմացնում էր այն հարգանքը, որ միջազգային հանրությունը ուներ Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության նկատմամբ, նվազեցնում էր հակամարտ կողմերի վստահությունը միջազգային կազմա-

կերպությունների հանդեպ, դժվարեցնում բանակցությունների հաջողության հնարավորությունները:

ՀՀ նախագահի նամակը ալ-Ղաբիթին հանձնեց Եգիպտոսում ՀՀ - դեսպանը Կարաչիի կոնֆերանսի նախօրեին: Հայ դիվանագետի հետ զրույցի ընթացքում ալ-Ղաբիթը նշել էր, որ Լեռնային Ղարաբաղի մասին բանաձևը կոնֆերանսից մի քանի օր առաջ արժանացել էր քաղաքական կոմիտեի հավանությանը: Համաձայն ընթացակարգի բանաձևը օրակարգից կարող էր հանել միայն բանաձևի հեղինակ երկիրը, տվյալ դեպքում՝ Ադրբեյջանը, ինչը բացառված էր: Ղարաբաղյան հարցը կոնֆերանսի օրակարգ մտցնելու հարցում հատկապես ակտիվ էին գործել Թուրքիայի ներկայացուցիչները:

ՀՀ նախագահի նամակը գլխավոր քարտուղարը դրական էր գնահատել, որի կարծիքով՝ Հայաստանի և կազմակերպության միջև հնարավոր էր իրականացնել համագործակցություն թեկուզ Եգիպտոսում Հայաստանի դեսպանության միջոցով³⁵¹:

Կարաչիի հանդիպումից առաջ Ադրբեյջանի արտգործնախարար Թ. Ղասիմովը Նյու-Յորքում հանդիպելով ՄԱԿ-ին կից ԻԿԿ անդամ պետությունների մշտական ներկայացուցիչների հետ, նրանց է ներկայացրել Ադրբեյջանի արևմտյան և հարավարևմտյան շրջաններում Հայաստանի զինված գործողություններին գնահատական տալու հարցը: Ավելի քան քսան իսլամական պետությունների դեսպաններ Հայաստանի «ազրեսիան» դատապարտող հայտարարություն էին արել: Իրանի ներկայացուցիչը առաջարկել էր տարածաշրջանային զարգացումներին

³⁵¹ Եգիպտոսում ՀՀ դեսպան է. Նալբանդյանի նամակը ՀՀ արտգործնախարարին (ՀՀ ԱԳՆ փաստաթղթեր, 1993թ. հուլիս):

հետևելու նպատակով ԻԿԿ շրջանակներում ստեղծել շփման խումբ³⁵² (contact-group):

Զնայած այն հանգամանքին, որ 1993թ. ապրիլի 29-ին Կարաչիի կոնֆերանսը դարաբաղյան հարցի վերաբերյալ ընդունեց Հայաստանի «ազրեսիան» դատապարտող բանաձև³⁵³, միաժամանակ կոչ արեց հակամարտությունը լուծել խաղաղ ճանապարհով՝ պետությունների տարածքային ամբողջականության և սահմանների անձեռնմխելիության միջազգայնորեն ընդունված սկզբունքների հիման վրա: Բանաձևում կոչ էր արվում թե՛ Հայաստանին և թե՛ Ադրբեջանին՝ շարունակել բանակցությունները ԵԱՀԿ շրջանակներում՝ ձեռնպահ մնալով ցանկացած գործողությունից, որը կարող է դժվարություններ ստեղծել խաղաղ լուծման ճանապարհին³⁵⁴:

Կարաչիի կոնֆերանսը կոչ արեց անդամ պետություններին, ԻԶԲ-ին և իսլամական այլ հաստատություններին՝ անհապաղ ֆինանսական և մարդասիրական օգնություն ցույց տալ Ադրբեջանին՝ փախստականներին օգնելու համար: Միաժամանակ ԻԿԿ-ն առաջարկեց ՄԱԿ-ի գլխավոր քարտուղարին և Անվտանգության խորհրդի նախագահին, որպեսզի Անվտանգության խորհուրդը Հայաստանի «ազրեսիան» դատապարտող բանաձև ընդունի՝ «Հայաստանից պահանջելով ռազմական ուժերի անհապաղ դուրսբերումը ադրբեջանական գրավյալ տարածքներից»³⁵⁵:

Կարաչիի կոնֆերանսում Պակիստանի վարչապետ Բալախ Մազա-րին «ԻԿԿ-ին կոչ արեց խստորեն դատապարտել Հայաստանի հարձա-

³⁵² «Ազգ» 14.04.1993

³⁵³ Resolution on the Conflict Between Armenia and Azerbaijan, Final Communiqué of the 21th ICFM (April 25-29, 1993).

³⁵⁴ Final Communiqué of the 21th Session of ICFM (April 25-29, 1993) <http://www.oic-un.org>

³⁵⁵ Եռյն տեղում:

կունը Ադրբեջանի վրա, ինչպես նաև՝ Ադրբեջանից ու Լեռնային Ղարաբաղի շրջանից դուրս բերել բոլոր օտար ուժերը»³⁵⁶։ Թուրքիայի արտագործնախարար Յ. Չեքինը նշեց, որ Ադրբեջանի պարագայում խախտվել էին միջազգային նորմերը³⁵⁷։

Ուշագրավ է, որ ալ-Ղաբիթը Կարաչիի կոնֆերանսում արտասանած իր ելույթում չանդրադարձավ դարաբաղյան հարցին։ Իսլամական կոնֆերանսի պրակտիկայում գլխավոր քարտուղարը՝ որպես կանոն, անդրադառնում է իսլամական աշխարհում առկա գրեթե բոլոր հակամարտություններին։ Չի բացառվում, որ ՀՀ նախագահի ուղերձը որոշակի ազդեցություն էր գործել գլխավոր քարտուղարի դիրքորոշումը ձևավորելու հարցում։

1995թ. դեկտեմբերի 9-12-ը Գվինեայի մայրաքաղաք Կոնակրիում տեղի ունեցած իսլամական պետությունների արտագործնախարարների հանդիպման ամփոփիչ հայտարարության մեջ խստորեն դատապարտվեց Ադրբեջանի դեմ Հայաստանի «ագրեսիան», իսկ «գրավյալ» տարածքներում ադրբեջանցի ազգաբնակչության դեմ գործողությունները որակվեցին որպես «մարդկության դեմ ուղղված հանցագործություն»։ Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը ՄԱԿ-ի ԱԽ-ից պահանջեց իրականացնել իր իսկ կողմից ընդունած 822, 853, 874 և 884 բանաձևերը, «որտեղ հայկական ուժերից պահանջվում էր անհապաղ, առանց նախապայմանների և ամբողջապես դուրս բերել զորքերը ադրբեջանական բոլոր գրավյալ տարածքներից, ներառյալ՝ Լաչինը և Շուշին»։ ԻԿԿ-ն կոչ արեց ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդին՝ ճանաչել Ադրբեջանի Հանրապետության դեմ ագրեսիան՝ միաժամանակ պար-

³⁵⁶ Նույն տեղում։

³⁵⁷ Նույն տեղում։

տավորվելով ՄԱԿ-ում այս հարցի շուրջ համակարգված գործողությունների դիմել³⁵⁸:

Կոնֆերանսն իր համերաշխությունը և հարգանքը հայտնեց «Աղրբեջանի կառավարությանը և ժողովրդին՝ իր հայրենիքը պաշտպանելուն ուղղված ջանքերի համար»՝ անհանգստություն արտահայտելով Աղրբեջանում գտնվող «մեկ միլիոն տեղահանված մարդկանց և փախստականների կապակցությամբ»³⁵⁹:

Հարկ է նշել, որ աղրբեջանական կողմի կրած վնասները միշտ չափազանցված են ներկայացվել ԻԿԿ-ում: Դրա ապացույցն է նաև աղրբեջանցի փախստականների մտացածին, ուռճացված թվերը, որոնք շրջանառության մեջ է դրել Աղրբեջանը: Միևնույն ժամանակ անհրաժեշտ է փաստել, որ ՄԱԿ-ի Անվտանգության Խորհրդի 822, 853, 874 և 884 բանաձևերում Հայաստանը չի մեղադրվում Աղրբեջանի դեմ իրականացված ագրեսիայի մեջ: Սակայն ԻԿԿ-ն որպես կանոն վկայակոչում է դրանք՝ Հայաստանին դատապարտելու համար:

Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության շրջանակներում դառաբաղյան խնդրի նկատմամբ որոշ ծայրահեղ միտումներ դրսևորվեցին 1996թ. դեկտեմբերի 9-13-ը Ինդոնեզիայի մայրաքաղաք Ջակարտայում իսլամական պետությունների արտաքին գործերի նախարարների հանդիպմանը:

Իսլամական Կոնֆերանս կազմակերպությունը կոչ արեց աշխարհի բոլոր պետություններին՝ «զերծ մնալ Հայաստանին զինված ուժեր և սպառնալիքություններ տրամադրելուց, քանի որ այն կարող է խրախուսել ագրեսորին՝ ավելի ընդարձակելու հակամարտությունը և շարունա-

³⁵⁸ Final Communiqué of the 23th Session of ICFM (December 9-13, 1996) <http://www.oic-un.org>

³⁵⁹ Նույն տեղում:

կելու ադրբեջանական տարածքների բռնազավթումը: ԻԿԿ-ի անդամ պետությունների տարածքը չպետք է օգտագործվի նման մատակարարումների համար»: ԻԿԿ-ն կոչ արեց իսլամական պետություններին, ինչպես նաև՝ միջազգային հանրությանը՝ «օգտագործել քաղաքական և տնտեսական ազդեցիկ միջոցներ՝ վերջ դնելու հայկական ագրեսիային և ադրբեջանական տարածքների բռնազավթմանը»³⁶⁰:

ԵԱՀԿ շրջանակներում դարաբաղյան հակամարտության խաղաղ կարգավորման բանակցային գործընթացի կապակցությամբ Ջակարտայում ընդունված բանաձևում կոնֆերանսն իր աջակցությունը հայտնեց 1996թ. դեկտեմբերի 2-3-ը ԵԱՀԿ Լիսաբոնի գագաթնաժողովում ԵԱՀԿ նախագահի հայտարարության երեք սկզբունքներին, «որոնք պետք է Հայաստանի և Ադրբեջանի միջև հակամարտության խաղաղ կարգավորման հիմք դառնան, դրանք են՝ Հայաստանի Հանրապետության և Ադրբեջանի տարածքային ամբողջականության պահպանման սկզբունքը, ինքնորոշման սկզբունքով ամրագրված պայմանագրով Լեռնային Ղարաբաղի իրավական կարգավիճակի սահմանումը, որ Լեռնային Ղարաբաղին ինքնավարության բարձրագույն աստիճանակարգ կշնորհի Ադրբեջանի կազմում, ինչպես նաև՝ Լեռնային Ղարաբաղի և նրա ողջ ազգաբնակչության անվտանգության երաշխավորումը, ներառյալ՝ փոխադարձ պարտավորությունները, որոնք կերաշխավորեն բոլոր կողմերի մասնակցությունը կարգավորման գործընթացի նախապատրաստմանը»³⁶¹:

Այսպիսով, Իսլամական կոնֆերանսը, չունենալով հակամարտության կարգավորման սեփական հայեցակարգ, առաջարկեց դարաբաղ-

³⁶⁰ Նույն տեղում:

³⁶¹ Final Communiqué of the 24th Session of ICFM (December 9-13, 1996) <http://www.oic-un.org>

յան հակամարտության կարգավորման համար հիմք ընդունել Լիսաբոնի գազաթնաժողովում ԵԱՀԿ գործող նախագահի՝ Ֆ.Կոտիի հայտարարությունը: Սակայն այն չէր կարող հակամարտության կարգավորման գործընթացի հիմք դառնալ, քանի որ ԵԱՀԿ-ում որոշումները ընդունվում են կոնսենսուսով: Իսկ Կոտիի հայտարարությունը ԵԱՀԿ պաշտոնական որոշում չէր, քանի որ Լիսաբոնի հռչակագրում նրա առաջարկած սկզբունքների ընդգրկմանը Հայաստանը դեմ էր արտահայտվել:

1997թ. դեկտեմբերի 9-11-ը Իրանում տեղի ունեցած Թեհրանի գազաթնաժողովը նույնպես կարևորվում է Լեռնային Ղարաբաղի հարցի քննարկման առումով: Հայ-ադրբեջանական հակամարտության վերաբերյալ թեհրանյան բանաձևը ոգով և բովանդակությամբ գրեթե չէր տարբերվում նախկիններից:

Ելույթ ունենալով գազաթնաժողովում՝ Իրանի նախագահ Մոհամեդ խաթամին ղարաբաղյան խնդրին չանդրադարձավ, որին, սակայն, անդրադարձան այաթոլլա խամենեին և Բանգլադեշի վարչապետը:

Իրանի հոգևոր առաջնորդը, որ մինչ այդ քանիցս հանդես էր եկել Ադրբեջանի մահմեդականների դեմ Լեռնային Ղարաբաղի ինքնապաշտպանական ուժերի ռազմական գործողությունները դատապարտող հայտարարություններով, Թեհրանում միայն նշեց, որ «ԻԿԿ-ն կարող է հիմնել հատուկ հանձնախմբեր՝ լուծելու Բոսնիայի, Քաշմիրի, Սոմալիի, Ղարաբաղի և այլ շրջաններում մահմեդականների առաջ ծառացած խնդիրները, որին անդամ բոլոր պետությունները պետք է մասնակցեն»³⁶²:

Բանգլադեշի վարչապետ Շեյխ Հասինան, խոսելով մահմեդական ժողովուրդների առաջ ծառացած խնդիրների մասին, նշեց, որ «ադրբե-

³⁶² The Iranian Journal of International Affairs, vol. IX, No. 4, Winter 1997/1998, Tehran, p. 596.

ջանցիները դեմ առ դեմ կանգնած են հայկական ագրեսիայի առաջ»³⁶³։ Առհասարակ ԻԿԿ շրջանակներում Բանգլադեշը աչքի է ընկնում դարաբաղյան հարցի վերաբերյալ արմատական դիրքորոշմամբ։

Հանդիպման ընթացքում հայ-ադրբեջանական հակամարտության վերաբերյալ տարածվեց ԻԿԿ գլխավոր քարտուղար Համիդ ալ-Ղաբիթի ծանուցումը, որ հիմնված էր բացառապես ադրբեջանական իշխանություններից ստացված տեղեկությունների վրա։ Այստեղ մանրամասն ներկայացված էր ԻԿԿ դիրքորոշումը հայ-ադրբեջանական հակամարտության վերաբերյալ, շեշտադրված էին պատերազմում Ադրբեջանի կրած վնասերը, Հայաստանի կողմից Ադրբեջանի տարածքի ավելի քան 20%-ի «գրավման» փաստը³⁶⁴։

Զնայած Թեհրանի գազաթնաժողովն ընդունեց «Հայաստանի ագրեսիան Ադրբեջանի դեմ» բանաձևը, օրակարգում զետեղված քաղաքական հարցերի թվում այն աննկատ մնաց։ Թեհրանի գազաթնաժողովում դարաբաղյան հարցը, լինելով օրակարգի 140 հարցերից մեկը, չդարձավ լուրջ քննարկումների առարկա, թեև Ադրբեջանը արեց առավելագույնը՝ դարաբաղյան հիմնախնդրին հնչեղություն տալու ուղղությամբ։ Իրանական մամուլը նույնպես, մեկնաբանելով Թեհրանի գազաթնաժողովը, գրեթե չարձագանքեց դարաբաղյան հարցին։

Ուշագրավ է այն հանգամանքը, որ Սաուդյան Արաբիայի թագաժառանգ Աբդ Ալլահ իբն Աբդ ալ-Ազիզ աս-Սաուդի ելույթը ևս կրում էր ընդհանուր բնույթ, ուստի չշոշափեց որևէ առանձին հարց, չնայած Ռիադի

³⁶³ Տեղեկությունը ըստ IRNA լրատվական գործակալության 09.12.1997 (<http://www.irna.com>)

³⁶⁴ Report of the Secretary General on the Aggression of the Republic of Armenia against the Republic of Azerbaijan to the Eight Islamic Summit Conference (December 9-11, 1997) (ՀՀ ԱԳՆ փաստաթղթեր, արխիվ)։

դերը զգալի էր դարաբաղյան հարցը գազաթնաժողովի օրակարգ մտցնելու հարցում³⁶⁵:

Իր խոսքում հայ-ադրբեջանական հակամարտությանն անդրադարձավ նաև Սիրիայի նախագահ Յաֆեզ ալ-Ասադը: Վերջինս իր ելույթի «Խուսափում տարածայնություններից երկխոսության միջոցով» բաժնում անդրադառնալով հայ-ադրբեջանական հակամարտությանը, նշեց. «Հարկ է ընդգծել, որ մեր կազմակերպության անդամ Ադրբեջանի և Հայաստանի միջև լարվածության հետագա շարունակումը տարածաշրջանում առաջ է բերում անհանգստության, մտավախության և անկայունության գործոններ, ինչպես նաև նպաստում է երկու երկրների ուժի և կարողությունների ջլատմանն ու կորստին, փոխանակ դրանք ուղղելու վերակառուցմանը և վերականգնմանը»³⁶⁶:

Ի դեպ, սա միակ թեման էր ներարաբական և արաբ-խորայելական հակամարտությունից բացի, որին անդրադարձավ Սիրիայի նախագահը: Վերջինս, հաշվի առնելով Հայաստանի հետ իր երկրի բարեկամությունը, ձեռնպահ մնաց կտրուկ որակումներից: Հագիվ թե Սիրիան բացահայտորեն հանդես գար Ադրբեջանի պաշտպանությամբ, որը կողմնորոշված է դեպի Թուրքիան: Սիրիային մտահոգում են տարածաշրջանում գերտերություն դառնալու Թուրքիայի հավակնությունները: Բացի այդ՝ Սիրիան ջերմ և բազմակողմ հարաբերություններ է հաստատել Հայաստանի հետ:

Թեհրանի գազաթնաժողովին անմիջապես հաջորդեց 1997թ. ԵԱՀԿ արտգործնախարարների Կոպենհագենի հանդիպումը, ուր քննարկվեց Լեռնային Ղարաբաղի հարցը: Գազաթնաժողովում ունեցած ելույթում

³⁶⁵ «Ազգ» 23.12.1997

³⁶⁶ سوريا ودوره المهيم، دمشق، ١٩٩٧، ص ٥٧

ՀՀ արտոգործնախարար Ա. Արզումանյանը Ադրբեջանին մեղադրեց հակահայկական տրամադրություններ բորբոքելու և ԵԱՀԿ շրջանակներում բանակցությունները խոչընդոտելու մեջ: ՀՀ արտոգործնախարարը նշեց, որ ասվածի ապացույցը Թեհրանի գազաթնաժողովում հակամարտության վերաբերյալ ադրբեջանական կողմի տվյալներն էին, որոնցում աղավաղվել և կրոնական երանգով էին ներկայացվել հակամարտության փաստերը: ՀՀ արտոգործնախարարի կարծիքով՝ հայ-ադրբեջանական հակամարտության վերաբերյալ ԻԿԿ-ի ադրբեջանամետ հայտարարություններն ու բանաձևերը կարող էին բացասաբար ազդել միջազգային կազմակերպությունների գործունեության վրա³⁶⁷:

Հայաստանի նկատմամբ Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության դիրքորոշումը էական փոփոխություններ չկրեց 1999թ. հունիսի 28-ից հուլիսի 1-ը Բուրկինա Ֆասոյի մայրաքաղաք Ուագադուգույում իսլամական պետությունների արտոգործնախարարների հանդիպման ընթացքում, որտեղ ընդունված բանաձևում նշված էր, որ Հայաստանի «ազդեխան» «...սպառնում է ադրբեջանական ժողովրդի մշակութային և պատմական ժառանգությանը»³⁶⁸:

ԻԿԿ-ն իր վերաբերմունքն է արտահայտել նաև Լեռնային Ղարաբաղում ընթացող քաղաքական գործընթացների հանդեպ: 1997թ. սեպտեմբերի 15-ին ԻԿԿ-ի գլխավոր քարտուղարը հանդես է եկել հայտարարությամբ՝ Լեռնային Ղարաբաղում անցկացվող նախագահական ընտրությունները բնութագրելով որպես «ոչ լեգիտիմ և սադրիչ գործողություն», որ հակասում է միջազգային իրավունքի սկզբունքներին:

³⁶⁷ «Ազգ» 19.12.1997

³⁶⁸ IRCICA, Newsletter, No. 49, Istanbul, 1999, p. 5.

2001թ. սեպտեմբերի 2-ին Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը տարածեց ևս մեկ հայտարարություն, որտեղ նշված էր, որ Լեռնային Ղարաբաղում ընթացող քաղաքական գործընթացները խախտում են միջազգային իրավունքը:

ԻԿԿ-ն նկատի ուներ 2001թ. սեպտեմբերին Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության խորհրդարանական ընտրությունները, որոնք հայտարարության մեջ անվանված են, այսպես կոչված, տեղական կառավարման ընտրություններ: Լեռնային Ղարաբաղի օրինական իշխանությունների գործողությունները հայտարարության մեջ անվանված են «անջատողական շարժում, որ հսկողություն է սահմանել Ադրբեջանի Լեռնային Ղարաբաղի շրջանում»³⁶⁹:

Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը կասկածի տակ առնելով Լեռնային Ղարաբաղի իշխանությունների օրինականությունը՝ անտեսում է այն փաստը, որ ԼՂՀ ազգաբնակչությունը սահմանադրական ճանապարհով է ընտրել իր իշխանություններին, ինչպես նաև՝ ազատ և ինքնիշխան ապրելու իր իրավունքը:

Իսլամական կոնֆերանսը հայ-ադրբեջանական հակամարտության կարգավորումը պատկերացնում է քաղաքական ճանապարհով, բանակցային գործընթացի միջոցով, սակայն՝ Հայաստանի Հանրապետության անվերապահ զիջումներով: ԻԿԿ-ի հայտարարություններում շեշտադրվել է հայ-ադրբեջանական հակամարտության ժամանակ տուժած միայն ադրբեջանական կողմը, նշվել, որ բռնությունների է ենթարկվել միայն ադրբեջանցի ազգաբնակչությունը, ավերվել են միայն ադրբեջանական շինությունները: Ոչինչ չի ասվել հայերի նկատմամբ

³⁶⁹ The OIC Denounces the Forthcoming Elections in the Nagorno Karabagh Region as a Breach of the International Law, 2 September, 2001 <http://www.oic-un.org>

աղրբեջանական բռնությունների, հալածանքների, հայ փախստականների, ինչպես նաև՝ հայկական պատմական հուշարձանների ոչնչացման մասին: Բացառապես աղրբեջանական աղբյուրներին ապավինելը կազմակերպությանը թույլ չտվեց հակամարտության վերաբերյալ անաչառ դիրքորոշում կազմելուն:

Հայ-աղրբեջանական հակամարտության կարգավորման իսլամական ծրագրում՝ որպես Աղրբեջանին հակազդող կողմ հիշատակվում է Հայաստանը, որը զիջումներ պետք է անի Աղրբեջանին՝ անմիջապես և առանց նախապայմանների դուրս բերելով զորքերը աղրբեջանական «գրավյալ» տարածքներից, անգամ Շուշիից և Լաչինից, իսկ Լեռնային Ղարաբաղը պետք է մնա Աղրբեջանի կազմում: Երբեև չի նշվել, թե ինչ հնարավոր զիջումներ կարող է անել Աղրբեջանը՝ որպես հակամարտող կողմ:

ԻԿԿ-ն՝ որպես կանոն, դիմել է ԻԶԲ-ին և իսլամական պետություններին՝ Բաքվին ֆինանսական և այլ կարգի օգնություններ տրամադրելու կոչով, որին արձագանքել են իսլամական շրջանակները: 1996թ. հոկտեմբերին Բաքվում տեղի ունեցավ Աղրբեջանի զաղթականների աջակցության առաջին միջազգային կոնֆերանսը, որը կազմակերպել էին Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության Իսլամական համերաշխության ֆոնդը, Միջազգային իսլամական բարեգործական ասոցիացիան, Միջազգային իսլամական օգնության կազմակերպությունը: Կոնֆերանսի աշխատանքներին մասնակցեցին իսլամական տարբեր երկրներից ժամանած պատվիրակներ, այդ թվում՝ ԻԿԿ գլխավոր քարտուղարի պատվիրակը՝ Ջալիթ Էրեմը:

Հանդիպմանն ունեցած իր ելույթում Աղրբեջանի նախագահ Հեյդար Ալիևը հույս հայտնեց իսլամական երկրներից՝ մասնավորապես

Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունից, օգնություն ստանալ ադրբեջանցի գաղթականների համար: Ադրբեջանի նախագահի կարծիքով՝ նման հանդիպումները ոչ միայն կօժանդակեն ադրբեջանցի փախստականներին, այլև կամրապնդեն հարաբերությունները Ադրբեջանի և ԻԿԿ անդամ պետությունների ու իսլամական կազմակերպությունների միջև³⁷⁰:

Կոնֆերանսում ընդունվեցին մի շարք հանձնարարականներ, որոնք նպատակադրեցին ստեղծել իրազեկության մթնոլորտ և միջազգային օգնություն ցույց տալ փախստականներին և էմիգրանտներին³⁷¹:

Ադրբեջանն ակտիվորեն համագործակցում է Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության ամենատարբեր շրջանակների հետ: Ուշադրության են արժանի Ադրբեջանի նախագահ Ալիևի այցելությունները ԻԿԿ առանձին հաստատություններ, մասնավորապես՝ Իսլամական արվեստի, պատմության և մշակույթի ուսումնասիրման կենտրոն, որի նստավայրը Ստամբուլում է: 1998թ. դեկտեմբերին Իսլամական արվեստի, պատմության և մշակույթի ուսումնասիրման կենտրոնը Բաքվում կազմակերպեց «Իսլամական քաղաքակրթությունը Կովկասում» թեմայով միջազգային կոնֆերանսը: Ելույթ ունենալով կոնֆերանսում՝ Ադրբեջանի նախագահ Յ. Ալիևը մասնակիցների ուշադրությունը հրավիրեց այն փաստի վրա, որ Կովկասում իսլամի տարածումը սկսվել է Ադրբեջանից, իսկ ադրբեջանցիները իսլամական մշակույթի, ավանդույթների և արժեքների կրողներն են³⁷²:

³⁷⁰ Նույն տեղում:

³⁷¹ IRCICA, Newsletter, No. 41, 1996, Istanbul, p. 26.

³⁷² Г. Алиев, Наша родина-национально-духовное богатство нашего народа, Баку, 1998, с. 90.

Ադրբեջանը իր ակտիվ քարոզչությամբ փորձում է իսլամական աշխարհին ապացուցել իր իսլամական ինքնությունը, որ հաճախ կասկածանքությամբ է ընկալվում հենց իսլամական աշխարհի կողմից:

***

Ներկայումս Հայաստանի Հանրապետության համար կարևորվում է այն հանգամանքը, թե արդյո՞ք Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության դիրքորոշումը Լեռնային Ղարաբաղի հարցում որևէ կերպ չի խոչընդոտում Հայաստանի և իսլամական աշխարհի միջև համագործակցության զարգացումը:

Ինչպես նշվեց, Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության դիրքորոշումը Լեռնային Ղարաբաղի հարցում հիմնված է իսլամական համերաշխության սկզբունքի վրա: ԻԿԿ-ի պաշտոնական փաստաթղթերում նշված է, որ կազմակերպության անդամ պետություններն իրենց արտաքին քաղաքականությունը մշակելիս պետք է հաշվի առնեն կազմակերպության որդեգրած ուղին: Սակայն միշտ չէ, որ իսլամական պետությունները հաշվի են առնում կազմակերպության որդեգրած դիրքորոշումը: Այնպես որ, ԻԿԿ-ի ոչ նպաստավոր կեցվածքը ղարաբաղյան հարցում չի կարող ստվեր գցել իսլամական պետությունների հետ Հայաստանի Հանրապետության միջպետական կապերի զարգացմանը:

Առանձնացնենք մասնավորապես արաբական աշխարհը, որ կարևոր դեր ունի Մերձավոր և Միջին Արևելքի ռազմավարական-աշխարհաքաղաքական համակարգում, ինչպես նաև՝ Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության շրջանակներում: Հայաստանը սերտ կապեր է հաստատել արաբական երկրների հետ: Ներկայումս Եգիպտոսը, Սիրիան, Լիբանանը, Հորդանանը, Լիբիան, Ալժիրը, Քուվեյթը, Արաբական Միացյալ

Եմիրությունները, Թունիսը և արաբական այլ երկրներ հավաստել են իրենց բարեկամությունը և համագործակցությունը ԶԶ-ի հետ, որը դիվանագիտական առաքելություններ ունի արաբական մի շարք երկրներում: Հայաստանը Մեծ Մերծավոր Արևելքի մի մասն է, և արաբական աշխարհի հետ համագործակցությունը Հայաստանին հնարավորություն է տալիս ամրապնդել իր դիրքերը տարածաշրջանում:

Հայաստանը արաբական աշխարհի հետ ունի պատմական նույն ժառանգությունը: Դեռևս 19-րդ դարի վերջին և 20-րդ դարի սկզբին թե՛ արաբները և թե՛ հայերը Օսմանյան կայսրության հպատակներն էին և պայքարում էին անկախ պետականության կերտման համար³⁷³: 1915թ. Օսմանյան կայսրության կազմակերպած ցեղասպանության տարիներին սիրիացի արաբները օգնության ձեռք մեկնեցին գաղթական հայերին՝ ապաստան տալով նրանց: Առաջին համաշխարհային պատերազմի ավարտից հետո հայկական համայնքներ ձևավորվեցին Սիրիայում, այնուհետև՝ Լիբանանում, Եգիպտոսում, Իրաքում, Հորդանանում, հետագայում նաև՝ Քուվեյթում, Արաբական Միացյալ Եմիրություններում: Ներկայումս հայկական համայնքները կարևոր գործոն են հայ-արաբական բարեկամական հարաբերությունների պահպանման և զարգացման գործում:

Հայաստանի և Արաբական Արևելքի շահերը համընկնում են պանթուրքիզմի նկատմամբ ունեցած դիրքորոշման հարցում: Արաբական երկրներին մտահոգում է այն միտքը, որ Թուրքիան ձգտում է իր ազդեցությունը տարածել թյուրքալեզու պետությունների շրջանում և դառնալ տարածաշրջանային գերտերություն: Արաբական աշխարհը պան-

³⁷³ Այս մասին տե՛ս՝ Ն. Հովհաննիսյան, Հայաստան-արաբական երկրներ, Հայ-ռուսական և հայ-արաբական հարաբերություններ, Եր., 1992:

թուրքիզմն ընկալում է իբրև լուրջ սպառնալիք իր ազգային անվտանգությանը: Արաբական երկրներին մտահոգում է նաև իսլամական աշխարհում Թուրքիայի դիրքերի հետագա ուժեղացումը: Այդ է վկայում նաև 1991թ. դեկտեմբերին իսլամական պետությունների Դաքարի գագաթնաժողովը, ուր քննարկվեցին նախկին ԽՍՀՄ-ի նորանկախ հանրապետությունների ճանաչման և ԻԿԿ-ին նրանց անդամակցության հարցը: Գագաթնաժողովի աշխատանքներին մասնակցում էին Ադրբեջանի, Ղազախստանի և թյուրքալեզու այլ երկրների պատվիրակություններ: Ինչպես գրում է թուրքական «Յուրդիթ» թերթը, ի տարբերություն նախորդների, հիշյալ գագաթնաժողովն աչքի էր ընկնում կուլիսներում թուրքական տարբեր բարբառներով տարվող խոսակցություններով: Իսկ ինչ վերաբերում է արաբական երկրներին, ապա նրանք բոլորովին չէին թաքցնում իրենց մտահոգությունը՝ կապված կազմակերպության ոչ արաբական երկրների թվի աճի հետ³⁷⁴:

Արաբական երկրներն առաջիններից էին, որ ճանաչեցին Հայաստանի անկախությունը: Նոր ձևավորվող հարաբերությունների կայացմանը ճանապարհի հարթեց 1992թ. ապրիլի վերջին Հայաստանի Հանրապետության նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանի այցը Սիրիայի Արաբական Հանրապետություն և բանակցությունները նախագահ Հաֆեզ ալ-Ասադի հետ, որի արդյունքում կնքվեցին փոխադարձ համագործակցության մի շարք պայմանագրեր³⁷⁵:

Զգալի կարևորություն է ներկայացնում նաև Հայաստան-Եգիպտոս միջպետական համագործակցությունը, որ ամրագրվեց 1992թ. մայիսի 26-28-ը ՀՀ նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանի՝ Եգիպտոս կատարած այցե-

³⁷⁴ «Ազգ» 25.12.1991

³⁷⁵ «Ազգ» 29.04.1992

լությամբ և նախագահ Յոսնի Մոբարաքի հետ ունեցած հանդիպումներով, որի ընթացքում քննարկվեցին գիտության, մշակույթի, կրթության և առևտրի բնագավառում երկկողմ համագործակցությանն առնչվող հարցեր:

Ուշադրության է արժանի նաև 2002թ. ապրիլի 20-22-ը ՀՀ նախագահ Ռ. Քոչարյանի այցը Արաբական Միացյալ Էմիրություններ և Կատար, որի ընթացքում ՀՀ նախագահը քննարկել է ղարաբաղյան հարցում ԻԿԿ-ի դիրքորոշման վրա այս երկրների հմարավոր հակազդեցությունը: Չմոռանաք նշել, որ Ծոցի արաբական երկրները Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության քաղաքական և ֆինանսական ընտրանին են և զգալի ազդեցություն ունեն կազմակերպության ընդհանուր քաղաքականության ձևավորման հարցում:

Հարկ է նշել, որ արաբական երկրների և նրանց հասարակայնության համար Լեռնային Ղարաբաղի հարցը չունի այնպիսի սրություն և կարևորություն, ինչպես Թուրքիայի, Իրանի կամ Ռուսաստանի համար: Արաբական երկրները ղարաբաղյան հարցում առաջնորդվում են միջազգային հանրության կողմից ընդունված՝ պետությունների տարածքային ամբողջականության պահպանման և հակամարտությունները խաղաղ ճանապարհով լուծելու սկզբունքներով: Խոսքը պետական դիրքորոշման մասին է, թեև քաղաքական առանձին ուժեր կամ գիտական շրջանակներ կարող են ունենալ այլ մոտեցումներ³⁷⁶: Ղարաբաղյան խնդրի վերաբերյալ ԻԿԿ-ի անդամ արաբական պետությունների

³⁷⁶1993թ. Բեյրութում լույս տեսավ լիբանանցի պատմաբան Սալեհ Ջահր աղ-Հինի «Ղարաբաղը իր ճակատագրի լուծման և թուրանասիոնիստական ծրագրերի միջև» մենագրությունը: Հեղինակի կարծիքով՝ ղարաբաղյան հարցն առնչվում է ընդհանուր դեմոկրատիայի սկզբունքներին և, նախևառաջ, ազգերի ազատ ինքնորոշման իրավունքին: Նշվում է, որ պանթյուրքիզմը հավասարապես ուղղված է հայերի և արաբների դեմ, որի վտանգը կանխելու համար անհրաժեշտ է միավորել երկու ժողովուրդներին:

տեսակետներին ծանոթանալու առումով կարևորություն են ներկայացնում իրենց գործընկերների հետ ՄԱԿ-ի, ինչպես նաև միջազգային այլ կազմակերպությունների շրջանակներում Հայաստանի դիվանագետների հանդիպումներին վերաբերող նյութերը, որոնք պահվում են ՀՀ արտաքին գործերի նախարարությունում:

Ադրբեջանը, ձգտելով կանխել հայ-արաբական միջպետական հարաբերությունների հետագա խորացումը, որ Ադրբեջանի իշխանությունների կարծիքով կարող է բացասաբար անդրադառնալ Լեռնային Ղարաբաղի հարցում, ակտիվ քայլերի է դիմում՝ չեզոքացնելու հայկական գործոնի ազդեցությունը: Այս առումով ուշագրավ է 1997թ. դեկտեմբերին Ադրբեջանի արտաքին գործերի նախարար Հասան Հասանովի այցելությունը Լիբանան Թեհրանի գազաթնաժողովի նախօրեին, որի նպատակը ղարաբաղյան հարցում Լիբանանի ղեկավարների աջակցությունը ստանալն էր: «ԱՄ-Նահար» լիբանանյան թերթը հաղորդում է, որ Հ. Հասանովը բացասաբար է արտահայտվել լիբանանցի բարձրաստիճան պաշտոնյաների՝ Հայաստան կատարվող այցելությունների մասին, որոնք շրջանցել են Ադրբեջանը: Նախարարն ակնարկել է մինչ այդ պահը Բաքվում Լիբանանի դեսպանության բացակայության, իսկ Երևանում՝ գոյության փաստը: Լիբանանի բարձրաստիճան պաշտոնյաները Հասանովին տեղեկացրել են, որ Ադրբեջանի և Հայաստանի միջև հակամարտության գոյության պարագայում իրենք մշտապես կողմնակից են դիվանագիտական լուծումներին³⁷⁷:

Իսլամական պետությունների գազաթնաժողովից առաջ Լիբանանում ադրբեջանամետ տրամադրություններ ստեղծելու Ադրբեջանի

³⁷⁷ 1997/11/21 «النهـار»

արտգործնախարարի ջանքերն ընդհանուր առմամբ ձախողվեցին, չնայած Լիբանանը ցանկություն հայտնեց Ադրբեջանի հետ հարաբերություններ զարգացնել: Բայցուն հաշվի չառավ Լիբանանի հասարակական-քաղաքական կյանքում հայկական գործոնի, ինչպես նաև՝ Չայաստանի և Լիբանանի բարեկամական հարաբերությունների դերը:

Քաղաքական նշանակությամբ զգալի կարևորություն է ներկայացնում 1997թ. մարտի 19-ին Չայաստանի Չանրապետության արտաքին գործերի նախարար Ա. Արզումանյանի հանդիպումը Արաբական պետությունների լիգայի գլխավոր քարտուղար Իսմաթ Աբդ ալ-Մագհդի և Արաբական լիգայում հավատարմագրված արաբական 22 ղեկավարների հետ, որոնց նա ներկայացրել է Չայաստանի դիրքորոշումը ղարաբաղյան հիմնահարցի վերաբերյալ: Աբդ ալ-Մագհդը Արաբական պետությունների լիգայի անունից հավաստել է, որ ղարաբաղյան հիմնահարցը քաղաքական և ոչ թե կրոնական հարց է³⁷⁸:

Ի դեպ, Ա. Արզումանյանը առաջին ոչ արաբական երկրի ներկայացուցիչն էր, որին հնարավորություն էր տրվել ԱՊԼ-ում ներկայացնել իր երկրի պաշտոնական տեսակետը:

Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության անդամ պետություններից կարևորվում է նաև Իրանի դերը, որ ազդեցիկ գործոն է մերձավորարևելյան տարածաշրջանում, ինչպես նաև՝ Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության մեջ: Ներկայումս Չայաստանը Իրանի հետ ունի ջերմ և բազմակողմանի հարաբերություններ: Անժխտելի է այն հանգամանքը, որ Չայաստանը և Իրանը ներկա աշխարհում ունեն բազմաթիվ

³⁷⁸ N. Hovhannisyany, The Foreign Policy of Armenia, 1997, p. 56.

ընդհանուր, այդ թվում նաև ռազմավարական շահեր, վերջապես՝ ավանդական կապեր³⁷⁹:

Լեռնային Ղարաբաղի հարցում Իրանի ռազմավարությունը աչքի է ընկնում որոշ առանձնահատկություններով, որ կապված է Ադրբեջանի և Իրանի հարաբերությունների հետ: Ադրբեջանը մասնավորապես Ա. Էլ-չիբեյի իշխանության տարիներին, ստանալով Անկարայի աջակցությունը, անթաքույց պաշտպանում և ծգտում էր իրականացնել Ադրբեջանի Հանրապետության և իրանական Ադրբեջանի միավորման և «Մեծ Ադրբեջանի» ստեղծման գաղափարը: Իրանը չի կարող հաշվի չառնել իր տարածաշրջանային ամբողջականությանը սպառնացող նման վտանգները, որի հետևում նա տեսնում է Անկարայի պանթյուրքական քաղաքականության իրականացման, տարածաշրջանում Թուրքիայի ազեցության և դիրքերի ամրապնդման նկրտումները³⁸⁰:

Իրանը առաջ է քաշել ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման սեփական ծրագիր, որ 1992թ. հունվարի վերջին ներկայացրեց Հայաստանին, Ադրբեջանին և ԼՂՀ-ին: Իրանական ծրագիրը նախատեսում էր կրակի դադարեցում, գերիների փոխանակում, շրջափակման վերացում, բանակցությունների անցկացում՝ քաղաքական լուծում գտնելու նպատակով, որին պետք է մասնակցեին Հայաստանը, Ադրբեջանը, ինչպես նաև՝ Լեռնային Ղարաբաղի ներկայացուցիչները: Միաժամանակ Իրանը կոչ արեց ՄԱԿ-ին՝ ԼՂՀ ուղարկել միջազգային խաղաղապահ ուժեր: Իրանը առաջարկեց նաև հրավիրել միջազգային կոնֆերանս՝

³⁷⁹ Վ.Բայբուրդյան, Հայ-իրանական հարաբերությունները Հայաստանի անկախության ծննդբերումից հետո, Մերծավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, հ. 17, եր., 1998, էջ 9:

³⁸⁰ Ն. Հովհաննիսյան, Մերծավորարևելյան-անդրկովկասյան աշխարհաքաղաքական տարածաշրջանի ձևավորումը, Մերծավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, հ. 20, եր., 2001, էջ 91:

խնդրի վերջնական կարգավորման նպատակով: Սակայն Ադրբեջանը դեմ արտահայտվեց ԼՂՀ ներկայացուցիչների մասնակցությամբ խաղաղության կոնֆերանսին, որի պատճառով իրանական մախաձեռնությունը փակուղի մտավ և ի վերջո տապալվեց³⁸¹: Չնայած դրան՝ Իրանը մինչև օրս հանդես է գալիս Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորման միջնորդության առաջարկով:

ԻԿԿ անդամ պետություններից Հայաստանը բարեկամական հարաբերություններ ունի նաև կենտրոնական ասիական իսլամական համրապետությունների հետ, որոնց հետ համագործակցությունն ընթանում է նաև ԱՊՀ շրջանակներում:

Լեռնային Ղարաբաղի հարցում ԻԿԿ-ի անդամ պետությունների դիրքորոշումներն ընդհանուր առմամբ կարելի է բաժանել երկու խմբի՝ արմատական և չափավոր: Արմատական են Թուրքիայի, Սաուդյան Արաբիայի, Պակիստանի, Բանգլադեշի մոտեցումները:

Արմատական մոտեցում ունեցող պետությունները՝ որպես կանոն հանդես են գալիս Ադրբեջանի նկատմամբ Հայաստանի «ագրեսիայի» քննադատությամբ: Նրանք Հայաստանի Հանրապետության հետ դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատումը պայմանավորում են ղարաբաղյան հակամարտության վերջնական կարգավորմամբ: Արմատական դիրքորոշում ունեցող պետությունները Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության շրջանակներում զգալիորեն աջակցում են Ադրբեջանին՝ Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտությունը դիտարկելով որպես իսլամական աշխարհի իրավունքների պաշտպանության բաղկացուցիչ մաս:

³⁸¹ Н. Оганесян, Карабахский конфликт, этапы, подходы, варианты, решения, Ер., 1997, с. 42.

Ինչ վերաբերում է չափավոր կողմնորոշում ունեցող պետություններին, որոնք ԻԿԿ-ի ճնշող մեծամասնությունն են, ապա նրանք Հայաստանի հետ պատրաստ են հաստատել բազմակողմ հարաբերություններ: Նման հարաբերություններ իրոք հաստատվել են և զարգանում են բարեհաջող: Չափավոր թևի կարծիքով՝ հայ-ադրբեջանական հակամարտությունը քաղաքական բնույթ ունի և պետք է կարգավորվի բանակցությունների միջոցով:

Ամփոփելով Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության դիրքորոշումը ղարաբաղյան հակամարտության հարցում՝ հանգում ենք հետևյալ դիտարկումներին.

-ԻԿԿ-ն Լեռնային Ղարաբաղի հարցը դիտարկել է իբրև հայ-ադրբեջանական հակամարտություն՝ խորամուխ չլինելով խնդրի քաղաքական, պատմական, իրավական, էթնիկ և լեզվամշակութային կողմերի մեջ:

-ԻԿԿ-ի բանաձևերը և որոշումները աչքի են ընկել ադրբեջանամետ շեշտադրությամբ: Խորամուխ չլինելով հարցի էության մեջ՝ անդամ երկրները քվեարկել են Ադրբեջանի և նրա համախոհ երկրների կազմած նախագծերի օգտին՝ առանց հաշվի առնելու, թե որքանով են դրանք նպաստում ղարաբաղյան հիմնահարցի խաղաղ կարգավորմանը:

-ԻԿԿ-ն, աջակցելով Ադրբեջանին, առաջնորդվել է իսլամական համերաշխության սկզբունքով, այդ իսկ պատճառով կազմակերպության դիրքորոշումը ղարաբաղյան հիմնահարցի նկատմամբ չի կարող անաչառ համարվել:

-Հայ-ադրբեջանական հակամարտության հանդեպ ԻԿԿ-ի դիրքորոշումը ձևավորվել է հիմնականում ադրբեջանական տեղեկատվության միջոցով, որի պատճառով այն օբյեկտիվ չէ:

-ԻԿԿ-ն հակամարտությունը կարգավորելու ուղղությամբ կառուցողական առաջարկներ դեռևս չի ներկայացրել:

-ԻԿԿ-ն ղարաբաղյան հիմնահարցում որպես կանոն առաջնորդվել է տարածքային ամբողջականության սկզբունքով՝ փաստելով, որ առանձին խնդիրների նկատմամբ կիրառում է երկակի չափանիշների սկզբունքը: Այդ է վկայում այն փաստը, որ պաղեստինցիների պարագայում ԻԿԿ-ն առաջնորդվել է ազգերի ազատ ինքնորոշման սկզբունքով, ինչն անտեսվել է արցախահայության դեպքում: Ուստի երկու նմանօրինակ հիմնահարցերի նկատմամբ կազմակերպության խիստ հակադիր տեսակետները կասկածի տակ են առնում ու անընդունելի դարձնում նրա ադրբեջանամետ կեցվածքը:

-Միաժամանակ պետք է նշել այս հարցում ԻԿԿ-ի դիրքորոշման առանձնահատկությունը: Նա որևէ կոնկրետ քայլ չի ձեռնարկել ղարաբաղյան հակամարտության վերաբերյալ իր հռչակած սկզբունքները գործնականում իրականացնելու ուղղությամբ:

-ԻԿԿ ադրբեջանամետ կեցվածքը չի կարող խոչընդոտել իսլամական պետությունների հետ ՀՀ միջպետական կապերի հաստատումը և զարգացումը:

-ԻԿԿ-ում ղարաբաղյան հիմնահարցը չի ունեցել այնպիսի սրություն, ինչպես մահմեդականներին առնչվող շատ այլ խնդիրներ: Այդ է վկայում այն փաստը, որ ղարաբաղյան հակամարտությունը կարգավորելու համար մինչև օրս որևէ հանձնախումբ ԻԿԿ-ն չի ստեղծել: Ղարաբաղյան հարցը շատ հաճախ դուրս է մնացել մահմեդական երկրնե-

րի ղեկավարների և ԻԿԿ գլխավոր քարտուղարի ուշադրությունից, իսկ դրան վերաբերող բանաձևերն ու հայտարարությունները հռչակագրային բնույթ են կրել:

Հարկ է փաստել, որ 2002թ.-ից դարաբաղյան հարցում Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության նախկին կոշտ դիրքորոշման մեջ տեղ գտան որոշ տեղաշարժեր ոչ հոգուտ Ադրբեջանի: Հիշյալ խնդրի վերաբերյալ կազմակերպության դիրքորոշումն այլևս չունի նախկին քաղաքական հնչեղությունը: Ասվածի լավագույն ապացույցն է 2002թ. հունիսին իսլամական պետությունների արտգործնախարարների խարթումի կոնֆերանսը, որ կոչ արեց Հայաստանի և Ադրբեջանի միջև հակամարտությունը լուծել խաղաղ ճանապարհով՝ հարգելով դրացիական հարաբերությունները և միջազգայնորեն ճանաչված սահմանները³⁸²:

Փաստորեն, ԻԿԿ-ն ձեռնպահ մնաց այլ գնահատականներից: Կազմակերպությունը Ադրբեջանին կոչ արեց՝ հրաժարվել դարաբաղյան խնդիրը ռազմական ճանապարհով լուծելու գաղափարից:

2002թ. օգոստոսին Լեռնային Ղարաբաղում նախագահական ընտրությունների կապակցությամբ հանդես գալով հայտարարությամբ՝ ԻԿԿ-ն կոչ արեց Բաքվին՝ խուսափել Հայաստանի հետ ռազմական բախումից: Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը այս անգամ Բաքվին փորձեց հասկացնել, որ եթե Ադրբեջանը պատերազմ սկսի, իր հետ հույսեր չկապի: Ադրբեջանցի քաղաքագետ Ռ. Մուսաբեկովի կարծիքով՝ «ԻԿԿ-ի վերջին հայտարարությունը խիստ մեղմ է նախորդների համեմատությամբ» և հակասում է իսլամական այն սկզբունքին, որ

³⁸² Final Communiqué of the 29th Session of ICFM (June 25-27, 2002) <http://www.oic-un.org>

թույլ է տալիս զենք օգտագործել այն իրադրության դեպքում, որ համապատասխանում է հայ-ադրբեջանական հակամարտությանը³⁸³:

Այս հանգամանքները թույլ են տալիս եզրակացնել, որ Հայաստանի և իսլամական աշխարհի միջև զարգացող հարաբերությունները հեռանկարային են՝ խարսխված բարեկամության և փոխհամագործակցության գաղափարներով: Հայաստանի Հանրապետությունը այսուհետև նույնպես պետք է օգտագործի հնարավոր միջոցները՝ իսլամական աշխարհի հետ իր հարաբերությունները զարգացնելու համար: Հայաստանի Հանրապետությունը պետք է հաշվի առնի միջազգային հարաբերություններում իսլամական գործոնի հնարավոր ազդեցությունը: Հայաստանի արտաքին քաղաքականությունը այսուհետև նույնպես պետք է ուղղված լինի Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրների հետ բարիդրացիական հարաբերությունների հաստատմանը, ինչպես նաև՝ տարածաշրջանում կայունության և խաղաղության ապահովմանը: Հայաստանի դիվանագիտությունը պետք է փորձի չեզոքացնել իսլամական աշխարհում իր համար ոչ բարենպաստ երևույթները: Այդ իսկ պատճառով անհրաժեշտ է շարունակել Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության շրջանակներում դարաբաղյան հակամարտությունը օբյեկտիվորեն լուսաբանելու աշխատանքները:

---

³⁸³ «Новое время» 17.08.2002

ՎԵՐՋԱԲԱՆ

Իսլամական բարձրագույն քաղաքական մարմնի ստեղծմանը մեծապես նպաստեց միջազգային ասպարեզում իսլամական գործունի ազդեցությունը, ինչպես նաև նավթարդյունահանող արաբական պետությունների, մասնավորապես՝ Սաուդյան Արաբիայի քաղաքական և ֆինանսական ներուժը:

Միջազգային իրավունքի շրջանակներում հանդես գալով որպես իսլամական ազգերի կազմակերպություն՝ Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը գործունեության քառորդ դարի ընթացքում աջակցել է իսլամական աշխարհի համագործակցությանը քաղաքական, տնտեսական, ֆինանսական, մշակութային, տեղեկատվական, կրթական և այլ կարևոր բնագավառներում: Մահմեդական ժողովուրդները, համախմբվելով հիշյալ ֆորումի մեջ, ձգտել են հաղորդակից դառնալ միմյանց: Կազմակերպության ջանքերն ուղղված են եղել ամբողջ աշխարհով մեկ քարոզելու իսլամական ուսմունքը, ամրապնդելու իսլամի միջազգային դիրքերը, վերականգնելու նրա երբեմնի փառքը:

Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության ստեղծումը անառարկելիորեն կարևոր փաստ է ընդհանուր հետաքրքրություններ ունեցող պետությունների և ժողովուրդների համագործակցության համար, որ խորհրդանշում է միասնական իսլամական քաղաքականություն վարե-

լու նրանց ընդհանուր ցանկությունը: Իսլամական աշխարհակարգը Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության գաղափարախոսների կարծիքով կծառայի իսլամական համագործակցությանը, կամրապնդի իսլամական համերաշխության և միասնության գաղափարները, ինչպես նաև՝ իսլամական *ուլմայի* դիրքերը միջազգային ասպարեզում, իսկ մեկ միլիարդից ավել բնակչություն ունեցող իսլամական աշխարհը կփրկի տարանջատումից, օտար ազդեցություններից, եղբայրասպան պատերազմներից, տնտեսական հետամնացությունից, աղքատությունից:

Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության ստեղծումը իսլամական ինտեգրացման գործընթացների արդյունք է: ԻԿԿ-ի վերջնական նպատակը ինտեգրացված իսլամական համայնքն է, որ միջազգային հարաբերություններում կարող է հանդես գալ որպես ինքնուրույն քաղաքական գործոն: Միևնույն ժամանակ իսլամական ինտեգրացված համայնքը, առաջնորդվելով իսլամի գաղափարներով, ավելի կոնսոլիդացված ձևով կարծազանքի համաիսլամական խնդիրներին՝ որպես մեկ միասնական ամբողջություն:

Զնայած զգալի ձեռքբերումներին՝ Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությանը չի հաջողվել ամբողջությամբ իրականացնել իսլամական համագործակցության քաղաքական, տնտեսական հայեցակարգերը, իսլամական պետությունների միջև ստեղծել գործող և անխափան համերաշխություն և, վերջապես, ինտեգրացված իսլամական համայնք: Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության վերջանական նպատակների իրականցմանը խանգարող գործոններից առանձնացնենք մի քանիսը.

-Իսլամական պետությունների միջև առկա են քաղաքական, սոցիալ-տնտեսական, գաղափարական, էթնիկական, դավանաբանական, մշակութաբանական տարբերություններ:

-Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը չունի ընդհանուր անվտանգության համակարգ, որը կազմակերպությանը դարձնում է ոչ կենսունակ: Իսլամական *ուլմայի* հետաքրքրությունները և շահերը ամբողջությամբ և հետևողականորեն պաշտպանելու հարցում ազդեցիկ մեխանիզմների բացակայությունը կազմակերպության քաղաքականությանը հաղորդում է հռչակագրային բնույթ:

-Իսլամական պետություններից շատերը նախապատվությունը միանշանակ չեն տալիս կրոնական գործոնին կամ, համեմայն դեպս, չեն ցանկանում անտեսել այլ գործոնների դերը արտաքին քաղաքականության մեջ:

Միջազգային հարաբերությունների արդի փուլում իսլամական աշխարհում գոյություն ունեցող միտումները թույլ են տալիս եզրակացնել, որ չնայած առկա խնդիրներին՝ իսլամական միասնության կողմնակիցները այսուհետ նույնպես կպայքարեն՝ իսլամական երկրները որպես ինքնուրույն քաղաքական ուժ ներկայացնելու համար: Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության գործունեությունը կշարունակվի այնքան ժամանակ, քանի դեռ մահմեդականների առաջ ծառացած են խնդիրներ, որոնց լուծման համար իսլամական կարգախոսներ օգտագործելու անհրաժեշտություն կլինի: Կազմակերպության գործունեությունը այսուհետև նույնպես նպատակաուղղված կլինի ինտեգրացված իսլամական համայնքի ստեղծմանը և միասնական իսլամական քաղաքականության իրականացմանը, գլոբալ գործընթացներին իսլամական *ուլմայի* մասնակցությամբ, ինչպես նաև՝ *ուլմայի* միջազգային դիրքերի ամրապնդմանը:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱՐՔՅՈՒՐՆԵՐԻ ՑԱՆԿ

Փաստաթղթեր, պաշտոնական որոշումներ, հայտարարություններ, տեղեկատու գրականություն, ուսումնասիրություններ

1. Ինֆորմացիա Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության պատվիրակության Հայաստան այցելության վերաբերյալ /21 մարտի 1992/ (ՀՀ ԱԳՆ փաստաթղթեր, արխիվ):
2. Հրույցի գրառում կայացած 1992թ. մարտի 21-ին Հայաստանի Հանրապետության նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանի և ԻԿԿ-ի գլխավոր քարտուղարի օգնական Մ. Մոհսինի միջև (ՀՀ ԱԳՆ փաստաթղթեր, արխիվ):
3. ՀՀ արտգործնախարարի նամակը ԻԿԿ գլխավոր քարտուղար Համիդ ալ-Ղաբիթին 6.07.1992 (ՀՀ ԱԳՆ փաստաթղթեր, No. 10/1511, արխիվ):
4. ՀՀ նախագահի նամակը ԻԿԿ գլխավոր քարտուղարին 22.04.1993 (ՀՀ ԱԳՆ փաստաթղթեր, արխիվ):
5. Доклад международной конференции по вопросу о Палестине. Женева, 29 августа-7 сентября, 1982, ООН, Нью-Йорк, 1983.
6. Палестинская проблема. Документы ООН, международных организаций и конференций, М., 1984, 237 с.
7. Ислам, краткий справочник, М., 1983, 157 с.
8. Нагорный Карабах в 1918-1923гг. (Сборник документов и материалов), Ер., 1992, 796с.
9. Charter of the Islamic Conference, The Islamic Summit Conference (ISC), Sixth Issue, Revised Edition, Kuwait, 1987, pp. 55-62.
10. Documents D'Actualite International, Paris, Numero 6-15 Mars, 1995.
11. Draft New Strategies to Strengthen Economic Cooperation Among OIC Countries, Istanbul, September 4-6, 1995 (ՀՀ ԱԳՆ փաստաթղթեր, արխիվ)
12. Draft Statute of the Islamic Conference Parliamentary Union, Tehran 17 June, 1999
13. The Eleventh Foreign Ministers' Conference (1980), The Islamic Summit Conference, Sixth Issue, Revised Edition, Kuwait, 1987, pp. 24-25.
14. Encyclopedia of Islam. New Edition, v. X, T-U, Leiden-Brill, 2000.

15. Final Communiqué of the 20th Session of the Islamic Conference of Foreign Ministers (ICFM) (August 4-8, 1991) <http://www.oic-un.org>
16. Final Communiqué of the 21th Session of ICFM (April 25-29, 1993) <http://www.oic-un.org>
17. Final Communiqué of the 22th Session of ICFM (December 10-11, 1994) <http://www.oic-un.org>
18. Final Communiqué of the 23th Session of ICFM (December 9-13, 1995) <http://www.oic-un.org>
19. Final Communiqué of the 24th Session of ICFM (December 9-13, 1996) <http://www.oic-un.org>
20. Final Communiqué of the 25th Session of ICFM (March 15-19, 1998) <http://www.oic-un.org>
21. Final Communiqué of the 26th Session of ICFM (June 28- July 1, 1999) <http://www.oic-un.org>
22. Final Communiqué of the 27th Session of ICFM (June 27-30, 2000) <http://www.oic-un.org>
23. Final Communiqué of the 28th Session of ICFM (June 25-27, 2001) <http://www.oic-un.org>
24. Final Communiqué of the 29th Session of ICFM (June 25-27, 2002) <http://www.oic-un.org>
25. Final Communiqué of the 9th Extraordinary Session of ICFM (October 10, 2001) <http://www.oic-un.org>
26. The First Foreign Ministers' Conference-Jedda, The Islamic Summit Conference, Sixth Issue, Revised Edition, Kuwait, 1987, pp. 12-13.
27. The Foreign Ministers' Extraordinary Conference-Islamabad, The Islamic Summit Conference, Sixth Issue, Revised Edition, Kuwait, 1987, pp. 23-24.
28. His Highness the Amir of Kuwait's Speech, The Islamic Summit Conference, Sixth Issue, Revised Edition, Kuwait, 1987, pp. 34-37.
29. International Islamic News Agency <http://www.islamicnews.org>
30. The Lahore Declaration, The Islamic Summit Conference, Sixth Issue, Revised Edition, Kuwait, 1987, pp. 41-45.
31. The Mecca Declaration, The Islamic Summit Conference, Sixth Issue, Revised Edition, Kuwait, 1987, pp. 46-54.
32. Message of His Excellency Dr. Azzedin Laraki on the Occasion of the International Day of Solidarity with the Palestinian People, 29 November 1999 <http://www.oic-un.org>
33. The Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World (V.1, 2). John L. Esposito-Editors in Chief, Oxford, 1995.
34. The OIC Denounces the Forthcoming Elections in the Nagorno Karabagh Region as a Breach of the International Law, 2 September, 2001 <http://www.oic-un.org>
35. Organization of Islamic Capitals and Cities <http://www.oicc.org>
36. OIC and International Organizations <http://www.oic-un.org>
37. OIC Member States <http://www.oic-un.org>
38. OIC Observer States <http://www.oic-un.org>

39. The Rabat Declaration, The Islamic Summit Conference, Sixth Issue, Revised Edition, Kuwait, 1987, pp. 38-40.

40. Report of the Secretary General on the Aggression of the Republic of Armenia against the Republic of Azerbaijan to the Eight Islamic Summit Conference (ՀՀ ԱԳՆ փաստաթղթեր, արխիվ):

41. Report of the Founding Conference of the Parliamentary Union of the OIC Members, Tehran 15-17 June, 1999:

42. Resolution on the Conflict Between Armenia and Azerbaijan, Final Communiqué of the 21st Session of ICFM (25-29 April, 1993) (ՀՀ ԱԳՆ փաստաթղթեր, արխիվ):

43. Research Center for Islamic History, Art and Culture <http://www.isesco.org.ma>

44. The Sixth Foreign Minister's Conference-Jedda, The Islamic Summit Conference, Sixth Issue, Revised Edition, Kuwait, 1987, pp. 18-19.

45. Speech Delivered by H. E the President of the Islamic Republic of Pakistan General Muhammad Zia-Ul-Hagg at the Opening Second General Conference of The Research Center for Islamic History, Art and Culture (ISESCO), "Islam Today", ISESCO, 1986, April, pp. 78-84.

46. Speech Delivered by Ayatollah Seyyed Ali Khamenei, IRI'S Spiritual Leader at the Opening Ceremony of the 8th Organization of the Islamic Meeting Summit Conference, The Iranian Journal of International Affairs, vol. IX, No. 4, Winter 1997/98, pp. 587-598.

47. Socio-Economic Information Handbook on Islamic Conference Organization's Member Countries, Tehran, 1997, p. 177.

48. Statement by His Excellency Syed Sharifuddin Pirzada Secretary General of the Organization of the Islamic Conference on the Plight of Muslim Minority of Turkish Origin in Bulgaria (25 September, 1985), "Turkish Review", Winter 1985-86, Ankara, pp. 213-214.

49. Tehran Declaration. The Eight Islamic Summit Conference. The Session of Dignity, Dialogue, Participation, The Iranian Journal of International Affairs, vol. IX, No. 4, 1997-98, pp. 612-619.

50. The Tenth Foreign Minister's Conference-Fes, The Islamic Summit Conference, Sixth Issue, Revised Edition, Kuwait, 1987, pp. 22-23.

51. قرار بشأن فلسطين، ١٩٧٨

52. الموسوعة العربية العالمية، السعودية، ١٩٩٤

53. اعلان الدار البيضاء ١٩٩٤ (النهاري ١٦/١٢/١٩٩٤)

54. إعلان جاس حول قضية جامو-كشمير ١٩٩٤ (الشرق الأوسط ١٦/٢/١٩٩٤)

55. إختتام المؤتمر الإسلامي بجاكرتا ١٩٩٤ (الشرق الأوسط ١٦/٢/١٩٩٤)

56. بيان منظمة المؤتمر الإسلامي بالدوحة ١٩٩٨ (الأنوار ١٩/٢/١٩٩٨)

- 57 قرارات مؤتمرة قمة الإسلامى طهران ١٩٩٧ (الشعب ١٦/١٢/١٩٩٧)
- 58 نص بيان القمة حول الوضع فى البوسنة ١٩٩٤ (الشرق الأوسط ١٦/١٢/١٩٩٤)
- 59 مشروع جدول أعمال قمة طهران الإسلامى ١٩٩٧ (السفير ٢٧/١/١٩٩٧)

1. Գրքեր և հոդվածներ

60. Բաղդասարյան Ս., Թուրքիայի քաղաքական համակարգը 1920-1930-ական թթ., Եր., 2001, 159 էջ:
61. Բայրուրյան Վ., Հայ-իրանական հարաբերությունները Հայաստանի անկախության ձեռքբերումից հետո, Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, հ. XVI, Եր., 1998, էջ 5-21:
62. Դեմոյան Հ., Ղարաբաղյան հակամարտությունը քյուրքալեզու պետությունների փոխհարաբերությունների համատեքստում, Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, հ. XIX, Եր., 2000, էջ 46-53:
63. Դեմոյան Հ., Ղարաբաղյան հակամարտությունը և քյուրքական գործուճը, Եր., 2002, 136 էջ:
64. Կարամանուկյան Շ., Արաբական պետությունների լիգայի դերը արաբական երկրների հակահիմաքերիալիստական պայքարում, Եր., 1988, 203 էջ:
65. Նաջարյան Ե., Արաբական ազգային-մշակութային զարթոնքը, Եր., 1988, 498 էջ:
66. Հովհաննիսյան Ն., Դիվանագիտություն, Եր., 1997, 103 էջ:
67. Հովհաննիսյան Ն., Մերձավորարևելյան տարածաշրջանը և Հայաստանի ազգային անվտանգության խնդիրը, Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, հ. XVI, Եր., 1996, էջ 9-19:
68. Հովհաննիսյան Ն., Հայաստան-արաբական երկրներ, Հայ-ռուսական և հայ-արաբական հարաբերությունները, Եր., 1992, էջ 37-45:
69. Հովհաննիսյան Ն., Մերձավորարևելյան-անդրկովկասյան աշխարհաքաղաքական տարածաշրջանի ձևավորումը, Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, հ. XX, Եր., 2001, էջ 5-41:
70. Պրիմակով Ե., Մի դավադրության պատմություն, Եր., 1987, 398 էջ:
71. Алиев Г., Наша родина-национально-духовное богатство нашего народа, Баку, 1998.
72. Аль-Амри Саид Сальман, Второй кризис в Заливе (1990-1991гг.) и его последствия. В кн.: Арабский сборник. Вып. третий, М., 2000 с. 48-61.
73. Бартольд Б., Сочинение, т. 6, М., 1966.
74. Беляев Е., Арабы, Ислам и Арабский Халифат ранее средневековье, М., 1966.
75. Ближний Восток и международное право, М., 1992, 261 с.

76. Бондаревский Л., Особенности неоколониалистической политики США на мусульманском мире. В кн.: Современный ислам: Проблемы политики и идеологии, вып. 3, часть 2, М., 1983, с. 3-16.
77. Борисов А., Организация исламская конференция: политические аспекты деятельности, "Народы Азии и Африки", 1983, No. 4, с. 101-108.
78. Валькова Л., Саудовская Аравия в международных отношениях, М., 1979, 222 с.
79. Валькова Л., Саудовская Аравия: нефть, ислам, политика, М., 1987, 254 с.
80. Валькова Л., Роль "исламского фактора" и арабского национализма в формировании внешнеполитического курса руководства Саудовской Аравии. В кн.: Ислам и проблемы национализма в странах Ближнего и Среднего Востока, М., 1986, с. 92-115.
81. Васильев А., История Саудовской Аравии (1745-1973), М., 1982, 612 с.
82. Дмитриев Е., Палестинский узел. К вопросу об урегулировании палестинской проблемы, М., 1978, 303 с.
83. Дмитриев Е., Ладейкен В., Путь к миру на Ближнем Востоке, М., 1974, 274с.
84. Жданов Н., Исламская концепция миропорядка, М., 1991, 214 с.
85. Жданов Н., Игнатенко А., Ислам на пороге XXI века, М., 1989, 350 с.
86. Иванова И., Турецко-Арабские отношения и их место в системе международных связей на Ближнем Востоке (1945-1983), М., 1985.
87. Ионова А., Ислам и международное экономическое сотрудничество, "Азия и Африка Сегодня" No. 3, 1983г, с.15-17.
88. Ионова А., О современной мусульманской трактовке проблем собственности, капитала и труда. В кн.: Социально-политические представления в исламе, М., 1987, с. 81-98.
89. Климович Л., Мусульманам дают халифа, М., 1932, 95 с.
90. Кудрявцев А., Концепция "исламского решения" ближневосточной проблемы. В кн.: В кн.: "Исламский фактор" в международных отношениях в Азии, М., 1987, с. 77-87.
91. Левин З., Развитие основных течений общественно-политической мысли в Сирии и Египте, М., 1972, 266 с.
92. Левин З., Развитие арабской общественной мысли, М., 1984, 198 с.
93. Левин З., Умма и арабский национализм. В кн.: Социально-политические представления в исламе, М., 1987, с. 108-117.
94. Луков В., Саудовский миллионер Усама бин Ладен и очаг международного терроризма в Афганистане. В кн.: Афганистан: проблемы войны и мира, М., 2000, с. 167-172.
95. Максимов А., Милославская Т., Исламские банки в странах Ближнего и Среднего Востока. В кн.: Ислам в странах Ближнего и Среднего Востока, М., 1982, с. 25-40.
96. Мелкумян Е., Совет сотрудничества арабских государств Персидского залива. Причины создания и основные направления деятельности. В кн.: Арабские страны. История, экономика, политика, М., 1986, с. 218-233.

97. Милославская Т., Милославский Г., Некоторые вопросы теории и практики финансово-экономической деятельности ОИК. В кн.: Ислам: проблемы идеологии, права политики и экономики, М., 1985, с. 59-68.

98. Милославская Т., Милославский Г., Концепция "исламского единства" и интеграционные процессы в "мусульманском мире". В кн.: Ислам и проблемы национализма в странах Ближнего и Среднего Востока, М., 1986, с. 5-40.

99. Милославский Г., Интеграционные процессы в мусульманском мире, М., 1991, 189 с.

100. Мищенко П., Проблема урегулирования ближневосточного конфликта в деятельности Организации Исламская конференция, "Зарубежный мир: Социально-политические и экономические проблемы", вып. 2, Киев, 1986, с. 88-100.

101. Москаленко В., Афганистан и Пакистан. В кн.: Афганистан: проблемы войны и мира, М., 2000, с. 167-172.

102. Наджип Э., XIII сессия ОИК (Нигер, 1982). В кн.: Современный ислам: проблемы политики и идеологии, вып. 2, М., 1983, с. 228-239.

103. Накаш А., Доктрина "исламской экономики" в изложении теологов Высшего совета по делам ислама. В кн.: Ислам: проблемы идеологии, права, политики и экономики, М., 1985, с. 248-253.

104. Новейшая история арабских стран (1917-1966), М., 1968.

105. Оганесян Н., Активизация ислама: характер, специфика и последствия. В кн.: Ислам в политической жизни стран современного Ближнего и Среднего Востока, Ер., 1986, с. 7-47.

106. Оганесян Н., Карабахский конфликт, этапы, подходы, варианты, решения, Ер., 1997, 80 с.

107. Оганесян Н., Глобальная стратегия ислама: основополагающие принципы и конечные цели. "Вестник общественных наук", Ер., 1989, с. 16-23.

108. Оганесян Н., Отношение Иракской Республики со странами Арабского Востока, Ер., 1985, 114 с.

109. Пашаева Р., Роль Саудовской Аравии в создании всемирной исламской организации солидарности мусульманских стран. В кн.: Характерные черты социально-политического развития арабских стран в 1950-1970-е годы, Ер., 1980, с. 161-167.

110. Пашаян А. Новые тенденции в межисламских отношениях. Вопросы арабистики. Вып. 3, Ер., 2000, с. 35-41.

111. Пиотровский М., Коранические сказания, М., 1991, 217 с.

112. Примаков Е., Анатолия ближневосточного конфликта, М., 1978.

113. Примаков Е., Восток после краха колониальной системы, М., 1982, 208 с.

114. Примаков Е., Мир после 11 сентября, М., 2002, 188 с.

115. Петрушевский И., Ислам в Иране (Курс лекции, Из. Ленинградского Университета, 1966), 398 с.

116. Поляков К., Хасянов, Роль арабских экстремистов в афганском конфликте. В кн.: Афганистан: проблемы войны и мира, М., 2000, с. 160-167.

117. Пырлин Е., Ближневосточный лабиринт, М., 1996, 139 с.

118. Резван Е., Исследования по терминологии Корана: сура; абд (ибад, абид) [Аллах]; умма-16:121/120. В кн.: Проблемы арабской культуры (Памяти академика И. Ю. Крачковского), М., 1987, с. 219-232.

119. Степанянц М., Мусульманские концепции в философии и политике XIX-XX вв. М., 1982, 246 с.

120. Сычев В., Влияние "исламского фактора" на международные отношения. В кн.: "Исламский фактор" в международных отношениях в Азии, М., 1987, с. 40-48.

121. Сычев В., Новые тенденции в деятельности Организация исламской конференции. В кн.: Современный ислам: проблемы политики, вып. 3, часть 2, М., 1982, с. 128-138.

122. Сумгант... Геноцид... Гласность, Ер., 1989, 62 с.

123. Феодоров И., Ирано-американские отношения рубеж веков. В кн.: Иран: ислам и власть, М., 2001, с. 177-183.

124. Филипова М., Оценка американскими учеными "исламского фактора" в международных отношениях. В кн.: "Исламский фактор" в международных отношениях в Азии, М., 1987, с. 14-29.

125. Шарипова Р., Панисламизм сегодня. Идеология и практика Лиги исламского мира. М., 1986, 137 с.

126. Шарипова Р., Движение исламской солидарности. Основные теоретические концепции. В кн.: "Исламский фактор" в международных отношениях в Азии, М., 1987, с. 60-67.

127. Шарипова Р., Тихонова Т., Лига исламского мира: от традиционализма к реформаторству, "Народы Азии и Африки", No. 2, 1984.

128. Шарипова Р., Наджип Э., Движение исламской солидарности. В кн.: "Исламский фактор" в международных отношениях в Азии, М., 1987, с. 67-77.

129. Шмаров В., Кипр в средиземноморской политике НАТО, М., 1982.

130. Abd al-Rahman al-Bazzaz, Islam and Arab Nationalism, Islam in Transition, Oxford University Press, 1982.

131. Al-Afghani Sayyid Jamal al-Din, Islamic Solidarity, Islam in Transition, Oxford University Press, 1982.

132. Cornell Svante E., Religion as a Factor in Caucasian Conflicts, Civil Wars, vol. 1, No. 3, Fall 1988, pp.1-18.

133. Esposito John L., Islam. The Straight Path, Oxford University Press, 1988, 230 p.

134. Esposito John L., Islam and Politics, Syracuse University Press, New York, 1984, 273 p.

135. Farouk A. Sankari, Islam and Politics in Saudi Arabia, Islamic Resurgence in the Arab World. Edited by Ali E. Hillal Dessouki, New York, 1982, 274 p.

136. Gibb H., Islam, London, 1978.

137. Hodgson M., The Venture of Islam, vol. I. The University of Chicago Press, 1974, 532 p.

138. Hourani A., Arabic Thought in the Liberal Age. 1798-1939, Oxford University Press, L.-N. Y., 1970, 403 p.

139. Hovhannisyan N., The Foreign Policy of Armenia, Yer., 1998, 108 p.
140. Hovhannisyan N., The Karabakh Problem. Factors, Criteria, Variants of Solution, Yer., 1999, 111 p.
141. Ihsanoglu E., Turkey in the Organization of the Islamic Conference: An Overview, Recent Development, Edited by K. H. Karpat, Medison, 1996, pp. 73-100.
142. Iqbal M., The Reconstruction of Religious Thought in Islam, Lahore, 1962, 205 p.
143. Islam in Transition (Muslim Perspectives), Oxford University Press, 1982, 322 p.
144. Islamic Development Bank, Annual Report 1996-1997, Jeddah, 300 p.
145. The Islamic World. From Classical to Modern Times, The Darwin Press, Princeton-New Jersey, 1989, 915 p.
146. Kerr D., Islam in Modern Europe. Islam's understanding of itself. (Richard G. Hovhannisyan and Speros Vryonis, Editors), California, 1983, pp. 127-145.
147. Lewis B., The Political Thought in Medieval Islam, Cambridge, 1962.
148. Mawdudi Abul Ala, Nationalism and Islam, Islam in a World of Nation States, by James P. Piscatori. The Royal Institute of International Affairs; Cambridge University Press, 1986, pp. 94-97.
149. Nieuwenhuijze C. A. O. Van, The Lifestyles of Islam, E. J. Brill-Leiden, 1985, 255p.
150. Rosenthal E. I. J., Political Thought in Medieval Islam, Cambridge, 1962, 323 p.
151. Saab Hassan, The Arab Federalists of the Ottoman Empire, Djambatan-Amsterdam, 1958.
152. Yakis Y, Economic Cooperation Among Islamic Countries, Turkish Review, November, 1985, vol. 1, pp. 41-48.

153 ألبنك الإسلامي للتنمية، جدة، ١٩٩٧

154 ألبنك الإسلامي للتنمية، أسئلة وأجوبة، ١٩٩٧

155 ألبنك الإسلامي للتنمية برامج المساعدة خاص، جدة، ١٩٩٧

156 للإرهاب، القاهرة، ٢٠٠١

157 دراسات إقتصادية إسلامية، المجلد ٣-٤، العدد ٢، جدة، ١٩٩٦

158 دليل الدوريات الصادره في الدول الأعضاء في منظمة المؤتمر الإسلامي، الرباط، ١٩٩١

159 سوريا ودوره المهم، دمشق، ١٩٩٧

160 صالح زهر الدين، كراباخ بين تقرير المصير المشروع الطوراني- الصهيوني، بيروت، ١٩٩٣

161 نجيب صداقة، قضية فلسطين، بيروت، ١٩٤٦

3. Պարբերականներ

162. «Ազգ» 1991-1992, 1997թթ.
163. «Էջմիածին» 1988, 1994թթ.
164. «Հայաստանի Հանրապետություն» 1992թ.
165. «Հայաստան-Միջին Արևելք» 1991թ.
166. "Civil Wars" 1998
167. "Echo of Islam" 1985
168. "The Economist" 1991
169. "Ettela'at" 2001
170. "IRCICA Newsletter" 1995, 1999
171. "The Iranian Journal of International Affairs" 1997-1998
172. "Islam Today" 1986
173. "Turkish Review" 1985-1986
174. "The Middle East and North Africa" 1983-1984
175. "The Middle East Journal" 1974
176. "Zaman" 2001
177. "Азия и Африка сегодня" 1975, 1987гг.
178. "Армения & мир" 1995 г
179. "Вестник общественных наук" 1989г.
179. "Зарубежный мир" 1986 г.
180. "Известия" 1987, 1988 гг.
181. "Народы Азии и Африки" 1983 г.
182. "Независимая газета" 1992 г.
183. "Новое время" 2002 г.
184. "Республика Армения", 1999 г.
185. "ТАСС, БПИ" 1981 г.
186. "ТАСС, АТЛАС" 1981, 1984, 1988 гг.
187. "Третий взгляд" 2000 г.
188. "Урарту" 2001 г.

/«ալ-Իթթիհադ», Արև Ղաթի/ ۱۹۹۴ اتحاد 189

/«ալ-Ախբար», Կահիրե/ ۱۹۶۶ أخبار 190

/«ալ-Աիրամ», Կահիրե/ ۱۹۹۵ أم الأهرام 191

/«ալ-Անուար», Բեյրութ/ ۱۹۹۸ أنوار 192

/«ալ-Բաաս», Ղաճասկոս/ ۱۹۶۹, ۱۹۸۴, ۱۹۸۷, ۱۹۹۷-۱۹۹۸ ألبعث 193

/«ալ-Բայյան», Արև Ղաթի/ ۱۹۹۷ آليان 194

- 195 /«աթ-Թիշրին», Դամասկոս/ ١٩٨٤ التشرين
- 196 /«ադ-Դուսթուր», Ամման/ ١٩٨٤ الدستور
- 197 /«առ-Ռայի», Ամման/ ١٩٨٠, ١٩٩٧ الرأي
- 198 /«առ-Ռիադ», Ռիադ/ ١٩٨٧ الرياض
- 199 /«աս-Սաֆիր», Բեյրութ/ ١٩٨٤ السفير
- 200 /«աշ-Շարկ ալ-Աուսատ», Լոնդոն-Ջիդդա/ ١٩٩٦ الشرق الأوسط
- 201 /«աշ-Շաաբ», ١٩٩٧ الشعب
- 202 /«ալ-Լիուա», Բեյրութ/ ١٩٩٤ اللوا
- 203 /«ան-Նահար», Բեյրութ/ ١٩٩٤ النهار
- 204 /«ան-Նուր», Լոնդոն/ ٢٠٠١ النور

Araks Pashayan

ORGANIZATION OF THE ISLAMIC CONFERENCE. OBJECTIVES,
ACTIVITY, POSITION TOWARDS THE KARABAKH CONFLICT

S u m m a r y

INTRODUCTION

In present situation of international relations the Islam is directly influencing on the political processes of the different parts of the world. Islam has become an important factor in the formation of political system, foreign and internal principles of politics in the Islamic states.

In 1960-1980's under the influence of Islam the Islamic solidarity movements had increased, the cooperation among the Islamic states not only in the frame of bilateral relations, but also all over the world, including the Islamic minorities in non-Muslim states were strengthened.

The Islamic theory of international relations centers around the Qur'anic concept of *ummah*, the community of believers that spans all Muslims of various nations and races.

The fulfillment of common Islamic policy and Islamic co-operation was ratified with the creation of the Organization of the Islamic Conference (OIC) which is the only governmental Islamic organization founded on Islamic principles. It includes about 60 Islamic states.

It's evident that the creation and activities of the OIC is conditioned by the case of political Islam which indicates the increasing of political importance and the role of Islam in political processes of Islamic states. The OIC is committed to

guide with the principles of Islam. The aim of this strategy, which is based on religious factor, has political essence and serves the Islamic diplomacy.

The increasing role of Islam has become a significant factor in international relations which is proved by the unprecedented terroristic acts which took place in USA, September 11, 2001. It witnesses that Islam has a great political importance in current period of international relations.

CHAPTER ONE

THE FORMATION OF THE ORGANIZATION OF THE ISLAMIC CONFERENCE

The ideological basic of Islamic unity and solidarity is the theory of pan-Islamism which was formed in the mid-19th century when most of the states of Asia and Africa were suffering from the colonialism. One of the most prominent leaders of pan-Islamic movement Seyyid Jamal ad-Din al-Afghani was convinced that no other force besides Islam could combat with the western colonialism and bring together the Muslims world wide. The concept of *ummah* was the essence of pan-Islamic movement proposing the close cooperation of Muslims in political, economic and cultural fields in frame of the Caliphate – theocratic Islamic state. The later crisis in pan-Islamic movement was mostly connected with the demolition of the Ottoman Empire symbolizing the idea of the Caliphate. After the World War II when the most countries of the Middle East were liberated from the colonialism and declared their independence, the nationalism which is a secular ideology became one of the dominant directions in political life of Arab Muslim countries. At the same time the national consciousness didn't weaken the position of Islam which has permanent role in public, social and political life of Muslim world.

At the mid-1960's the King Faisal of Saudi Arabia led an effort to create an Islamic pact encouraged by USA motivated by the desire of combining with Egyptian president Gamal Abdel Nasser's Arab nationalism. Faisal made series of visits to Islamic countries with the purpose of convening a conference of Muslim countries. The King's call was strongly criticized by Egypt and other

Arab countries. Nasser characterized it as an initiative taken by the western imperialism to compete the Arab nationalism. So, the initiative failed.

The situation changed dramatically after the 1967 Arab-Israeli war in which Israel crushed Egypt, Jordan and Syria occupying large Arab territories. The entire Muslim world was shocked, especially by the occupation of Muslim holy places in Jerusalem. Another bitter incident took place on 21 August, 1969, the arsonist set fire to part of al-Aqsa Mosque-the third holiest place of Islam, which caused a vigorous protest by Arab Islamic world and paved a way for concrete steps to be taken towards the realization of a Muslim leader's conference. The foreign ministers of 14 Arab states met in Cairo (22-25 August 1969) to discuss the setfire where they adopted the king's proposal for an Islamic summit meeting at which a united Muslim stand in face of aggression against Islamic countries and Muslim holy shrines would be considered. In the changed circumstances Nasser and other former opponents could no longer ignore the initiative of Saudi Arabia and his allies. Finally, the first Islamic Conference was held in Rabat, on 22-25 September, which gave birth to the Organization of the Islamic Conference. The charter of the OIC was adopted by the third conference of foreign Ministers of Islamic states held in Jeddah in 1972.

The OIC primary goals are to promote Islamic solidarity among member states; to consolidate cooperation among member states in the economic, social, scientific and other vital fields of activities, and to carry out consultations among Islamic states in international organizations; to strengthen the struggle of all Muslim peoples with a view to safeguarding their dignity, independence and national rights; to endeavor to eliminate racial segregation, discrimination and to eradicate colonialism in all its forms; to support international peace and security founded on justice.

The OIC consists of Summit of heads of member states; the Conference of Foreign Ministers (CFM) and General Secretariat. The Summit is the highest policy-making body and holds its meetings whenever the interests of the Muslim nation warrant it. In general, it would be held once every three years. The next level of policy-making is the annual Conference of Foreign Ministers to consider international developments and their impact on Islamic states in order to define common positions on global political and economic issues. It meets in regular

sessions to implement the general policy of the OIC and takes decisions of common interest according to the goals and objectives of the OIC. The third and permanent component of the OIC's institutional structure comprises the General Secretariat the executive organ based in Jeddah "until Jerusalem had been liberated". The head of the Secretariat - the Secretary General is elected for a four year nonrenewable term by the CFM; there are also four assistant secretaries and various other officials.

The main bodies of the OIC are *International Islamic Court of Justice (IICJ)* and *the Organization of Islamic Parliament's (OIP)* as well which are in process of formation. The IICJ considers the principle judicial organ of the OIC. It would deal with disputes which may arise among member states, give opinions on legal issues at the request of the Summit, the CFM or any organ of the OIC, seek to resolve differences that may arise from the interpretation of the Charter of the OIC.

The Organization of Islamic Parliament's main objectives are to enhance and support the implementation of consultation (Shoura) in all OIC member states; to promote meetings and dialogues among parliaments of member states and their deputies, exchange parliamentary experience, discuss economic, cultural, social and political issues of interest of the OIC members, and to address grave challenges and attempts to impose cultural, political and economic domination, and to adopt appropriate recommendations and decisions on such issues. The Organization of Islamic Parliaments consists of the Conference, the Council, the Executive Committee and the Secretariat.

The OIC has given birth to many *specialized committees, subsidiary organs, specialized and affiliated institutions*. The main functions of these institutions are to monitor the implementation of resolutions passed by the OIC, to strengthen cooperation among Muslim states, draw up programs and submit proposals designed to increase member states' capacity in different fields. Some of them are effective, others are less so.

CHAPTER TWO

THE ECONOMIC AND FINANCIAL ACTIVITIES OF THE ORGANIZATION OF THE ISLAMIC CONFERENCE

The economic and financial cooperation of Islamic states is one of the main fields of the OIC activities confirmed by the Charter. The first systematic approach towards the increasing economic cooperation between the Islamic states was made in 1974 during the second Islamic Summit in Lahore. It was highlighted the need for eradicating poverty, disease and ignorance from the Islamic countries; ending the exploitation of developing countries by the developed countries; mutual economic cooperation etc. The above mentioned guidelines were reviewed in later economic policy of the Organization. The economic cooperation among the member states includes the fields of food and agriculture, trade, industry, transport and communications, tourism, energy and technology, science and social affairs. Some of the major actions which need to be taken include an expansion of the bases of economic co-operation which enhance investment flows among the member countries, removing non-tariff barriers, etc. Several institutions were established in order to entrust various portions of activities carried out within the OIC framework specialized in their respective areas. Among them are: The Statistic, Economic and Social Research and Training Center for the Islamic countries (SESRTCIC), The Standing Committee for Economic and Commercial Cooperation (COMCEC), The Islamic Center for the Development of Trade (ICDT), The Islamic Chamber of Commerce, Industry and Commodity Exchange (ICCICE), The Islamic Foundation of Science, Technology and Development (IFSTAD) etc. The final goal of the OIC in this field is to create an economic integrated *ummah*, as well as common Islamic market.

Perhaps the most important of these institutions within the OIC is the Islamic Development Bank (IDB) which is an assistance agency rather than a charity or a commercial bank. The Saudi Arabia, as well as the other major Arab oil-exporting states, subscribed the majority of the initial capital. Following agreement by the OIC member states, the IDB started operating in 1975 and is based in Jeddah, the Kingdom's main commercial center and has his branches.

The purpose of the IDB is to foster the economic development and social progress of member countries and Muslim communities individually in accordance with the principles of Shari'ah i.e., Islamic law. The functions of the IDB are to participate in equity capital and grant loans for productive projects and enterprises besides providing financial assistance. The Bank is also required to establish and operate special funds for specific purposes including a fund for assistance to Muslim communities in non-member countries, in addition to setting up trust funds.

The IDB is authorized to accept deposits and to mobilize financial resources through Shari'ah compatible modes. It is also charged with the responsibility of assisting in the promotion development of foreign trade, especially in capital goods, among member countries; providing technical assistance to member countries; and extending training facilities for personnel engaged in development activities in Muslim countries.

The basic condition for membership is that the prospective member country should be a member of the OIC, pay its contribution to the capital of the IDB and be willing to accept such terms and conditions as may be decided upon by the IDB Board of Governors.

CHAPTER THREE

THE IDEOLOGICAL-POLITICAL CONCEPT OF THE ORGANIZATION OF THE ISLAMIC CONFERENCE

The ideological-political concept of the Organization of the Islamic Conference is based on the principle of Nation of Islam or *ummah* which is the idea of brotherhood and unity of all Muslims irrespective from their national, racial and social differences. The concept of Ummah was formed in the 7th century during the prophetic activities of Muhammad, in Medina which resulted the new grouping of Muslim believers. After the Arab conquests the term *ummah* was defined with the Islamic state - Caliphate. The classical Islamic literature increasingly came to speak of a single *ummah* of the Muslims.

The principle of *ummah* or *Nation of Islam* was officially declared by the OIC. The definition of *ummah* is given in the Mecca Declaration which was

adopted in the third summit of Islamic states in 1981. "All Muslims different through they may be in their language, color and domicile form but one nation bound together by their common faith, moving in a single direction, drawing on one common cultural heritage, assuming one mission throughout the world."

It is obvious that in present international relations the concept of *ummah* is being used for political purposes for realizing a common Islamic policy, which would lead to the creation of international Islamic pole and change of power balance in world politics in favor of Muslim community.

The OIC considered the revival of the Islamic civilization as a peaceful global reality, expressed its concern at tendencies to portray Islam as a threat to the world. The OIC affirmed its strong determination to realize the unity and solidarity of the Islamic *ummah*, to safeguard the Islamic values and principles. The ideological-political concept of the OIC is based on three principles: the idea of Nation of Islam-*ummah*; the integration among Islamic States in different fields of activities; the confirmation of position and role of Islam in the world.

CHAPTER FOUR

THE POSITION OF THE ORGANIZATION OF THE ISLAMIC CONFERENCE TOWARDS THE AFFAIRS CONNECTED WITH THE ISLAMIC WORLD

The OIC supported to the settlement of conflicts connected with the Islamic *ummah* and showed the Muslims engaged in those conflicts political, moral and financial help.

Among them the Palestine and Jerusalem (al-Quds al-Sharif) were the vital and prime causes for the OIC. The Organization confirmed that comprehensive peace in the Middle Eastern region cannot be ensured except by total Israeli withdrawal from all occupied Palestinian and Arab territories including Jerusalem, and by enabling the Palestinian people to exercise their inalienable national rights, including their rights to return, to self-determination and to establish their independent state, with Jerusalem as its capital, under the leadership of the Palestine Liberation Organization, their legitimate and sole representative. The OIC affirmed that the city of Jerusalem is an integral part of

the Palestinian territories occupied in 1967. It expressed the Muslim *ummah's* full solidarity with absolute support for the Palestinian people in their struggle until the liberation of their land and establishing an independent state. The OIC considered that all existing Israeli settlements in the occupied Palestinian and Arab territories are illegal and must, therefore, be removed. It considered that the Israeli settlement policy is a major obstacle to the achievement of peace in the region.

The OIC expressed its support for the peace efforts aimed at establishing peace in the Middle East in accordance with the international resolutions and particularly UN Security Council Resolutions No. 242 and 338 and the formula of the "Land for Peace", as well as solving the problem of the Palestinian refugees in accordance with the UN resolutions. It called all Islamic countries to break off political, economic and cultural relations with Israel until Israel withdraw from all occupied Arab territories. It called the International community to combat against Israeli aggressive policy.

***

For many years the Afghan problem took an important place in the agenda of political affairs in the OIC. The Organization strongly condemned the Soviet intervention in Afghanistan, 1979 and demanded the immediate withdraw of Soviet troops without preconditions, and suspended Afghanistan's membership in the Organization. The OIC recognized and supported the Afghan Mujahideen for the restoration of the independent, non-aligned and Islamic status of Afghanistan.

After the withdrawal of Soviet military forces a civil war was broken out in Afghanistan. The OIC expressed it's deep concern for the bloody and fratricidal war calling on all Afghan parties to the conflict to put an end to hostilities and cooperate in order to settle up national coalitional government.

As as result of USA retribution actions in Afghanistan, 2001, the Taleban moved away from the political arena of Afghanistan. The OIC welcomed the new provisional government in Afghanistan headed by Hamid Karzay and expressed its satisfaction with Afghanistan's return to its vacant seat in the OIC.

***

The OIC affirmed the need for the attachment of Muslim communities and minorities in non-Member states to their religious and cultural identity, to equal treatment in terms of rights, commitments and duties, and to the provisions of all civil, religious or other rights. The Islamic minorities are considered as part of *ummah*. The OIC assistance to Islamic minorities in non-Muslim countries in practice could be illustrated by some examples.

After the occupation of North Cyprus by Turkey 1974 the OIC expressed its solidarity with the Turkish Cypriot community in its "rightful" cause and adopted several resolutions and declarations on it. It called on the two sides-Turkish and Greek to negotiate together for reaching a settlement and expressed its appreciation for the "constructive efforts of the Turkish Cypriot side in this connection"; underlined "the key importance of respect for the principle of political equality in the attainment of a mutually acceptable solution"; called on member states to increase and expand their ties with the Turkish Cypriot people in all fields, including trade, commerce, tourism, investment and sports. The OIC tried to legitimate the Turkish intervention in Cyprus.

The OIC supported the Turkish Bulgars, the Muslims of Chechnya, Philippine, Eritrea, Jammu and Kashmir, etc for their "violated rights".

***

The author studies the attitude of the OIC towards the inter-Islamic conflicts, particularly, the Iran-Iraq and Iraq-Kuwait. The OIC strongly condemned the war between two Islamic states of Iran and Iraq started in 1980 and demanded from two sides to stop military actions. A mediation commission was formed chaired by the Secretary General of the OIC.

The OIC condemned the Iraqi invasion and occupation of Kuwait, 1990. It welcomed the restoration of the sovereignty, independence and territorial integrity of Kuwait as well as its legitimate government; affirmed the necessity for full implementation of all UN Security Council concerning Iraq.

The author concludes that the inter Islamic conflicts as Afghan, Iranian-Iraqi, as well as the occupation of Kuwait by Iraq had influenced negatively on the

prestige of the OIC, depreciated the ideas of Islamic unity and solidarity suggested by the supreme Islamic political organ.

***

Besides the conflicts and other affairs connected with the *ummah*, the OIC expressed its opinion towards the internationally important issues such as International peace and security, terrorism, human rights, neocolonialism, disarmament etc, which are discussing in UN as well. The OIC has close cooperation with the UN. The UN Secretary General participates in high-level OIC meetings. The OIC has permanent observer status in the UN, as the UN in the OIC.

The OIC proposed to create zones free from nuclear weapons in Africa, Middle East, Southeastern Asia.

The Organization strongly condemned the terrorism in all its forms and manifestations while distinguishing terrorism from the struggle of peoples against colonial or alien domination or foreign occupation and their right of self-determination, emphasized that the killing of innocent people is forbidden in Islam. It condemned all terroristic acts under the veil of Islam. It called for the elimination of all weapons of mass destruction, particularly nuclear weapons with a view to create a world free of such weapons. The OIC declared that the security of each Muslim country is the concern of all Islamic countries. The OIC expressed its confidence to strengthen the security of Member States through cooperation and solidarity among Islamic countries.

The author concludes that the Organization doesn't have a system of collective security and enough means for influence on the processes of the conflicts and issues concerning the Islamic world.

CHAPTER FIVE

THE POSITION OF THE ORGANIZATION OF THE ISLAMIC CONFERENCE TOWARDS THE KARABAKH CONFLICT

The Karabakh conflict is an ethno-political conflict and concerns the international principle of self-determination. The Karabakh (historically-

Artsakh) has always been an integral part of Armenia. Nagorno-Karabakh became an object of dispute between Armenia and Azerbaijan since it was separated from its motherland and placed under the jurisdiction of Azerbaijan on July 4, 1921 by the Caucasian Bureau of the Russian communist party.

The Karabakh conflict started from the February, 1988. Passing through several stages it was led to a military clash. In a critical situation, under the conditions of large-scale war, Nagorno-Karabakh held a referendum on its status on December 10, 1991. 95 percent of the participants approved the independence of Nagorno-Karabakh Republic (NKR). The first parliament of NKR was elected on December 28, 1992 and NKR officially declared its independence on January 6, 1992.

In March, 1992 the OIC delegation visited Moscow, Baku, Teheran, as well as Yerevan to determine the causes of the conflict and contribute to its solutions. The Armenian authorities represented them the official position of Armenia towards the conflict and its peaceful solution. The mission was much valued by the Armenian side, though the delegates refused to meet with the representatives of NKR.

In April, 1992, based on the results of the mission, the Secretary-General of the OIC Hamid al-Gabid distributed a statement calling upon the international humanity and Islamic states to undertake necessary steps for alleviating the sufferings of Nagorno-Karabakh people. He called on two sides to stop military actions and settle the existing problems in peaceful way.

After the collapse of USSR Azerbaijan became the member of this Organization trying to use it for reaching political and economic punishments against Armenia. Turkey one-sided supported the Azeri against the NKR (as well as in the frame of the OIC) refusing to establish diplomatic relations with the Republic of Armenia.

First time the Karabakh conflict was discussed in the Extraordinary Conference of Islamic Foreign Ministers held in Istanbul, June 14, 1992 (after the liberation of Lachin and Shushi by the Karabakh defensive forces which helped the people of Karabakh to avoid from humiliation) where the Armenian "aggression" against Azerbaijan was condemned.

In its letter addressed to the Secretary General Hamid al-Gabid the Minister of Foreign Affairs of Armenia underlined that listening only one side of the conflict, and being influenced by the distorted and biased views of Azerbaijan the member states accused Armenia of "aggressive" and "expansionist" policies. He said Armenia was ready to cooperate with the OIC. Despite its pro-Azeri position the Armenian side didn't stop commenting the Karabakh conflict with the OIC in the frame of International Organizations, or with the diplomats of Islamic states. This fact can be proved by the letter of the President of Armenia – Levon Ter-Petrosian addressed to Hamid al-Gabid and the twenty-first session of the Ministers of Foreign Affairs, 1993 Appreciating the OIC fact-finding mission and expressing his deep respect to the OIC, the President told that Armenia's subsequent call to open a regular channel of communication with the OIC was left unheeded. He said the OIC resolutions had been based on tendentious, one-sided information and informed that the Republic of Armenia was continuing to contribute all efforts for finding peaceful resolutions to the conflict based on international law and the respect of human rights. The President expressed hope that the distribution of the letter to the representatives of the participating states at the Karachi conference should constitute a helpful step in that direction.

The Conference of Foreign Ministers of Islamic States in Conakry, 1995 strongly condemned the "aggression" of the Republic of Armenia against the Azerbaijan Republic and demanded the strict implementation of the United Nations Security Council resolutions 822, 853, 874 and 884; urged Armenia to respect the sovereignty and territorial integrity of Azerbaijan. The OIC called on the Security Council to recognize the existence of "aggression" against the Azerbaijan Republic; to condemn and reverse "aggression" against the sovereignty and territorial integrity of the Azerbaijan Republic. The Islamic states decided to take coordinated action to this end at the United Nations.

The Conference of Foreign Ministers of Islamic States in Jakarta, 1996 called on all Islamic States to refrain from providing any supplies of military arms and equipment to Armenia. The territory of the OIC Member States should not be used for transit of such supplies. It also called upon the OIC Member States, as well as other members of the international community, to use such effective

political and economic measures as required in order to put an end to Armenian "aggression" and the "occupation" of the Azerbaijani territories.

The OIC's variant on the solution of the conflict is the following. It called for peaceful settlement of the conflict between Armenia and Azerbaijan respecting for the principles of territorial integrity of states and inviolability of international recognized frontiers. It urged both Armenia and Azerbaijan and all states of the Minsk Group to engage constructively in the ongoing OSCE peace process and refrain from any action that will make it more difficult to reach a peaceful solution.

The OIC expressed its concern over the existence of more than "one million refugees" in the territory of Azerbaijan and requested the OIC Member states, The Islamic Development Bank and other Islamic institutions to render urgent financial and humanitarian assistance to Azerbaijan.

So, Baku with the help of this Organization tried to present Armenia as an "aggressor" who had ambitions towards Azerbaijan. Besides, Azerbaijan wants to use the Organization's capacity for its' own benefits.

This chapter deals also with the prospects of relations between Armenia and the Islamic world. At present Armenia has friendly relations with most of Arab states playing a significant role in the Middle Eastern geopolitical system. The Arab states clarified their position on the Karabakh issue as an ethno- political conflict.

Among the OIC countries the role of Iran is significant as well. Iran has an important place in the Middle Eastern policy of Armenia and it embraces political, economic, strategic, scientific and cultural aspects of bilateral interstate relations. Iran was one of the first countries who tried seriously to be a mediator in the Karabakh conflict. The Armenian-Iranian cooperation has great perspectives and is beneficial for both countries.

Armenia has friendly relations with the Central Asian Islamic states which became members of the OIC after the collapse of the USSR. It is well-known that Armenia is one of the six members of the collective defense Treaty Organization Security Council of CIS. The other members are Russia, Belarus, as well as Kazakhstan, Kyrgyzstan and Tajikistan.

So, the author concludes that the OIC supporting Azerbaijan it guided with the principles of Islamic solidarity. It's declarations and resolutions on the issue can be characterized as bias and pro-Azeri. The member states without inquiring vote in favor of Azerbaijan without understanding the essence of the matter. The position of the OIC towards the Karabakh conflict was formed exclusively on the unilateral and distorted Azeri sources. That is why it could not be objective. The OIC guides with double standards. The OIC's facts on the issue are always exaggerated, for example the number of Azeri refugees, etc. From the other hand it is necessary to underline that the OIC didn't do anything to realize the declared by him principles towards the conflict in practice. Some changes took place in the position of the OIC towards the Karabakh conflict since 2002 not in favor of Azerbaijan. It indicates Armenia's relations with the Islamic world are prospective. Despite the pro-Azerbi attitude on the issue, the OIC position could not prevent the diplomatic relations of Armenia with the most of OIC members. The foreign policy of Armenia has to face the reality of Islamic factor and try to establish and develop friendly relations with the Islamic world, as well as the OIC.

***

In the CONCLUSION the author concludes that in the frame of International relations the OIC tried to co-ordinate the close cooperation of Islamic world in political, economic, financial, cultural, educational and other vital fields of activities. The OIC made efforts for supporting the settlement of the conflicts concerning the Islamic *ummah*, as well as propagandizing the teaching of Islam, strengthening the international position of Islam. The Muslim nations united in this forum striving to contact to each other.

The final goal of the OIC is the fulfillment of a common Islamic policy and creation of a consolidated and integrated Islamic *ummah*. Though the achievements the OIC couldn't finally realize the political and socio-economic concepts and create a working and regular scheme of Islamic solidarity between the Islamic states. Among the preventing factors we can distinguish the followings:

-There are political, social-economic, ideological, ethnic, theological differences between the Islamic states.

-The Islamic states have a large geographic extent which prevents their full cooperation.

-The absence of collective security system and influential means for defending the interests of *ummah* turn the Organization into an unavailable structure.

The present tendencies of Islamic world show that despite the existing problems within the Islamic world, the adherents of Islamic unity and solidarity would continue to represent the Islamic states as a united political power. The activities of the OIC would continue in future as long as the Muslims had to use Islamic lozenges for facing their problems.

[170070]

ԱՐԱՔՍ ԱՍԱՏՈՒԻ ՓԱՇԱՅԱՆ

ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ԿՈՆՖԵՐԱՆՍ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆԸ.
ՆՊԱՏԱԿՆԵՐԸ, ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԴԻՐՔՈՐՈՇՈՒՄԸ ՂԱՐԱԲԱՂՅԱՆ
ՀԱԿԱՍԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ՆԿԱՏՄԱՐ

АРАКС АСАТУРОВНА ПАШАЯН
ОРГАНИЗАЦИЯ ИСЛАМСКАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ:
ЦЕЛИ, ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ, ПОЗИЦИЯ В ОТНОШЕНИИ КАРАБАХСКОГО КОНФЛИКТА
(монография, на армянском языке)
Изд. "Зангак-97", Ереван, 2003 г.

Հրատարակչության տնօրեն՝ Մ . Վ . Մ Ն ա ց ա կ ա ն յ ա ն
Գեղ. խմբագիր՝ Ա . Ա . Բ ա ղ ղ ա ս ա թ յ ա ն
Համակարգչային ծնավորող՝ Գ . Ա . Հ ա թ ո լ թ յ ո լ ե յ ա ն

Չափեր՝ 60x84/16: Տպագրությունը՝ օֆսեթ: Թուղթը՝ օֆսեթ:
Ծավալը՝ 15.5 տպ. մամ., 7.96 հրատ. մամ., 14.42 պայմ. մամ.:
Տպաքանակը՝ 200 օր.: Գինը՝ պայմանագրային:

«Զանգակ-97» հրատարակչություն
375010, Երևան, Վարդանանց փակուղի 8, հեռ.՝ (+3741) 54-89-32, 54-05-17,
ֆաքս՝ (+3741) 54-06-07, էլ. փոստ՝ zangak@arminco.com, URL: www.zangak.am

ԿԱՍ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

FL0180915

$A \frac{\pi}{88138}$

